

Младен Црногорчевић

Цркве и манастири

Будва – Паштровићи – Грбаљ

Приредиле Гордана Љубановић и Маја Симоновић

Будва 2022

Напомена приређивача

Ово издање дјела Младена Црногорчевића садржи три рада у којима истражује и описује цркве и манастире на територији данашње будванске општине. Текстови су првобитно објављени у „Гласнику Православне далматинске цркве“ и у часопису „Старина“, крајем 19. и почетком 20. вијека. Иако много цитирани, тек вијек касније поново су објављени,¹ а Народна библиотека Будве сматрала је прикладним да их обједини у новом издању јер као цјелина представљају незаобилазан материјал за свако истраживање сакралне архитектуре будванског краја.

Полазне информације за рад на овом издању дао је текст Невенке Митровић „Младен Црногорчевић (1863-1902), прилог биобиблиографији“², захваљујући којем је било лако пронаћи и набавити текстове у њиховом изворном облику.

На трагу теренских упитника које су за своје сараднике смишљали Вук Караџић и Валтазар Богишић, као и традиције упитника које је израђивао Јован Цвијић за своја социјално-географска истраживања, у описима Младена Црногорчевића уочава се структура научног текста, која је у свим радовима уједначена и грађена по препознатљивом обрасцу. Текст о свакој области почиње описом „мјесности“, то јест, географског положаја, рељефа и климе. Наставља се историјом постојања локалних сакралних објеката и, евентуално, историјом изградње и украшавања објекта о коме је ријеч, уколико постоје подаци о томе. На завршетку су детаљни описи екстеријера и ентеријера, који обухватају иконостасе, староћириличне натписе, гробнице и комплетну црквену имовину, те додатке о свештеницима који су повезани са црквом/манастиром.

Интервенције у тексту су ишле у правцу боље читљивости, и ограничене су на правопис и ослобађање главног текста од референци. У највећој мјери је задржано изворно изражавање и склоп реченице. Поштовање лексики и синтаксе чува атмосферу времена када је Црногорчевић „ходао и писао“, те богатство изражавања које његов језик чини изузетно сликовитим, јасним и течним.

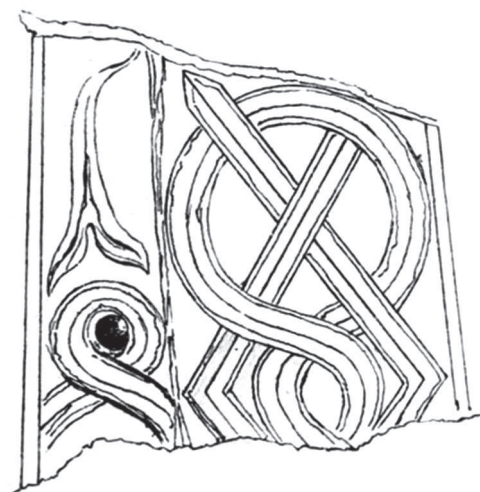
¹ *Цркве у Грбљу*, прир. Марко Шовран. Грбаль, Друштво за обнову манастира Подластва, 1998; *Архитектура бококторских манастира*. Београд, ЦИД, Art press, 2020

² *Зборник Бока* (2004), бр. 24, стр. 369-384.

Издање је употпуњено стручном рецензијом Луције Ђурашковић, док је ликовно опремљено репродукцијама оригиналних техничких скица и цртежа Младена Црногорчевића, као и његових писама из библиотеке манастира Савине која је приредио и објавио Горан Комар.

Будва, 27. 7. 2022.

Гордана Љубановић, Маја Симоновић

ЦРКВЕ И МАНАСТИРИ У ОПШТИНИ БУДВАНСКОЈ*

БУДВА

На узахноме рукаву земље на коме лежи Будва, крај бедема са западне стране, сачувала се до данас старинска црква Св. Саве Освештенога. На једној узвишици њој на истоку издизала се црква Св. Марије. Ове цркве као да су зидане у доба од XII-XIV в. за државне власти Немањића и Балшића.

Св. Сава Освештени (S. Sabba Abbas). Ова је црква дуга 5 m, а широка до 3 m. Засвођена је, а звоника нема. Још је на своме мјесту плоча негдашње просхомидије.

Цркву запрема данас многи војнички прибор, а на њеном тлу, које је поплочено, подигнут је под од дасака. Могућно је да се под дрвеним подом скрива какав натпис.

За државне власти Немањића и Балшића православни Будвани служили су се овом црквом. У њој је послуживао и онај „Будванин поп Бјеладин”, који се спомиње у повељи којом Баоша III Балшић оснива манастир Св. Николе у Прасквици, 1413. г. Свештеник ове цркве, презвитер Марко, по народу и језику Словен (то јест, Србин), а по обреду латинин, премноге је православне у Будви обратио у римску вјеру 1537. г. На њега бјеху устали фратри францискани, који последице његове смрти 1550. г. цркву присвоје. Премда позније, уз извјесне увјете, бијаште опет допуштено да служе у њој православни, неки поп Крсто имао је поново неприлика с

* Обј. према: „Цркве и манастири у општини будванској”, сепарат из *Гласника Православне далматинске цркве*, Задар, Ш. Артала, 1901. (Нап. прир.)

францисканима; ни заузимање митрополита Данила Петровића Његоша није могло да помогне становницима православним, од којих многи мораше измјенити са вјером и имена.

У Законику будванском (*Statuta et leges civitatis Buduae*) донесене су, као доказ до XV в. непретргнутих односа између српских владалаца и Будве, важне исправе са споменом о будванским господарима: Баоши I и Ђурђу Страцимирову Балшићу, Радићу Црнојевићу и Ђурђу Бранковићу, и другима. У томе истоме законуку види се која су средства Млечићи познатије употребљавали да истријебе српско-православни елемент. Међу таквим одредбама стоји:

Ordinemo, che ogni padre e madre possa desgradar li suoi figlioli delli suoi beni per queste cause. Inprima se il figliolo battesse il padre o la madre ... o se il figliolo diventasse heretico o scismatico della fede romana (cap. CXLVIII)

Ordinemo, che ciaschedun nostro cittadino si debbi guaitar. Et se alcun nostro cittadino sentisse venir Sclavi contro di noi, che ogn' uno debbi aiutar l'un l'altro (cap. CCXIX).

До данас познати свештеници цркве Св. Саве, осим попа Бјеладина из прве четвртине XV в., попа Марка из XVI в. и попа Крста, бијашу: поп Марко Љубиша 1714. г.; поп Нико Давидовић са попом Ивом Ненадовићем, попом Петром Краповићем и попом Андријом Греговићем, такође у XVIII в.

Као главни ктитори спомињу се: кап. Марко Кандила, Паштровић, 1704. г.; кап. Ђорђе Пано, Грк, 1713. г.; генерал Раде Краповић, Махина, 1787. г. и војвода Томашевић, Пипер.

О овој цркви и њеном свештенику, презвитеру Марку из XVI в., сачувао нам је важне биљешке Колети. Он вели:

Prope a templo S. Mariae (de Puncta) sacellum est S. Sabbae Abbatis cum coemeterio et exiguo domicilio, quod eo tempore tuebatur, ac pie colebat Presbyter quidam Marcus nomine, natione quidem Slavus, sed ritu latinus, vir eximiae virtutis ac religionis, qui plurimos ab errore et schismate ad veritatem et sinceram cum Ecclesia Romana communionem revocaverat.

Sed dicti Fratres cum illo Sacerdote Slavo, nomine Marco, de praedictis cimiteriis simul concordent, nec aliquis inter eos de praemissis se impediatur usque ad mortem dicti Sacerdotis Slavi; post cujus mortem plena et libera jurisdictio dictae Ecclesiae, et cimiterii utriusque ad dictos Fratres deveniat.¹

¹ *Ill. sacr.* Vol. VII. p. 221, 222.

Св. Марија (S. Maria de Castello). Ова црква већ не постоји, али још живи предање о калуђерима који су тамо становали. Била је малена, по прилици као и црква Св. Саве. Негдје око 1888. г. порушена је до темеља у војничке сврхе, те је данас на њеном мјесту војнички депозит.

На једноме платну ове цркве опстојао је старосрпски натпис, који је злонамјерно уништен (*inscriptio gothici characteris, et sermonis Rasciani difficilis intelligentiae atque interpretationis.*)

У споменутоме Законику будванскоме донесен је лажни Неродимљијски хрисовуљ цара Стефана Душана од 1351. г. којим тобож овај цар рижшава оптужбу о границама између града Котора, који тим хотијаше да присвоји Превлаку, и архијепископа Данила што му бијаху припијели каторска господа у овој цркви (*a Budua in la giesia de sancta Dei Genetrice.*)

Архим. Н. Дучић у 2. књ. „Књижевних радова” и архим. И. Руварац у „Стражилову” 1887. г. доказали су да је Неродимљијски хрисовуљ фалсификат. А Јагић, Љубић и Мушички доказали су, опет, како је много раније од 1351. г. Даниловим наслједником постао архијепископ Јанићије. Кад тамо, архијепископ Данило, који је преминуо већ 1333. г., у Неродимљијскоме хрисовуљу од 1351. г. фигурише као патријарх!

Међутим је историјски доказано како је српски деспот Ђурађ Бранковић издао у овој цркви повељу којом се је зачело племство махинске породице Бубића, 1412. г.

Црква је пострадала од земљетреса у 1667. г. Колети доноси о њој слиједеће вијести:

Haec civitas (Budua) exigui circuitus est, moenibus ac turribus semirutis cincta, cique arx supereminet natura et loco munita, quae Castellum S. Mariae cognominatur a templo et coenobio, quod ibidem sub titulo et auspiciis Deiparae Virginis Monachi ritus Graeci construxerunt, et incolebant. Horribilis ille terraemotus anni 1667, quo Ragusium, aliaque illarum partium oppida corruerunt, cum pleraque Buduae aedificia, tum moenia arcemque ipsam magna et parte subvertit.

Praeter alias minores Aediculas aut vetustate, aut terraemotu semirutas duo sunt praecipua templa, alterum in arce vetustissimum S. Mariae de Castello post terraemotum anni 1667 superstes atque incolume, cujus parieti incisa est inscriptio gothici characteris, et sermonis Rasciani difficilis intelligentiae atque interpretationis; alterum Sanctae Mariae de Puncta prope ab urbe.

Templi custodiae et procurationi praesunt Fratres Franciscani, qui coenobium proxime obtinent, et vicinae S. Sabbae Abbatis aediculae praesunt; sed Rasciani quoque ea precario utuntur ad publicae religionis suo more rituque obeunda . . .

Budua autem, et tota fere Dalmatia superior ad regnum Serbliae, sive Rasciae pertinebat, et olim Serbliae et Rasciae regibus paruit; ex quo intelligi potest, cur haec civitas in diplomate Caltisti in partibus Rasciae sita esse dicatur; cujus Rascianae positionis haec etiam ratio redditur, quod hae regiones refertae essent Rascianis, sive populis genere quidem Slavis, sed eultoribus dogmatis ac ritus Graecanici, qui Rascianus etiam appellatur.²

Још ћемо да споменемо сусједно острво Св. Николе, гдје је негда опстојала православна црква истога имена. Тамо је, како причају, љетовао Св. Сава, и у односу са тиме спомиње се „Туња” која под морском површином спаја острво с копном па изгледа као подморски друм који се особито добро стиче кад се мотри са стрма пута који испод планине Хође води у Браиће.

Пошто измаком владе млетачке православни Будвани молише допуст за градњу нове цркве 1796. г., дође Бока под Аустрију 1797. г., те се они обрате на ћесарску владу која им у брзо допусти градњу, што започне 1798, доврши се 1804. г.

Црква је намијењена Св. Тројици. Зидана је на пасове од црвенога и бијелога тесаника, а и иначе потсјећа на сусједну цркву Св. Госпође манастира Подostroга на коју су се угледали њени најмари. Звоник на преслици има три звона а округло кубе засвођене прозоре. Прозори на платнима и на полукружној апсиди имају гвоздене решетке. Изнутрица цркве са лијепим кором, красним иконостасом и складно сложеним бојама на платнима цркве чини лијеп утисак.

Простор око цркве, лијепо поплочен, заокружен је овисоким зидом. Једина гробница у њему је она Стефана М. Љубише, којему су посмртни останци из Беча овамо пренесени. Захвални Будвани знали су поштовати успомену свога славнога домородца који је Бокељима историју илустровао и отаџбину описао. На надгробном крсту чита се похвални једноставни натпис:

СТЕВАН М. ЉУБИША

1878.

² *Ill. sacr.* Vol. VII. p. 209, 211, 217.

Пошто се прогласи забрана да се копају мртваци по црквама, Будвани ограде у Блату капелу коју одреде као укопалиште, 1848, а освештају 1849. г., намјенивши је Св. Арханђелу.

То је малена црквица у сриједи гробишта које је заокружено зидом а засађено чемпрезима, боровима и ружицом.

Лијепе су узвишене гробнице будванских породица: Давидовића, Ћуда, Зеновића, Рађеновића и Новаковића. На оној Ф. С. Вукићевића-Са-рапа, стотинаша од гарде црногорскога кнеза Данила Петровића Његоша, је резан двоглави орао с лавом и с монограмом Д. I. Пирамидалнога је облика гробница капетана Ђ. витеза Маџаревића са италијанским натписом. Гробница Даринке Митровића, која је скоро преминула у цвијету младости, обиљежена је крстом, заокружена решетком, а зарасла у бујном зеленилу од питомих ружа.

У овоме је гробишту и поклопница која је затварала освештану гробницу црногорскога митрополита Данила Петровића Његоша, а овамо је била пренешена из подземне капеле манастира Подostroга. Грб с двоглавим орлом с лавом тада је с њена поља сурово отучен. Још се добро разазнају рубови са свију страна грба, како је овај био израђен на нарочитој плочи која је позније углобљена у саму поклопницу, а зачављена клинцима. Један клинац, заливен оловом, придржава углобљену плочу и данас, а три су остала нестала.

Ову је плочу купио и овамо пренио С. Вуловић, Будванин, с којим се је истрачила његова породица у Будви. Он је урезао по дну грба, и то несмотрено, јер обратним правцем него ли је грб, натпис:

ГРОБНИЦА САВА ВУЛОВИЋА

1868.

Што се допустило да се поклопница пренесе, то је дјело за вјечиту осудбину.

При градњи Св. Арханђелске капеле налазило се интересних плоча и земљаних сасуда, што је нехајством уништено. Кажу да је негдје око

Блата опстојао онај стари град који по казивању К. Порфирогенита Сарацени разорише.

На једноме вису повише Блата, а испод Спаса, је такозвано „Вилино гувно” на лијепоме положају, гдје су Будвани кола водили ходећи о Спасову дану на врх Спас. Тамо су и данас развале цркве Св. Спаса, а при страни прама сјеверу оне Св. Петра. Спомиње га Јагић велећи: „Što se mjesta tiče, gdje su se bogovom klanjali (stari Srbi), čini se, da su najvoljeli gajeve i brežuljke, uzvisita mjesta i izvore; sr. na pr. *vilino gumno* na vrh brda kod Budve, *vrzino kolo* na vrh Velebita”.³

Код Блата су биле и простране земље будванске породице Зановића у којој се истиче знаменита личност Стефан Зановић. Овај се је родио у Паштровићима 1751. г. а учио се у Падови. Пошто доврши науке, поврати се у Паштровиће па пође у Црну Гору као цар Петар III. Затим је путовао по Пољској, Пруској и Италији, а био је и у Бечу, Бриселу и Амстердаму: негдје под именом Варте, а другдје под именом Зератублада, или као кнез Кастриот, потомак Скендербегов. Кад га у Бечу ухапсише 1778. г., Јосиф II нареди да га одма пусте на слободу. Стефан је скончао свој живот 1786. г. Дописивао се је са Метастазијем, Волтером и Русоом, с царем руским, кнезом пруским, изборником саским, и тако даље. Написао је неколико дјела на францускоме језику, од којих је за нас најважније: „Le fameux Pierre III., empereur de Russie ou Stiepan-Mali, qui parut dans le duche de Montenegro etc.” 1784.

Будванске границе спомињу се међу увјетима утврђеним у Драчу 1426. г. између српскога деспота Ђурђа Бранковића и Фрања Квирина, а њима напоредо излажу се и права зетских митрополита. У хрисовуљу Ивана Црнојевића од 1482. г., четрдесете године пошто Будва потпаде под Млечиће, биле су постављене црногорске границе саучешћем представника которских и будванских: „отоле у сред поља будванског крст ... и отоле страном на воду, која се зваше Топлиш”.

У казалу будванских привилегија споменуте су границе будванске у XVI в. овако: „Lettera del gran imperator Baiazet Begh, contiene il confin di Budua antico dalla fiumera di Becich, Trestudenzi, Colies, Maestori, et a Jurievaz, che si chiama chiesa, et a Drenovstiza, e da li sopra il mare fino Pietra rossa”.⁴

³ *Hist. Knjiž.*

⁴ *Mon. hist. jur. Sl. mer.* I. vol. III.

Важне податке о прошлости Будве и њене околице садржавају слиједећи списи: Будванске кронике кан. Ивановића и попа Којовића; „Православно српско општемство Будванско” од Г. Петрановића⁵; „Приповијести” С. М. Љубише⁶; „Budua” у подлиску „Smotre Dalmatinske” од Др. Ф. Мадираце⁷; и многобројне исправе, уколико нијесу нестале у 1869. г., у појединих лица у Будви и Махинама, до којих је иначе потешко доћи но који ће, кад год буде, унијети много свијетлости у историју Будве и цркава и манастира њена подручја.

МАХИНЕ (МАИНЕ)

ПОДОСТРОГ

Манастир Подострог (Св. Госпођа)

Манастир је на лијепоме положају, пред којим се шири будванско поље, па пространо жало које запучају два узахна рукава земље: Будва и Завала, а међу њима, као клин, острво Св. Николе. По сјеверној и западној страни манастира остају горе Острог и Дубовица, а у непосредној близини извор Толињак и поток Грђевица.

Од Будве до манастира може се стићи лако за пô сахата хода.

Манастир је врло велик: дуг 60 m, од чега једну половину запрема велика кућа а другу уљаник, при коме је и кућа за негдашње ман. момке. Велика кућа је сазидана на сводовима и има два пода. Сав је тај простор опасан високим зидовима (утврдама), на којима је с источне стране био главни улаз који опстоји и данас. Уз утврде су и двије стражарнице: источна стражарница при горњој страни манастира је нижа, а она на западној страни која се држи ман. заравањка је виша и на оба пода испробијана честим пушкарницама.

При мосту бијаше ман. уљани млин, па нешто ниже мучни млин који је купио воду са потока Грђевице и са извора Калудрака и Толињака.

Првобитна конструкција манастирскога здања не даде се свуда лако разазнати, уколико је у новије доба много чега преиначено. За попа Филипа Тановића пробијена су на зиду с јужне стране ман. зида двоја врата и ограђен на трећини уљаника нови мучни, а позније и уљани млин.

⁵ Срп.-далм. магазин за 1867. г.

⁶ Панчево. 1882.

⁷ Zadar. 1895.

Јажа, из које се слијева вода на млин, узрокује да од тада влага пробија кроз сводове у ман. здања. Мјесто старинских мањих, а ређих, пробијени су већи и чешћи прозори на ман. кући. И у манастирскоме имању настале су многе промјене. Да се исплати свота од 5000 фор. што су поп Филип Тановић и браћа му дуговали аустријској Влади за манастир, продан је добар дио негда знатних ман. земаља.

Црквене утвари које бијаше донио из Русије поп Ф. Тановић, а уз њих и оне које су се храниле још из доба митрополита Данила и црквене књиге, све су изгореле око 1860. г. Манастир је изгорио други пут 1869. г. а оправљен је 1872. г.

Ман. куће држи се убави заравањак, лијепо поплочен, заокружен сједиштем, а над њиме одрина која се стере на гвозденим шипкама. Сазидао га је митрополит Сава Петровић Његош, а знатно уљепшао владика Раде (Петар II Петровић Његош). Овдје је од великог интереса зденац којему пријечник окна износи скоро један метар. Оскочени углови украшени су му палметама; на двије стране резани су лав и анђeosка глава на крилима, а на друге двије високо оскочени црногорски двоглави орлови с крунама који су панцама зграбили: један у једну, а други у двије кружнице савијену велику змију. Израда орлова је вјештачко дјело које потсјећа до чуда на оне двоглаве орлове који су очувани у рушевинама цетињскога двора Иванбегова, и прецртао их је проф. М. Ковачевић, а литографисани су при концу Томановићеве „Споменице четиристогодишњице ободске штампарије”.⁸

На виткој стражарници поред овога заравања вио се је црногорски крсташ кад год је који владика био у манастиру. У отсућности владичиној крсташ се је снимао.

Владика Раде понајрадије се је овдје бавио у слободним часовима. Пјесничку му душу зацијело да су плијениле природне красоте ове чаробне околице.

Заслужује овдје достојан спомен и соба владике Рада и она његова рођака, Ђорђа Савова Петровића.

Соба владике Рада, такозвана „Владичина соба”, је у источној страни манастира. То је овелика дворана са два прозора, с којих се ужива величанствен поглед на китњасте крајеве који се повијају у полукругу од Будве до Паштровића.

⁸ Цетиње. 1895.

„Ђорђијева соба” је у западној страни манастира. То је такође овелика просторија са троје врата и четири прозора, којој је жалибоже у пожару 1869. г. изгорио плафон и малта о дуварима. Изнад врата којима се у њу улазило из осталих просторија манастирских урезан је на нарочитој ове-ликој плочи грб, подијељен са двије дијагонале у четири троугласта поља с емблематским знацима; изнад грба круна, а изнад ове једноглави орао раширених крила, па врпца, на којој је урезан италијански натпис:

PETROVICH

У сјеверо-западној страни манастира је капела – намијењена Св. Госпођи – која се сматра подземном капелом јер јој је сјеверни зид под земљом а остали под здањем манастирским. Дуга је до 4 m, а широка око 2,5 m.

Изнад надвратника је полукружно заоквирено поље у коме се, премда је у позније доба окречено, разазнаје лик Богоматере са Христом у крилу. На надвратнику који је такође окречен разазнају се четири резана ретка гдје бијаше исписан натпис који се тиче не ове капеле коју је зидао митрополит Данило Петровић Његош, већ велике цркве овога манастира. Натпис, покварен од чести утицајем влаге још када је подавио први пут био снимљен, потјече од 1747. г., дакле из доба митрополита Саве Петровића Његоша. Гласио је:

Господне зданіе сзгради превсцненіиш господиш
митрополѣтѣ цетински скедерински чернѣ гори и приморѣа
савершнсѣа а.м.з . апр . кд . дна

На јужноме зиду изнад корниже којом је капела украшена имају двије нише, а међу њима прозор. Једна ниша на сјеверноме зиду је сасвим ма-лена. Олтарски простор уздиже се за један степен над црквеним подом. Како капела није имала полукружне апсиде, тако је св. трапеза смјештена уза зид. Она настаје од хоризонталне плоче положене на двије вертикал-не. У олтару су свега три нише, од којих су двије служиле као просхоми-дија и ђаконикон. Прама ниши на сјеверноме зиду је плоча за просхоми-дију, а има по једна ниша и испод просхомидије и св. трапезе.

Не зна се да ли је капела имала иконостаса, али је цјеловито била жи-вописана. Утицајем влаге капела је уопће у жалосном стању, а живопис, уколико није покварен, потсјећа на сличне радове у црквама: Св. Николе у Пелинову грбаљском и Св. Петра (Св. Петке) у Мрковима луштитчим, који су такође извршени за митрополита Данила Петровића Његоша.

На сјеверноме зиду разазнају се светитељски ликови великога формата, а изнад њих омањи ликови. При котуру лика Св. Николе разабире се слова: **СТІ НИ** ... , а при котуру другога лика: **СТІ ТВОДОСИѢ**. Лик Св. Симеона је живописан у покајничкој одори са златним котуром око главе, с натписом:

СТІ СИМѢОНЪ СРЪПЪКИ

Лик Св. Саве је у хаљинама архијерејским са златним котуром око главе; сакос је урешен са црним крстићима; десном благосиља, а у лијевој му јеванђеље. Натпис:

СТІ САВА СРЪПЪКИ

Живопис на јужноме зиду сасвим је покварен изим онога у ниши, гдје се истиче лик Исуса Христа с натписом: **ІС ХС**, а до њега слова: **СМЯНО** ... На западноме зиду добро се разазнаје лик с натписом: **СТІ ТЕМЛ**.

И живопис на олтарскоме своду једва се разазнаје јер је позније окречен. Изнад св. трапезе заоквирен је преплетом лик Богоматере са Христом у крилу и с натписом: **МР. ΘΥ**.

Препрата је дуга 2 m а широка 3 m. Западна јој страна, гдје су прво била врата, данас је зазидана, и има двије нише по странама. И на сјеверноме зиду имају двије нише. Улазна су врата данас на јужноме зиду, а при њима прозорчић. Првобитно је препрата била прекривена цреповима, како се види по забату, а позније је подигнута на више и засвођена. Још су на сјеверноме и јужноме зиду по три зупца за негдашње гредице.

Како капела, тако и препрата била је цјеловито живописана.

На западноме и јужноме зиду једва се разабире светитељски ликови. На источном зиду препрате, или правије – на прочељу капеле – изнад ликова Св. Јакова и Св. Јована виде се слова: ... **ЯКОВ ... ЯВН**. На сјеверноме зиду добро се разазнају поједине чести ликови. Тамо је био одуг натпис на коме се још разабире:

... **ОЖИ ВОДѢВ . НИ** ...

Уопће слова су вјешто изувијана и врло допадљива.

Пред препратом се стерало гробље. Кад се у наше доба дошло на незrelu мисао да се тамо озида рибник нађени су под земљом поломљени чункови од камена и големе кости под поклопницама које бијаху тако велике као и гробови. Тобожњи рибник лежи и данас као какова бара јер у њу нити се вода стаче, нити отиче.

У овоме манастиру престабио се и сахрањен био родоначелник династије Петровића Његоша, већ споменути митрополит Данил 1735. г. Његова је гробница била у засвођеном простору при јужноме зиду капеле. Кад су позније посмртни му останци били одатле пренесени у велику цркву овога манастира у гробници је нађен и крст од слонове кости.

Голема поклопница која је затварала првобитну митрополитову гробницу при капели састојала се је од двије рубом заоквирене поле. У доњој се поли свија кружница величине саме плоче а у сриједи гвоздена петља. У горњој је поли био резан црногорски државни грб са окруженим двоглавим орлом с лавом и с натписом. Овај драгоцен споменик био је пренесен, како је напријед споменуто, 1868. г. у будванско гробље у Блату гдје је дочекао жалосну судбину.

На новоме манастирском печату је резано Успеније, а уоколо натпис: ПРАВОСЛАВНА ПАРОХИЈА МАИНСКА.

Већ је споменуто како је манастирску капелу сазидао митрополит Данило Петровић Његош, али је на истоме мјесту постојала црквица и раније.

Овелика црква манастирска је намијењена Св. Госпођи. Зидана је на пасове од црвенога и бијелога тесаника. Звоника нема а осмоугаоно кубе има четири прозорчића. Прозори на платнима и олтарској апсиди су лијепи, али ониско озидани. Изнад надвратника западних врата је овјењача, па полукружно заоквирено поље, а повише њега точак-окно урешено вијугалицама изврсне израде. Исто су тако вјештачки израђени надвратници и довратници западних и јужних врата. На сриједи свакојега надвратника оскаче црногорски двоглави орао који је панцама зграбио змију, а на угловима довратника четири симбола јеванђелска. Простор између орлова и јеванђелских симбола је урешен високо оскоченим вијугалицама с ружицама.

Изнутрица цркве је украшена лезенама и корнижама. Лијепо је засвођена, а над трећином цркве између средишњег дијела под кубетом и прочелнога зида је унакрсни свод. Олтарски је простор узвишен за три степена над подом.

Жалосно је што овако лијепа црква нема иконостаса ни икакових књига ни утвари. У цркви су двије гробнице, у једну од којих били су, како је већ споменуто, смјештени из ман. капеле посмртни останци митрополита Данила, а одавле су пренесени на Цетиње 1856. г.

Ову су цркву зидали црногорски митрополити Сава и Василије Петровић Његош 1747. г., а појединости су израђиване све до 1756. г., кадно је митрополит Василије, вративши се из Русије, исплатио за њу 647 дуката.

Не може се поуздано утврдити да ли је на мјесту овога манастира била она црква коју је послуживао подострошки свештеник Шћепан Руцовић о почетку XVI в.⁹

Прве четвртине XVII в. било је у Махинама 120 домова и 300 људи способних оружју; у Поборима 50 домова са 130 људи, а у Браићима 60 домова са 150 људи. Браићима је онада главаровао Ђуро Вујадинов, Поборима Вуко Миљков, а Махинама Ђуро Гиговић. Ове три кнежине убраја писац биљешке, Которанин Болица (Биволичић), у црногорску страну скадарскога санџаката.¹⁰

Д. Милаковић доноси у својој „Историји Црне Горе” текстуалне ријечи из црногорскога летописа: „Ва лѣто 1704 сагради владика Данило црковъ велику храмъ рождѣству пресв. Богородице, посемъ и васъ манастирь сагради и кућу на Ловћену и у Махине”.

Млечићи су лукавством окренули Махине, а уз њих и Браиће и Поборе Црној Гори. Будвом је онада управљао Петар Бубић.

Бубићи су старином из Махина (Лучићи): у доба Ђурђа Бранковића бијаху српска властела, а позније, окренувши вјером и пореклом, млетачка. Такови бијаху: Никола Бубић, друге половине XV в. и Марко Антоније Бубић, који је у XVII в. надгледао над Махинама, Поборима и Браићима. Породица Бубића се је истрачила 1813. г.

Петар Бубић због неке распре у трговинском послу с митрополитом Висарионом Баицом, једне гладне године при концу XVII в. кад је од суше род био изгинуо, подмити Махине, Поборе, Браиће, Угњане и Бјелаше, да се Млечима предаду. Они, гладни, слакоме се и потпишу предају. Бјелоши и Угњи, тек им жито роди, поврате се митрополиту, а три кнежине остану силимице под Млечићима, док се та отимачина позакони

⁹ Шем. Бок. за 1886. г.

¹⁰ *Rel. et deser. del Sang. di Scuttari*. 1614; *Star*. kn. XII.

на Пожаревачкоме миру договором султановијем 1718. г. То је млетачка такозвана најновија течевина (*Linea Mocenigo – Acquisto nuovissimo*).

У синђелији коју је српски патријарах Арсеније (Црнојевић) дао митрополиту Данилу Петровићу Његошу 1700. г. споменуте су бокелске опћине негдашње Иванбеговине које су већ биле спале под државну власт млетачку, а биле су само под црквеном јурисдикцијом црногорских митрополита, дакле: Грбаљ, Паштровићи, Кртоли и Луштица. У декретима млетачкога дужда Ј. Корнера који су дати митрополиту Данилу 7. маја и 4. јунија 1718. г. речено је:

I. Joannes Cornelius Dei Gratia Dux Venetiarum etc.

Universis et singulis rappresentantibus et ministris nostris etc. (Да се саопћи преставницима митроп. Данила усмено и писмено „*hodie in Consilio Nostro Rogatorum captam fuisse patem tenoris infrascripti*”).

Venimo in deliberazione d' assentire all' esercizio della vostra Giurisdizione Ecclesiastica nei Paesi e Luoghi venuti nella presente Guerra sotto il Dominio della Republica, e l'uso libero del Rito Greco Serviano, accordandovi stessamente la facoltà di poter restaurar le chiese, che fostero pregiudicate, ed erigerne di nuove ancora in ogni luogo, pur alla med.^{ma} vostra Giurisdizione soggetto...

Datum in Nostro Ducali Palatio Die VII. Maij Indictione XI.: MDCCXVIII.

II. (Исти увод као у првоме).

Sopra il nuovo memoriale ora letto, presentato alla Signoria Vostra da Monsignor Vescovo Danillo di Cettigne e Scanderia; eguale sempre essendo negl' animi nostri e del Senato la già palesata disposizione di secondare nel possibile le sue ricerche, sia preso che a Monsignor Vescovo di Cettigne, e Scanderia, e successori resti confermata la sua giurisdizione a tenor del Decreto dei 12 Maggio (ово је погрешка преписивача, који је узео XII мјесто VII) ultimamente decorso, mentre egli si conservi suddito. Ch' abbia esso Vescovo la facoltà di giudicar i suoi Calogeri nelle cause ecclesiastiche solamente; che alli sudditi del Rito Greco Serviano, nella suo diocesi esistenti, così del vecchio, che del nuovo Dominio sia permesso il riconoscer il suddetto per suo Vescovo, e Pastore.

Sortendo poi alle Pubbliche armi nuovi acquisti nell' Albania li sudetti compresi nella sua Diocesi, che fossero del Rito Greco serviano abbino ad essere soggetti nel spirituale, senza turbare la giurisdizione de altri Vescovi, come pure le Chiese del loro rito soggette, non siano turbate da alcun Vescovo Latino, Greco, e Serviano, et abbino ad esser immuni da qualche gravezza. Con questo però che nei luoghi del Vecchio Dominio non possano erigersi nuove fabbriche, Chiese, ne Monasteri; mentre per quello riguarda le visite

s'ingiorserno le Commissioni opportune al Provveditore Generale in Dalmatia, perchè informi nelle Terre del Vecchio Dominio comprese nella sua Diocesi il presente Vescovo di Scanderia, o alcun suo predecessore abbia mai fatto visita giurisdizionale col consenso, e participation del Senato; ben certo per questo Consiglio, che secondo il Vescovo stesso li stimolò del suo zelo vorrà prontamente prender l'imbarco ecc.

Data in nostro Ducali Palatio die 4 Iunij Inditione II.^a 1718.

Оригинали ових исправа хране се у државном Архиву на Цетињу, а пријеписи им у Млещима. Милаковић их је превео и објелоданио у својој „Историји Црне Горе”, док су опет објављени онако како гласе у оригиналу у важном дјелу: „Il montenegro da Relazioni dei Provveditori Veneti. 1687-1735.”

Ова јурисдикција црногорских митрополита трајала је фактично до 1808. г., кад Наполеон I установи православну Епископију за Далмацију и Боку Которску. Над манастирима махинским и стањевским трајала је њихова јурисдикција до 1838. г.

Год. 1768. Карло барон Вирцбург, заповједник у млетачкој војсци, слао је капетана Ф. Цвитановића да освоји Подострог, па је опседао и кућу Тановићеву. У исто су доба насртали на Стањевиће (Convento di Stagnevich Residenza di Monsignor Vescovo di Montenegro) Андрија Мацедонија и кнез Марко Љубановић: све проти Шћепану Маломе (per impedire tanto l'avanzamento del ribelle Stefano quanto per a forza ricondurre quei vicini Comuni di Pobori, Maini e Braich a riproffessare la dovuta sudditanza al Sereniss. Nostro Principe essendosi di già datti sotto la Subordinanza del sudetto Steffano).

Док је у 1769. г. Цвитановић насртао на манастир Подострог и село Лазе, Мацедонија и Љубановић јуришали су на ман. Стањевиће, што се понављало и у 1786. г. (Comuni di Pobori, Maina e Braich che dimostrano tutta l'alleanza colli Montenegrini).¹¹

Пошто Шћепан Мали предигне из Махина, млетачка војска издајнички орколи главаре махинске, поборске и браићске који се бијаху окупили у цркви Св. Госпође по налогу генерала Ивана Ђустинијана, који сједијаше на галији пред Будвом. Од кнежине браићске тамо бијаху кнез Никац Мартиновић, Жмуро Стојановић и један Рајчковић; од поборске: кнез Марко, Васо и Ђукан, сва три Зеца; а од махинске: Марко Кнежевнћ,

¹¹ Bull. Arch. Spalato. 1889. N. 12.; Trassunto Gliubanovich. Venezia. 1796.

Савић Борета и Андрија Дулетић, а пред свима калуђер Јосиф Вукићевић. Осим Дулетића, који срећно омакне, сви бијаху повезани, па позније пред Котором објешени. Млетачки војници и куће сажегоше и лагумаше кроз све три кнежине.

Том приликом пострадао је и Ђеко Стефановић, Будванин, што се о њему сумњало да је у тајним договорима са Шћепаном Малим.¹²

Иза свију такових недјела, кнежеви, суђе и старци трију кнежина још морадоше испустити 1795. г. кнезу Марку Љубановићу, а по напутку владе млетачке, једно писмо као знак признања за ратне му потхвате на Стањевићима и у Махинама!

Падом републике млетачке 1797. г. Махине потпану опет под Црну Гору.

Кад 1808. г. француски генерал Мармон замоли митрополита Петра I да му допусти смјестити француску војску у Подострог, митрополит одбије понуду.

Аустрија купи Махине 1838. г.

Митрополит Петар II Петровић Његош регулише тада границу између Аустрије и Црне Горе код Махина и Стањевића. Аустрија је исплатила за сваки манастир 17.000 форинта, дакле свега 34.000, а осим тога накнаде за исправљање граница 30.000 фор. По жељи бечкога Двора у мјешовитој комисији за разграничавање био је руски савјетник А. В. Чевкин. Разграничавање било је потпуно довршено тек 1841. г. јер је тада означена погранична линија између Црне Горе и слиједећих аустријских мјеста: Кривошија, Леденица, Ораховца, Доброте, Дуба, Сутваре, Шишића, Наљежића, Стојановића, Јовичића, Мартиновића, Побора, Угљешића, Махина и Паштровића. Фактични посјед републике млетачке узео се као мјеродаван у разграничивању.¹³

Тиме престане и црквена јурисдикција црногорских митрополита над манастирима махинским и стањевским.

И Вук Ст. Караџић, који казује како је у Махинама писана једна од оне три књижице што он спомиње у „Примјерима срп.-слов. језика”, на истоме мјесту вели: да је манастир Махине (Подострог) продан за 17.000

¹² *Прип.* С. М. Љубиша.

¹³ *Петар Други Петровић Његош.* Др Л. Томановић. Цетиње. 1896.

фор., а у царевине га је послѣје неколико година купио на лицитацији Поп Филип Тановић из Махина за 5570 фор.; но, како га није могао исплатити, за то је нудио и молио владику Рада да би га узео по ту цијену опет натраг. Како је познато, он већ није хтио да пристане.

Манастир Подмахине (Св. Петка)

Црква је близу манастира Подostroга. Пространа равница око ње, уређена у новије доба настојањем народнога учитеља М. Радонића, заокружена је зидом. Тамо се виде само неке гробнице, а остале су земљом поравнane.

Црква је осредње величине, има звоник на преслицу су три звона.

На прочељу је изнад надвратника једна ниша, па звијезда. На сјеверноме и јужноме зиду и на полукружној апсиди има по један прозор.

Изнутрица је украшена лезенама. Иконостас је израдио Н. Аспиоти, а има и једна икона са старијега иконостаса.

До данашње цркве Св. Петке постојали су: старински манастир и ман. црква Св. Марка.

Овај је манастир постањем старији од Подostroга, али се ни за њ не зна управо када је основан. Како Подostroг и Стањевићи, тако је и он изгорио 1869. г. и тада је престао бити фактично манастиром, од кога је задржао само име. Ман. зидови зјали су тако од 1869. до 1885. г. а тада је на њима подигнуто данашње школско здање.

Западно од манастира била је ман. црква Св. Марка по којој је и манастир негда тако називан. Темељни зидови, за човјека високи, светитељским ликовима живописани, познавали су се до 1885. г. а тада су поравнани са земљом. Кад Шћепан Мали и Василије Бркић дођоше у ове крајеве: први из бијелога свијета, други из пећске патријаршије, Млечићи разорише ћускијама олтар ове цркве, а истим махом и углове кнежевских кућа у Махинама, Поборима и Браићима.

Како кажу, тада је сазидана данашња црква Св. Петке, али је погрешно тако мишљење јер је она опстојала и раније. Могућно је да је тада била оштећена и одма затим оправљена, па је тако о њој, као и о многима другим, речено да је сазидана гдје није, него само проширена. И она је изгорела 1869. г.

Цркву Св. Петке живописао је Рафаил Димитријевић који се је родио у Рисну око 1700. г. Какав је био живопис може се лако судити по осталим радовима Димитријевићевим: у цркви Св. Георгија у Љешевићима грбљским и на једноме крсту у цркви Рождества Богородице у Забрђу Лушничком. Натпис од 1747. г. је снимио с једне иконе И. Кукуљевић-Сакцински, и гласи:

„Izvoleniem otca i s pospešeniem sina i svršeniem svetago duha, sie svetie i božestvenie ikoni i stupce i čemera 2. dveri i templo prazničko sgradi se i spisa se trudom i nastojaniem vsečestneišago i prepodobneišago gospodina otca jeromonaha igumena Isaie Jovovića otečestvom ot Risna, a platom svega sbora Mahine obšč. semu že protetora i delatela. Griešnoju rukuju smirennago Rafaila Dimitrieviča obščago zografa.

otečestvom ot Bogohranimago mesta Risna 1747”.¹⁴

На једноме тасу резан је натпис с поменом јеромонаха Саве и Максима Милешевца од 1720. г. и тамо је погрешно казано „Нана” мјесто Маина. Натпис гласи:

† СИ ДИКОСЪ СЛѢЗ МИЛШЕВЦА И ТОМЪ БИ НАСТОАТЕЛЪ
 МАЖИМЪ МИЛШЕВЦЪ А҃҃҃К. МАИСТР ПАНА
 † СЛѢГО ГНѢ ПОМЕНИ СЛѢЗ ІС МАЖИМА ІС

Панагија владике Максима која је нађена у цркви данас је у рукама М. Радонића. О њој виси сребрни ланац: окована је позлаћеним сребром, а урешена корнiolaма црвене и зелене боје са врло умјетнички пуним израза израђеним ликовима у релијефу: Исуса Христа и Богоматере, пророка и апостола, са зачелним словима, МР ΘΥ, и другим. На спољашњој чести јесу резани светитељски ликови и записи:

ІС ХС — НИ КЯ — СШ. НИКОЛ. . На рбату: СІИ — ПАНАГИЈА —
 ВЛКЕ — МАЖИМА — ГП І҃҃ — ХС — СШ — БЖИ — ПОМЛѢН —
 КККК — ПППП — МЛ —

На једноме сребрном канђелу има натпис:

C^{no} Tⁿ Q^a N^o D^{ih} Anno. 1787.

На два велика сребрна канђела, што су приложи генерала Рада Краповића из махинскога села Мажића или Машића, резани су истовјетни италијански

¹⁴ Slovn. umjet. jug.

натписи са поменом свију чланова Краповићеве породице. Разлика је само у томе што је једно канђело од 1747, а друго од 1784. г. Натпис на канђелу од 1747. г. гласи:

ZUANE MASICH COLLO DI MONTENEGRO
RADE MASICH CAPO DI MONTENEGRO
GIOVANNA MASICH CONSO DI DETTO COLLO
DAFFNE MASICH FIG^a DI DETTO COLLO
BASTIAN MASICH FIG^o DI DETTO COLLO
PISANA MASICH FIG^a DI DETTO COLLO

ANNO

1747.

У манастиру Подмахинскоме састављено је 12. марта 1732. г. даровно писмо којим је Станко Миховић из Ластве грбальске поклонио ту присутноме митрополиту Данилу Петровићу Његошу: земљу Подкутњицу, Луг, земљу под Црвеним путем, Прокос код Јаза, Церјен и земљу под Мирине. Све је то поклонио Миховић на вјечна времена митрополиту Данилу пред свједоцима: подмахинским игуманом Исаијом, Воином Љубановићем са Свињишта, Ником Дулетићем из Ластве и Станком Никовим из Бачића.

Кад је настао неки спор с владом млетачком 1789. г. слао је митрополит Петар I Петровић Његош Теодосија Мрковића да прегледа манастирске земље. О томе походу сачувао се је извјештај у италијанскоме пријеводу, који гласи:

Che si sappia, e sia creduta la presente scrittura dinnanzi qualunque Giustizia. Come io Sacro Monaco Teodosio Mercovich come spedito dal Rev. mo Monsignor Metropolita Pietro Petrovich, per rinvenire le Terre di ragione Ecclesiastica, e quelle perticare con la misura consueta, e metodica, nella Comunita di Zuppa; le quali Terre per eterna Dei memoria aveva alla Chiesa lasciato il Stanco Miovich

Но како је по пакосном наговору владе млетачке хтио да подареним земљама располаже грбальски кнез Марко Љубановић, тако је Митрополит Петар I писмом 1. октобра 1799. г. поднио аустријском Војничком заповједништву (Generale Comando dell' Albania Austriaca) уговор од 1732. г. Кнез Љубановић позван дне 21. јула 1800. г. на одговорност да кроз осам

дана ствар развиди, дне 1. августа исте године бјеше приопћен аутентичан пријевод Миховићеве даровштине, коју овдје, изостављајући границе поједних земаља, доносимо у изватку.

Copia. Trad. Tratta dall' Originale Idioma Slavo come in quella.

In Christi Nomine Amen 1732. li 12. Marzo. Nel Convento sotto Maine.

Che si sappia, e che sia creduta la presente Scrittura ovunque sara prodotta, come io Stanco Mihovich da Zuppa della Villa Bacich in Lastua giunsi dinnanzi il Reverend.mo Monsignor Metropolita Daniel, nonchè pur Reverd.mo Monsignor Savva, dove di mia spontanea volontà ascrissi in perpetuo alli medesimi la mia casa, e Terre, Monte, et acqua, secco, e fresco, come segue:

In prima la Terra Podcutnizza ...

Item la Terra posta a Lugh ...

Item la parte posta sotto la Strada rossa ed al sito Procos ...

Item al sito Zerien ...

Item il vignale e Terra al sito Racizze...

Item la Terra di mia ragione situata sotto Mirine ...

Tutte le sopradette Terre sono libere, ne interdette con Dehiti, o altro affare, ma illesi, e franchi di tutto, e furono testimonj il Revr.do Superior Isaia del Convento Santa Veneranda, Voin Gliubanovich da Svinista, Nicolò Duletich da Lastua, e Stanco Nicov da Bacich. Cosichè io Stanco Miovich maledisco, che sia maledetto dal Signor Iddio, e Beata Vergine Maria tali Persone, che si opponeranno al sudetto lasido, anzi gli sia Contraria la Beata Vergine Maria ad estremo Giudizio ...

Ad Litteram fatta tradurre per me Pub.° Int. Antonio Battuta.

Estratta dall' originale.

Као што је игуман Исаија био свједок томе спису, тако је био писац оне исправе којом поп Јово Гиговић и неки други дароваше митрополиту Сави Петровићу Његошу 1744. г. дио од Коложуња, дио Франетин, и тако даље.¹⁵

У другој половини XVII в. послуживао је ман. цркву поп Вуко Ми-лићевић, а прве половине XVIII в. игуман Исаија Јововић Ришњанин и јеромонаси Сава и Максим Милешевац.

¹⁵ Шем. Бок. за 1885. г.

У овоме је манастиру провео јесен и зиму 1764. г. Доситије Обрадовић, који спомиње игумана „из Св. Петке из Маина”, а 1768. г. архимандрит Георгије Гиговић лијепо је дочекао пећкога патријарха Василија Бркића, што је Млечиће узнемирило. Год. 1782. и 1787. амо се бавио мајор Петар Живковић, с којим је водио преписку сердар Мојсије Пламенац. Вук вит. Врчевић, на позив и у назочности митрополита Петра II Петровића Његоша, овдје је преписивао за 27 дана без престанка његову „Слободјаду”, како то исти Врчевић казује у „Ograncima za istoriju Crne Gore”.¹⁶ Год. 1858. амо је хтио доћи Ђура Јакшић с попом Филипом (Тановићем), али није имао путнога трошка.¹⁷

При цркви је равница од какова три рала земље која је и данас опасана зидовима, а спадаше манастиру Подстрогу. То су Царине при такозваној Бабилонији: негдашњи „Виноград владике Рада”.

Наниже прама морскоме жалу стеру се богати маслињаци будванске породице Анзуловића. За Ђурђа Бранковића спомињу се у Смедереву два брата из ове породице: Али-паша Анђеловић и Михаил Богојевић Комнен-Анђеловић. Мисли се да је Михаил био отац дривостанских Анђеловића или Шпанића, који су се позније селили у Црну Гору, Италију, и др.¹⁸

За сусједна будванска Солила (Лагоштицу) Которани бадава мољаху Млечиће да их за себе присвоје 1406. г., пошто већ годину раније Млечићи бијаху изабрали свога начелника за Будву.¹⁹

Црква Св. Јован

Црква је зидана на пасове од црвенога и бијелога тесаника. Изнад заоквиренога поља на прочељу је окно, па звоник на преслицу су три окна, а два звона. Олтарска је апсида полукружна, а изнутрица је украшена лезенама. На иконостасу који је израдио Н. Аспиоти, лијепе су резарије.

На једноме позлаћеноме тасу има познати натпис: ДОСТОИНО ЕСТ ... Антиминс је печатан за карловачкога архијепископа Павла Ненадовића.

Црква је обновљена 1866, а утвари су јој покрадене 1898. г.

¹⁶ *Dubr. Zab.* 1871.

¹⁷ *Дела Ђура Јакшића.* књ. VII.

¹⁸ „Српски Комнени”. *Глас.* XI. Др. срп. слов.

¹⁹ *locus denominatus La Gostiza qui locus est in capite salinarum Buduae* – *List.* V. XCII

Црква Св. Никола

Ова је црквица при цркви Св. Јована, а обе у близини ман. Подostroга. Око ње има трагова од старинских гробница. При страни зјаје „Вилина пећина” из које сукти вода о великим кишама, као год и Сопот код Рисна.

Изнад врата на црквеноме прочељу је малена ниша, а звоника нема. Прозорчићи на зидовима и полукружиој апсиди су узахни. Изнутрица има једну корнижу а олтарски простор је скоро раван као и остали под. Св. трапеза је смјештена у сами зид. Старински је иконостас трошан. На једној престолној икони има натпис:

† СІЮ ИКОНѢ ПИСА ПРСТАВЛѢШИСѢ ГОПОИ^сНѢ ПОПѢ МАРКО
РУЦОВИѢ^д Я МАИСТОРѢ ПЛЯТЯ Ц^к . В . ЪЗН . БѢ ДЯ ПРОСТИ^т

Овдје споменути поп Марко Руцовић је потомак старе породице овога имена. Иза српске пропасти на Косову четири брата Руцовића пребјегоше у Махине, па једни изабраше себи за постојбину Подострог, други село Мажиће.

Могућно је да је ово она црква подострошка којој је о почетку XVI в. био свештеник Шћепан Руцовић, којег се је опорука сачувала од 1519. г.²⁰

ГОРЊИ (СРЕДЊИ) МАХИНЕ

Црква Св. Илија

Малена црква у селу Дулетићима при граници између Махина и Побора. Око цркве расту стогодишњи грабови и храстови. Заокружена је сухомеђом, и у томе простору и изван њега имаде мноштво старинских гробница. Предање казује како су амо преносили мртваце из Љешанске нахије.

Црква је украшена једном корнижом, прозорчићи су јој узахни, а звоник је на преслицу с једним звоном.

Повише цркве остаје Обла главица, а за њом рушевине стародревне цркве Св. Луке која је била саборна црква села Вишковића, те се истрачило. „Вилина пећина” са чувеном „Чесмом” је угодно пландиште пастирима о љетњој припеци.

²⁰ Шем. Бок. за 1886.

Одатле се види планина Раскавица са алугом букава, за којом се шири Комско или ти Коњско поље, тако названо што су по њему пландовали коњи владика превлачкијех.

Црква Св. Спас

Прама овој цркви уздижу се горе Острог и Сушњака.

Пространа равница око цркве засађена дудовима је заокружена сухо-међом, гдје се разабиру гробнице у врло примитивном стању.

Првобитна црква била је двоструко мања, није имала звоника, а прозорчићи јој бијаху узахни. Изнутрица бијаше украшена једном корнижом. Данашњи је иконостас израдио Н. Аспиоти; а од иконостаса који је изгорио 1869. г. сачувао се комад даске са српским натписом од 1860. г. и с италијанским потписом: Nicolò Aspiotti.

На прочељу надограђенога дијела што сачињава препрату подужу од цркве првобитне има полукружно поље и окно у облику крста, па звоник на преслицу су три звона. На јужноме зиду имају такође врата и два ове-лика прозора (лунете).

И са ове цркве бијаше крадом однесено звоно, но је на скоро затим и повраћено око 1850. г. Оволико је добро да се знаде ради сличности са судбином звона поборскога.

Када по 1881-82. г. војници однесоше из ове цркве чашу и ручни крст, ондашњи парох, окривљен од народа, а принуђен да надокнади такав губитак, преда цркви у накнаду старе чашу нову, позлаћену, која мора да је некада припадала манастиру Ластовскоме у Грбљу. Натпис јој гласи:

ѢИ ПѢТИРЪ ПРИЛОЖИ БѢБА МЯРѢА МНѢ ПРСТІѢ БЦѢ НА
СЯѢЖЕѢ ПО ДѢТѢѢ БѢ ДЯРО.

По једној страни споменуте Сушњаке остају Лапчићи, а по другој Марковићи: села гдје је започео своју акцију Шћепан Мали у 1767. г.

Тамо се је, у Вука Вулова Вланете Лапчића и у Вука Марковића, бавио Шћепан, док с махинским капетаном Марком Тановићем из Подostroга углавио бјеше злу игру да се прогласи царем. Мелем биље којим обилује махинска околица није користило само Шћепану, попевши га до љекара, а позније до назови-цара; али је оно у пуној мјери интересовало и шибенскога учењака Р. проф. Висиани-а, кад је прве половине XIX вијека сабирао егземпларе за своје дјело „Flora dalmatica”.

ДОЊИ (КРАЈЊИ) МАХИНЕ

Црква Св. Павле

Малена црквица у селу Мажићима (Машићима), на подножју планине Хође, у којој на врх Церовице извиру „Три Студенца”, стародревна је погранична тачка.

Црква има полукружну апсиду, а мјесто звоника је усперен камен на коме је урезан крст. Изнад улазних врата је издубак, а прозорчићи су узахни. Изнутрица има једну корнижу; мало да не сасвим је нестао старински иконостас. Ово је старинска црква села Мажића.

Црква Св. Петар

Ова је црква уза саму црквицу Св. Павла, и тако су обе заокружене зидом, гдје је пометнуто гробље. Доста је вјешто зидана црвеним и бијелим тесаником. Има звоник на преслицу с једним звоном и полукружну апсиду. Изнад улазних врата је издубак, па овелика вјешто израђена звијезда. На надвратнику су урезана три крста, а прама лијевоме му крају је плоча с натписом од четири ретка коју невјешти најмари узидаше преокренуту. Слова су резана плитко, а покварена су и утицајем влаге. Једва што се још рабаиру имена основаоца и села коме је припадао:

Г
СВ . МАШ
РД
.

Иконостас, са грчким кратицама, потсјећа на лијепе радове живописца А. Лазовића-Бјелопољца. Антиминс са грчким и српским записом је израдио, као год и онај у цркви Св. Јована у Кртолима, Христофор Жефарић, познати илирско-рашки зограф.

На једном је Прологу биљешка архимандрита Стефана Вучетића од 1800. г. Књига „великих пастира црковних и учитеља васеленских” је штампана у Москви 1656. г.

АНΘΟΛΟΓΙΟΝЪ, штампан у Москви 1816. г. носи власторучну биљешку Петра II Петровића Његоша која гласи: „Милостиви подарок одъ нѣгова Имнераторскаго и царскога величества Николая Павловића мене Петру Петровићу владици црногорскоме и брдскоме 1835. г.”

Близу цркве је кућа, у трошноме стању, жаркога родољуба, генерала Рада Краповића, основаоца ове цркве.

Краповићи су огранак породице Руцовића, а по мјесту рођења заваху их и Машићима (*Rade Masich capitano di Montenegro – Zuanne Masich colonello di Montenegro*).

Раде Краповић, довршивши науке на које га бијаше дао стриц му Иван, у војсци млетачкој допре до части генерала. У парници која се је водила између Срба и Грка 1764-76. г. он је успјешно бранио православно богослужење на словенскоме језику у цркви задарској; а 1787. г. био је главни ктитор и бранилац права на црквицу Св. Саве Освештеног у Будви, којом су се служили православни Будвани у доба државне власти Немањића и Балшића. У подмахинској цркви Св. Петке имају два велика сребрна анђела, са поменом свију чланова његове породице, која је он приложио: једно 1747, друго 1784. г.

У једноме спису острошкога игумана Максима спомиње се капетан Лука Маина из породице Краповића 1761. г. То ће бити иста личност, те се спомиње у једној књизи која се храни у библиотеци ман. Савине (N° 154.), гдје има биљешка „Господина кнеза Луке Краповића” од 1760. г. који се обвезује да ће давати ман. Савини неки годишњи приход.

Јеванђеље, штампано у Москви 1751. г., које се храни у цркви Св. Петра, а даровала га руска царица Јелисавета Петровна црногорскоме митрополиту Василији Петровићу Његошу 1753. г., носи биљешку како је оно била властитост презвитера Петра Краповића, који је познат и као парох будвански.

Црква Св. Јован Претеча

Црквица у селу Станишићима. Око ње расту големи брестови, а посвуда уоколо разасуте су многобројне поклопнице. Кажу да су овамо доносили мртваце из Грађана у Црној Гори и да је црква веома стара.

Пред црквом је поплочен простор којему се по странама уздижу зидови пo метра високи, а понешто ужи од цркве данашње. На први мах изгледа да је ово имала бити негда препрата; насупрот, то је био под првобитне цркве јер је данашња црква позније сазидана повише овога простора прама истоку, како се земљиште осиједало к западу, док древад пред црквом ојачаше.

Црква нема звоника; једно звоно, скоро добављено, виси о гредицама пред црквом. У олтару иступа из зида плоча која служи као проскомидија.

Старински иконостас, круто израђен, лежи пометнут у олтару. Данашње престолне иконе живописао је калуђер Ј. Катурић 1875. г., а остале Н. Аспиоти.

Црква Св. Госпођа

Црква је на лијепоме положају прама брду Кошљуну, на коме је пећина „Спила”. Пред њом се шири поље Бабин вир, или ти Бабир, негда чувено са изврсних винограда, па онамо даље полуострво Завала прама острву Св. Николе. До цркве су куће села Борета.

Црква је малена, на надвратнику је урезан крст, а звоник је на преслицу с једним звоном. Од старинскога иконостаса сачувало се неколико икона са грчким кратицама. Данашњи је иконостас израдио Н. Аспиоти.

ПОБОРИ

ДОЊИ ПОБОРИ

Црква Св. Неђеља

Црква је заокружена сухомеђом, гдје има гробница из новијега доба, а крај ње је нови парохијални дом.

Првобитна је црква била пола мања, а позније је проширена тако да изгледа доста дуга. Звоник је на преслицу су три окна, а два звона, а апсида полукружна. Изнутрица је украшена једном корнижом, а олтарски је простор извишен за два степена над подом. На иконостасу су знатније саме резарије, престоне иконе и оне које су преостале са старијега иконостаса, него ли новије које је живописао Н. Аспиоти. За св. трапезом је икона са ликом Богоматере с једне, а св. Николе с друге стране.

ГОРЊИ ПОБОРИ

Црква Св. Јован Претеча

Малена црква у засеоку Ђаконовићима. Звоник је на преслицу су три окна, а два звона. Иконостас је трошан.

Четврт сахата далеко од Ђаконовића и Кнежевића је Пањ-Камен, поклич поборских села.

Јужно-западно од цркве је заселак Шумари са три цигла дома у једноме од којих је рођен 1422. г. Вук Дојчевић који је добар дио свога вијека дворио Иванбега, а позније сина му и наслједника Ђурђа Црнојевића. Дојчевићеве доживљаје живо је описало златно перо Љубишино.²¹

Занимиви догађај о звону ове цркве, које Љешњани бијаху отели за своју цркву Св. Петке, па им га Побори преотели 1848. г., сачувао нам је такође С. М. Љубиша у приповијести „Крађа и прекрађа звона”.²²

Црква Св. Георгије (Ђурђевац)

Малена црквица на голу, стрму, тешко приступну брду, гдје се легу соко и јаштреб, а зову га Ђурђевцем.

Залеђе му је Коловир с Вратлом, а низдо лети поглед од грбаљских Главатичића до Скочићевојке паштровске.

Црква се не види с долине прије но се до ње дође опасним успињањем, које траје колико и ходање од Стањевића до самога брда.

Испред Ђурђевца је „Плоча”, гдје су се три кнежине: Побори, Махине и Браићи купили на договоре, да суде и мире у народним споровима. С друге стране зјаје велика пећина „Међедница” којој је отвор озидао и на њему врата: у њој је живио неки пустињак у доба Св. Петра.

Црквица је лијепо засвођена и урешена корнижом. Изнад надвратника има једну нишу, али звоника нема. Полукружна апсида сасвим је малена. На јужноме зиду има једна малена ниша и узахни прозорчић са страницама на откос. Олтарски зид изгледа изнутра управан; у њему је полукружно засвођен издубак, велик као и улазна врата, с прозорчићем и с плочом испод њега. Тај је издубак служио као олтар. Иконостаса није било, а четвороугаона ниша с плочом служила је као проскомидија.

Око цркве су многобројне гробнице. Изнад ње стрше и данас управне зидине у вапну; а мрке развалине наоколо цркве јесу очевидни трагови старих утврда.

Као да је овој цркви припадао онај висећи печат од туча који је нађен у Будви, а на њему резан лик Св. Георгија и кратице: **СТІ . ГЃ**.

Већ у првој четвртини XV в. била је на Ђурђевцу црква, замак и утврде. Подигао их је Стефаница Ђурђевић-Ђурашевић.

Ово је племе, како доказује Руварац, настало од онога Ђураша Илића који је био трећи витез у цара Стефана Душана а надгробна му плоча с

²¹ *Причања*. Беч. 1877.

²² *Приповијести*. Панчево. 1882.

натписом сачувала се на Превлаци до данас. Ђурашевићи су управљали Његушима и нападали на Котор. Голубински и Љубић идентификују Ђурашевиће са Црнојевићима.

По уговору Вуолатернанском од 1426. г., којим се поравнаше неке расправе између републике млетачке и српскога деспота Стефана иза већ утврђена мира, Ђурађ Бранковић „*promette di far ruinar el castello chiamato Zorzevac e ali confini deli Garbelli zo e Zuppa de Cataro, che fese Stephaniza fiol del Zorzi Juras, per modo chel dicto castello da mo avanti non se possa habitar, ni quello più rehedificar*”.

Види се из Смедеревске погодбе од 1435. г., како је наскоро затим Ђурђевац био збиља порушен: „... *prefatus i. d. despotus pacem adimplevit, videlicet a die, quo destrui fecit Castrum Zorzyevae, quod castrum destrui facere tenebatur vigore pacis sive concordii, et erat introitibus camere ac hominibus comitatus Catari plurimum damnosum, cum super territoris Catari esset edificatum.*”²³

Манастир Стањевићи

Стањевићи су усамљен манастир при граници црногорској, у растојању од Цетиња за три сахата хода.

Залеђе им је Коловир, па врхови Мураковац и Пашина глава, којом је прије четири столећа хитао Вук Дојчевић, да живље докаже како је „тешко ногама под махнитом главом”.

Храстова шума Оковица изнад манастира је проријеђена, а и ливада, негда засађена тополама, претворена је у голу пустош. При рушевинама манастирске појате и гувна је зграда гдје је Св. Петар, вративши се из Русије, најпрви одњибио корун (кртолу) за који до тада нијесу знали Црногорци ни Приморци, а од тада не знају за глад.

Врло пространа околица од добра сахата хода, од пограничне цркве Св. Илије на истоку до Јаришњака и Голиша на западу, спадала је Стањевићима.

Манастир је ријетке величине, дуг 70 m, широк до 20 m и сразмјерно висок. Колико је бокелскога приморја, већег манастира није зидано никада. На високоме зиду који паше манастир с јужне стране као утврда било је троје великих полукружно засвођених врата која су данас сазидана. Међу четири велике куће, подигнуте на сводовима, истиче се она којој се је на другоме поду са пет великих прозора надоградио у доба 1838-69. г. и трећи под.

²³ *Monum.* – List. IX. 7-14., 80-81.

Крајем ман. утврде прама сусједном Ђурђевцу је велика стражарница су два реда пушкарница, и до ње извор, који некад зваху Црним Студенцем а данас носи име манастирско.

С источне стране утврде је ман. црква Св. Тројица која је престала служити 1838. г. Тада је манастир претворен у тврђаву која је потрајала тридесет година, док су 1869. г. здања изгорела тако да су се кровови срушили, а одржали се једино зидови, сводови и ман. хлебна пећ. Унутрашњи распоред једва се разазнава у гомилама рушевина.

И школа овога манастира уживала је висок углед у народу.

Манастирска црква Св. Тројица је дуга до 9, а широка 7 m. Зидана је, као и многе друге у будванској околици, на пасове од црвенога и бијелога тесаника. Звоника није имала јер су звона висјела на стобору. И црква и полукружна апсида украшене су са двије корниже, једном под стрехом, другом заобљеном и већма оскоченом, а ниско изнад темеља. На прочељу је издубена једна ниша изнад улазних врата, на окно. И препрата је украшена једном корнижом. Данас су сазидана негдашња улазна врата на западној страни препрате, док су на јужноме зиду врата и два прозора.

Изнутрица цркве чинила је врло лијеп утисак. Врло је вјешто засвођена, украшена корнижом, лезенама и луковима (издупцима) између њих. На сјеверноме и јужноме зиду има по један узахни прозорчић. Олтарски је простор узвишен за два степена над црквеним подом. На апсиди је четвороугаони прозор са гвозденом решетком, а по странама му по два прозорчића, узахна као пушкарнице, са страницама на откос. Плоча која је служила као проскомидија данас је скршена, а плоча са св. трапезе лежи у гомили.

Плоче су на црквеноме поду потпуне и цијеле, изим једне малене пред иконостасом која недостаје. Са тога је доиста загонетно како је могла да нестане поклопница с натписом, која је затварала гробницу

ДИМИТРИЈА ПЕТРОВИЧА
У КАЛУЂЕРСТВУ НАРЕЧЕНОГА
ДОСИТЋА

По многобројним синђелијама изданим у овоме манастиру, очувани су отисци печата којим се је служио црногорски митрополит Петар I Петровић Његош. То је велик печат, округлог вида, прелазећег у овал, на пољу којег је црногорски грб, двоглави орао, а под њиме лав; изнад грба круна с крстом, а по странама јој крст и жезло. Уоколо натпис:

† ПЕТРЪ ПЕТРОВИЧЪ . Б. М. ПРАВОСЛАВНЫ АРХІЕР.
ЧѢ: ЗѢ: СКѢ: ПРИ. ~

Цркву Св. Тројице сазида митрополит Сава Петровић Његош 1736. г., пошто већ 1733. г. Шћепан Јовов Каписода бијаше продао митрополитима Данилу и Сави мјесто да ограде велику кућу и цркву. Год. 1741. Јово Станишин, Ђуро Радов, Перо Радов и Саво Вујов продадоше опет митрополиту Сави своју баштину и лазину, гору и воду. Та је два уговора писао поп Марко Мрковић. Год 1714. Марко Јовов даде истоме митрополиту дио од Коложуња и Франетин дио. Ову је исправу писао калуђер Исаија од Св. Петке.²⁴

Митрополит Сава бавио се на Стањевићима без претрга од завладичења владике Василија 1750-74. г. Он је уредио књигу у којој је до педесет, које опорукa, које даровних и куповних исправа за ман. Стањевиће. По смрти Шћепана Малогa дође опет на владу, а и престави се на Стањевићима 1782. г., и бијаше сахрањен у ман. цркви одакле су му посмртни останци пренесени на Цетиње за владике Рада, дакле прије 1851. г. За њега је свјетовне ствари водио наголо Тодосије Мрковић, калуђер родом Махина, а старином Баранин, пак уз њега прото Абрамовић, сердар Ђурашковић, Лазар Богдановић и Пламенац. И Петар I Петровић Његош тамо се понајвише бавио као у својој резиденцији.

У „Шем. Бок.” за 1899. г. је изнесено питање да није стањевићки онај манастир, о разорењу којегa у 1692. г. Петар Гарзони у својој „Istoria della Repubblica di Venezia”²⁵ доноси слиједеће податке:

„Con la rivolta del Montenero alla Repubblica fu creduto d’ utile consiglio il ridurre in apparenza di Fortezza un Monistero de’ Calogeri (diciotto miglia distante da Cattaro) piantato in sito, che signoreggiava il paese d’ intorno ...

Il Bassà o col dubbio, clie i Veneti se ne impadronissero, e con l’ arte lo rendessero più forte, o irritato contro de’ Monaci, contravenne, e fe distruggere sino a’ fondamenti il tutto”.

²⁴ Шем. Бок. за 1885. г.

²⁵ Venezia. 1705.

Но како до данас није познато да је на Стањевићима опстојао манастир о измаку XVII в., док је доказано како је с друге стране на сусједноме Ђурђевцу опстојала и црква и замак и утврде већ у XV, што се спомиње и у XVI в. (Jurievaz che si chiama chiesa), могућно је да се под горњим мјестом разумијева стрми Ђурђевац, или већ у XVII в. вјешто утврђени махински манастир Подострог.

Већ је споменуто како је млетачка војска под Андријом Мацедонијом и кнезом Марком Љубановићем јуришала на Стањевиће 1768, 1769. и 1786. г. Год. 1808. јуришали су на манастир Французи, заробивши попа Андрију Угљешића.

У овоме је манастиру примио свештенички чин и наш први филозоф Доситије Обрадовић. Он је тамо служио на Ускрс, као дјакон, с митрополитом Василијом и с многима другим литургију 1764. г.

Како су се аустријски и црногорски поданици често завађали око нешто црногорске земље што бијаше до манастира, Аустрија купи овај манастир и земље за 17.000 фор. 1838. г. и постави у њ неколико војника да чувају границу.

БРАИЋИ

Црква Св. Никола

Малена црква у селу Стојановићима испод сурих кршева Јанскога ждријела и Вјетрника. Осим Стојановића и Мартиновића гдје имају цркве, кнежини браићској спадају: Јовичићи и Угљешићи.

Црква има мален звоник на преслицу с једним звоном, а прозорчићи су узахни. На надвратнику улазних врата је урезан крст, а изнутрица је украшена једном корнижом. Двери су од тутије (цинка), са великим ликовима Св. Јована и Св. Василија које је живописао Н. Аспиоти. Старога је иконостаса нестало, а и данас недостаје горњи ред икона.

Црква Св. Димитрије

Црква је на лијепоме положају испод Веље стране при селу Мартиновићима прама тврђави Космачу.

Заокружена је зидом, простор пред црквом је поплочен, а при сјеверноме зиду расте голем бријест. При цркви је и нови парохијални дом. Међу многобројним гробницама око цркве истиче се поклонница у двије

поле, на једној од којих су заливане двије гвоздене споне, а међу њима урезан крст и чаша у кружници. Биће да је затварала гробницу којег свештеника.

Сазидана је онако како црква изгледа данас од 1871-75. г., на основима цркве старинске, која бијаше малена, без кубета, а са звоником на преслицу с једним звоном. По основу је „лађа”, као и све цркве у будванској околици.

Црква је доста велика, има звоник на преслицу, округло кубе и полукружну апсиду. Издубак између надвратника и точак-окна као да је одређен за спомен-плочу. Изнутрица је украшена лезенама. Старински је иконостас нестао, а данашњи израдио Н. Аспиоти, оном једноставношћу која карактерише његове радове по Махинама, Поборима и Браићима. Два велика свијетњака од туча и полиелеј немају умјетничке вриједности.

У олтару се хране два лијепа малена крста од сребра. На једноме сребрном тасу има познати натпис:

КРСТЪ ТВОЕМЪ ПОКЛИЊЕМСА ВЛКО

Једно велико јеванђеље обложено корицама од туча са светитељским ликовима је штампано у Москви 1847. г. На стопалу великога сребрног крста има неправилно урезани, замршени натпис:

ИМѢ ХРИСТА ЯМИНЪ Ѣ ЦАРИГРАДЪ
. СЛАВЪ БОГА
СВѢТОГЯ МИТРИѢ ЦАРИГРАДЪ

На лицу старога печата који је овалнога вида разазнаје се светитељски лик, а уоколо натпис: † ПРАВОСЛАВНА ПАРОХІЯ БРАНЦКА. Нови печат је округлога вида, прелазећег у овал, с натписом: ПРАВОСЛАВНА ПАРОХИЈА БРАНЋКА.

Предање казује како је првобитну цркву Св. Димитрија зидао „Цар Шћепан” и да је истим махом саграђено при цркви једно гувно и млин на Студенцу, што обоје опстоји и данас.

Док се је патријарах Василије Бркић у доба Шћепана Малог бавио у црмничкоме манастиру Брчелима у 1767. г., Побори су му слали милостињу, а исто тако Спичани, Кртољани, и други. Кад је затим патријарах предигао на Браиће, влада млетачка хтједе да га издајнички добави, ради чега је властелин млетачки Будванин Марко Бубић узалуд наговарао

некога Браића. Тај интересни догађај сачувао нам је С. М. Љубиша у приповијести „Продаја патријара Бркића”.

Сачувана су два писма попа Андрије Дапчевића из Браића која је он писао Петру Живковићу, пуковнику у Котору дне 25. и 27. фебруара 1793. г. У Грбљу су нађена писма и пријеводи им на италијанскоме језику. То су тачни, потпуни извјештаји. Поп Андрија био је до чуда обавјештен о намјерама браићских сусједа. Знао је како су се на Цетињу састајале ријечка, љешанска и катунска нахија: свега 200 људи с главарима; знао је што је говорио владика (Св. Петар), и како је Хади-паша писао од стране Махмут-пашине прво ријечној нахији, а позније свој Црној Гори, да се чувају, да их не би преварили људи који у то доба бијаху дошли у Црну Гору, јер чији буде Скадар, његова ће бити и Црна Гора; да на пашу иде „војска од цара” и да паша неће позивати Црногорце на помоћ, само нек стоје мирни, па да ће им „отворити жито и сô и сваку потребу”.

Писмом 10. фебруара исте године митрополит Петар I јавља Марку Зорзи у Котору како се је иза двомјесечног борављења у ријечној и црмничкој нахији повратио на Стањевиће, гдје је застао једног ћесарског официра самочетвртог, који су послани од Двора да у овим странама купе војнике прама Французима.

Како се види, писма се тичу времена које је слиједило иза похода аустријског мајора Вукасовића и руског подпуковника грофа Ивелића. Црногорци су затим разбили Махмут-пашу у Крусам 1796. г.

ВЕРТИКАЛНА ПРОЈЕКЦИЈА ГОРЊЕ ЧЕСТИ УЗДУЖНОГ ЦЕНТРАЛНОГ ЗИДА

СПОЉНИ ИЗГЛЕД ИСТОЧНОГА ЗИДА

МАНАСТИРИ ПАШТРОВСКИ У БОЦИ КОТОРСКОЈ*

У јужној Далмацији, између Црне Горе и Јадранског мора с једне, а Спича и Браића с друге стране, јесу Паштровићи: опћина која по најновијем попису броји до 2800 житеља насељених у 19 одломака, а заузима простор од 63 квадратних километара.

Паштровићи, као и цијело приморје од Будве до Љеша, спадали су некад на Превалу, под византијски темат Драчки, обиљежен у доба XI-XIII в. као Далмација по превосходству. Тај крај бијаше понајвише у власти српских владалаца од 1180-1440. г. па је припадао Зети и зваху га Приморјем.¹

Кад 1423 г. Ђурађ Вуковић Бранковић примора Млечиће на мир, Млечци задрже Паштровиће, а Срби Будву.² Тај уговор буде ретификован од деспота Стефана у Сребрници 1426. г.

У објашњењу неких чланака уговора између Млетака и деспота српскога означају се границе међу областима српским и млетачким, што је било утврђено између Ђурђа Бранковића и Фрање Квирина у Дривасту 11. новембра 1426. г. Ту је речено:

... Item li confini da Budua a li Pastrovichi, comenzando da la marina al fiume clamado Recha, e cusi suso per lo fiume a la montagna che se dixè Predigne. E tutte pronie e possession che hano habudo li Pastrovichii in el tempo de misser Zorzi e de misser Balsa, in li confini de Budua, debia romagnir a li Pastrovichii, che sono de la prefata signoria de Veniexia, intendadose per fine a la morte de misser Balsa (...)

* Обј. према: „Манастири паштровски у Боци которској”, сепарат часописа *Старинар*, Београд, Српска краљевска државна штампарија, 1895. (Нап. прир.)

¹ Dr Jireček. *Handelsstr. u. Bergw.* Prag. 1879. S. 63.

² Ковачевић – Јовановић *Ист.* стр. 28-29.

Item havemo dechiarido, chel Metropoliti habia le soc jurisdiction e usanze per tutte le giexie, a la fede schiava, cussi in lo lago como in l'altro paise de la prefata signoria, cussi come have in el tempo del signor Zorzi Strazimir e de misser Balsa; cum condicion chel dicto metropolit non possa metter alcun ygome in la giesia de san Piero de la reda, e in la giexia de san Michiel sotto el castello de Dolcego, senza licentia del rector de Scutari e de Dolcego.³

Колико нам је познато, до данас су писали о Паштровићима:

С. М. Љубиша у „Срп.-далм. магазину” за г. 1845. (Историја Общества Паштровског); прот. Г. Николајевић у „Срп.-далм. магазину” за г. 1849.; др Ф. Мадираца, који је у најновије доба написао студију „Pastrovicchio”.⁴

Прот. Г. Николајевић напоменуо је у својем раду како су Паштровићи од Диоклецијана до измака прошлога вијека имали од разних краљева, царева, дужда, и тако даље, четрнаест привилегија.

То исто спомиње и О. Д. Миковић у подлистку „Dubrovnik”⁵ надодајући да су Паштровићи добили потврду старих привилегија и од Бајазита, сина цара Мурата.

Позније повластице добили су Паштровићи: од Млетачке републике 20. децембра 1509. г., и 1. марта 1771. г., и од генерала Бради-а 1799. г.

Није нам позната садржина појединих повластица. Оне од Диоклецијана до Људевита Угарског побројане су неким редом у једној колекцији исправа која је данас у Будви. Односна исправа гласи:

In Christi nomine amen.

Sumario et memoria delli Privilegj et exentioni concesse et confirmate per molti Sig.ⁱ Imp.ⁿⁱ Pon.ⁿⁱ Re. H. La Ser. Rep.^{ca} di Vent.^a Alli Nobili Huom.ⁿⁱ Pastrovichi, come qui sotto per ordine di tempo in tempo Appare. Et prima dell' Anno di Gesu Christo Sign.^r nro 300 Diocletiano di natione Dalmata imp.^r di Roma essendo sta in Antivari in Residentia anni tre in questo tempo fece una citta nominata Plochia⁶ sopra Antivari e fece exenti li Pastrovichi de ogni angaria per tutte le terre, e luoghi del Suo Imp.^o 350 Constantino Imperator di Roma che ando abitar in Constantinopoli confirmo quale exentione. 530 Giustiniano Imperator confirmo quel medesimo essendo a Durrazzo. 810 Constantino sopra nome Carlo Re d'Ongaria confirmo quell medesimo con il Pontefice Romano. 811 Basilio macedonese Imperator Costantinopolitano confirmo quel med.^{mo} 906 Niceforo Imp.^r Const.^o

³ *Acta archivi veneti*. Dr J. Schafarik. F. II. str. 260-269.

⁴ *Smotra Dalmatinska*. Zadar. 1895. br. 100-104.

⁵ 1894. br. 5

⁶ И данас град *Плоча*.

confirmo quel med.^{mo} 1010 Alexio Imperator Constantinopolitano confirmo quell medesimo. 1175 Federico Barbarossa Imperator di Roma al Suo andar in Jerusalem per via di Constantinopoli etiam confirmo quel medesimo in persona. Isaco Imperator Constantinopolitano etia confirmo quel med. 1206 Stefano Meganipano⁷ elletto Re di Servia havendo tolto una Nezza del Serid^o. M Rigo

Dandolo Dose di Vēnetia per moglie in Constantinopoli confirmo quel med.^{mo} et concesse à loro il Guidicio Civil col Legato del Pontefice. 1350 Stefano Imperator di Bulgaria, et Re di Servia, et oltra la Marina confirmò et ampliò et donò à loro doi Castelli nel Territorio di Pastrovicchio Il Castello di Monte nudo⁸ l'altro verso le Vallade, concedendo à loro oltre il Civil, il Criminal. 1370 Lodovico Re di Ongaria intendendo che l'Armata d' Vēnetiani era andata all' impresa di Catt.^o et che il Prou.^r della armata haveva chiamato Pastrovichi in suo aivuto si mosse l'esercito del detto Re di Ungaria contra Pastrovichi, et spoglioli di due Castelli li haveva donati l'imperator di Bulgaria, et Re di Servia e messe a sacco e foco e fiamma il suo Paese non restando altri, se non li Putti dà i quali sono descesi questi, che al presente si attrovano davanti la V^{ra} Sublimità.

1422. Aprile 4. Essendo Capitan G^{nal} nel Golfo M Franc^{co} Bembo.⁹

Паштровићи се одликују, као мало који крај, великим бројем цркава и манастира. Наша је намјера овдје да донесемо неке вијести о манастирима о којима је и до сада по штогод писано, али још нису испитани како би требало.

У Паштровићима су четири манастира: Дуљево, Прасквица, Режевићи и Градиште: сва четири скоро у подједнаком међусобном растојању.

Манастир Дуљево

Манастир лежи под тешко приступачним брдом. Од мора је далеко 2 сата. Мјесност је веома здрава и преко љета веома угодна. Крај манастира извире чувена Савска вода. Дуљево има велико имање, али с оскудице калуђера кроз дуго вријеме земље данас леже ледином.

⁷ Велики пан – Велики господин – Првовјенчани краљ.

⁸ Голи врх или Трман.

⁹ Ова колекција старинских исправа, с оригинала преведених на талијански језик и преписаних на пергамену, је у рукама г. Ђура Зеновића. Препис је дао извршити кнез Андрија Зеновић (Conte A. Zenovich de Riexevic fatto copiare tutto a Venezia 1784.)

Парохија има под собом села: Куљачу и Дапковиће. Села Витов до, Бечићи и Чучуци спадају од најновијега времена такође ман. Дуљеву, сачињавајући одвојену капеланију.

Парохијална црква Св. Стефана је средње величине, има полукружну апсиду, и звоник на преслици с једним окном: од чести је заокружена зидом.

Имају двије манастирске куће, од којих једна је поправљена 1888. г., а друга је у сасвим рђавом стању.

„Шематизам Бок. дубр. епарх.” за г. 1874-5-6. доноси по народном предању вијест: да је овај манастир сазидан за време цара Душана и да је био метох Лавре Дечанске. Касније је опустео због турске навале. Год. 1677. господа и суђе паштровске држаше ту збор на којему изабраше за игумана некога о. Ђорђа. Како казује једна биљешка, манастир је поправљен 1786. г.

У овај манастир бијаше послао владика Саватије Љубибратић неколико калуђера са Чардака, између Херцеговога и Савине, 1693. г. и они су од тада до прве половине нашега вијека живјели у братској узајамности с манастиром Савином.

Прве половине нашега вијека спомиње се као администратор овога манастира Габрил Куљача.

У цркви Св. Госпође у Никовићима општине Кртољске има **АНТОЛОГИЈУ** (Цвјетослов), штампан у Москви 1706. г., што је цар руски Петар Велики био подарио црногорском Митрополиту Данилу 1715. г. У једном запису те књиге споменут је манастир Дуљево и игуман му о. Стефан Митровић.

С крај манастира, повише засеока Клапавице види се највиша планина Паштровска, стрменити Голи врх (Трман – Monte nudo), висок 1094 m, гдје има тјеснац којим су Паштровиће изводили пред целата Људевита Уграскога.

О крвавој сјеци која се ту збила друге половине XIV в., С. М. Љубиша (Приповијести) казује:

„Кад је године 1343 (!) Лудовик краљ угарски посјекао на вјеру хиљаду и четири стотине Паштровића за Голијем врхом Трманом, тек да им се освети с тога што су помогли Млечићима да Угрима освоје град Котор, на тој крвавој сијечи пало је обезглављено сто и двадесет Љубиша.

И данас прича народ да се љуто обољели Лудовик није могао с душом раставити док му нијесу Паштровићи послали у Столни Београд од свакојег племена по једног човјека да га опросте.”

У споменутој збирци привилегија племена Паштровског спомиње се да је цар Стефан Душан дао Паштровићима један замак на Голом Врху (1350. Stefan Imperator di Bulgaria et Re di Servia, et oltre la Marina confirmò et ampliò et donò à loro (Pastrovichi) doi Castelli nel Territorio di Pastrovichio. Il castello di Monte-nudo etc.).

Више Дуљева, према Браићима, је Мртвица низ коју сиђе Махмут-паша Бушатлија у Паштровиће, пошто опали цетињски манастир и појате у Браићима 1785. г.

Из Дуљева види се и Дукљан-бријег код Бурана. Близу Дукљан-бријега је Голиш-њива, завичај „Јереја Спиридона Рафаиловића од Паштровића”, којег настојањем штампана су у Млецима (при Пан Теодосију) 1808. г. „Чудеса Пресвете Богородице” што је превео с грчкога Вићентије Ракић Фенечки. То би био други до данас познати штампар Паштровић. Први је онај Стефан Паштровић, који је био савременик познатог штампара јеромонаха Мардарија измаку XVI в.

При мору су Бечићи, гдје се родио Стефан Штиљановић, познати кнез (а не деспот) паштровски.

Манастир Прасквица

Манастир је уточен у њедрима стрмени по дну брегова Челобрда и Учачице. Од Будве је далеко за сахат вожње, од ман. Дуљева за 1,5 сахат хода, а од морске обале за 20 минута.

Ниже Учачице извире Прасквица, а тече и поток истога имена на којему је камени мост; поток се разлијева у Вељу Луку.

С крај манастира ужива се красна панорама: сприједа пространо море, западно остаје острво Св. Николе и бијела Будва са Зеленим Спасом; јужно-западно пружа се негда утврђено полуострво Сушћепан.

Ужи простор око манастира заокружен је гдје вишим, гдје нижим зидовима; ту је и гробље по јужној страни, али без особито знатних гробница.

Три су манастирске куће: двије су међу собом спојене и у њима је шест ћелија, повише којих наставља се тријем. Једна је кућа подигнута на два пода са шест прозора на прочељу, а у једну овелику ћелију је смјештена народна школа.

Првобитне ћелије биле су на јужно-западној страни, гдје се и данас разазнаје вијенац на вратима бившега подрума.

Манастирско је имање врло знатно: има до 1500 маслинових стабала и какових 6000 лоза. Од здања за школу и за оружничку постају, од једног млина и од најма земаља: све то узето уједно, са годишњом помоћу од рускога двора у износу од 800 фор. за вјерозаконске сврхе, чини да годишњи приход овога манастира износи до 1700 фор.

Под ман. парохију потпадају: Вријесно, Славњина, Челобрдо, Ђенаши, Шћепан и пола Близикућа, све то са 125 домова и преко шест сто житеља. До најновијега времена спадаху под Прасквицу: Витов дѠ, Бечићи и Чучуци, што данас сачињава одвојену капеланију која припада ман. Дуљеву.

Парохијална црква је Св. Никола. По основу то је лађа, дуга с апсидом 18,5 m, широка 8,5 m. Има полукружну апсиду, осмоугаони кубет и на њему четири малена прозорчића. Изнад надвратника на прочељу издубено је четвороугаоно поље, а више њега – ружица. Звоник је на преслици су три окна: урешен је при дну корнижом на усук. На сјеверном и јужном зиду имају по два полукружна засвођена прозора. На сјеверном је зиду, испод стрехе, и једанаест зубаца (конзола) и на њима издубени прازی који су понамјештени као корито у које се слијева вода. Сјевернога зида држи се и ниска исповједница при зденцу у лозовој одрини.

Утисак унутрашњости цркве је лијеп. Пошљедна попреча до апсиде је узвишена за један степен над црквеним подом.

Црква је овако проширена тек у нашем вијеку. Првобитно је била тако малена да се у њу могло смјестити једва 50 људи. У оно доба није имала кубета, али је имала такође звоник на преслици су три окна.

Данашња црква има красан иконостас што је израдио крфиотски живописац Н. Аспиоти за игумана Давидовића 1863. г. Коштовао је 6000 фор. Резбарије су знаменитије неголи сам живопис који није извршен строго у српско-византијском стилу. Иконостас је обновљен за Василија Перазића 1884. г.

Манастирска библиотека није обилна књигама, али међу њима има их доста знатних, а и бројем свакојако више их је неголи по осталим манастирима паштровским. Најбоље су заступљене књиге црквенога садржаја, гдје се истичу многобројне минеје.

Из старинских исправа, писаних које на прегамени, које на хартији, дознаје се: да је у манастиру био монах Данил 1413. г.; калуђер Пајсије 1458. г.; неки Марко Куљача приложио је цркви неке земље 1674, што је потврдио паштровски збор исте године; Теодор калуђер спомиње се 1722. г., а за њим калуђер Стефан; игуман Стефан и јеромонах Димитрије 1733. г.; архимандрит Јосиф 1790. г. а за њим Партеније; игуман Ђорђије 1759. г.; Збор паштровски састао се у Прасквици 1796. г.; Димитрије Љубиша и Петроније Миковић спомињу се 1812. г.; игуман Давидовић 1863, а Василије Перазић 1884. г.

Чита се у школскоме љетопису да од када постоји манастир, од тада је у њему била и народна школа. Калуђери су поучавали до 1875. г. Наставници новијега времена бијаху: архимандрит Сава Љубиша, који је довршио науке у Шибенику, а преминуо 1842. г.; о. Висарион Љубиша 1842-52. г.; о. Василије Перазић 1852. до 1859. г.; јеромонах Аврамовић 1859-64. г.; поп Глигор Митровић 1864-70. г.; о. Филимон Франићевић 1870. до 1875. г. Год. 1875. постане школа редовита, у којој бијаху до данас народни учитељи: Н. Мирковић, Ђ. Љубиша и И. Митровић.

Манастирске дуваре красе ликови: архим. Василије Перазића, митрополита Митрофана Бана, митрополита Висариона Љубише, епископа Стефана Кнежевића и епископа Герасима Петрановића.

У ман. читули која је скоро преписана из старије читуле поменути су 4 архимандрита и 46 јеромонаха. Архимандрити: Василије – Сава – Инокентије – Василије. Јеромонаси: Стефан – Максим – Стефан – Висарион – Дионисије – Јосиф – Јосиф – Стефан – Паисије – Михаил – Георгије – Лаврентије – Дионисије – Висарион – Стефан – Василије – Григорије – Симеон – Никодим – Јосиф – Висарион – Мардарије – Стефан – Михаил – Викентије – Петроније – Стефан – Максим – Димитрије – Георгије – Сава – Григорије – Никодим – Василије – Стефан – Георгије – Мелентије – Максим – Петроније – Спиридон – Димитрије – Петроније – Георгије – Герасим – Јосиф (Митровић) – Петроније (Миковић † 1812.).

Ман. печат је од туча. Лице има у пријечнику 46 mm, а држак је висок 13 cm. У сриједи лица је лик Св. Николе и кратице: $\overline{\text{СТІ}}$ — $\overline{\text{НІЛ}}$, а унаоколо запис:

† си печать манастира праскѣце.

На стопалу једнога крста, са сликама у рељефу, од позлаћеног сребра, што се храни у нарочитој кутији, има запис:

ИННОКЕНТИ ПАВЛОВИЧЪ АРХИМАНДРИТЪ.

На стопалу другога сличног крста, али још лепше умјетничке израде, што се храни такође у кадифом обложеној кутији, је запис:

**ГЕРЕЙ ИЛІАДИМО КЛСІЛЪ БО-
ГОМДАМЛИХ СТЕФЕДИМИТІА.**

На сребрној петохљебници је запис:

**† СИУ ПЕТИХЛЕБНИЦЪ ПРИЛОЖИ . . . МИНО КАЖАНЕГРА ЗА СКОЕ МАНКЕ
ДѢШѢ Ѣ МОНАСТІРЬ ПРАСКВИЦЪ И САКОКА МАНСТОРИЛИИ И ШВА
. . . Ѣ НОВОМ ЯЇЛѢ (1736.).**

На драгоцјеном јеванђељу, укориченом сребрним позлаћеним корицама и урешеном минијатурама, коме је рбат утврђен брижљиво пореданим спонама, је резан запис:

**† СІЕ ІЕВЛІЕ ШКОВА СМЕРЕНІ ІЕРОМОНХЪ ИѢМЪ
ГВРІЛО ЦЕТИЊЦЪ.**

Ово је евангелије била властитост цетињског јеромонаха — игумана Гаврила. Подарио га је Паштровићима црногорски митрополит Данило Петровић (1697-1735) кад но се они измирише са Црногорцима црмничке нахије након неких размирица око граница. Запис је објелодањен обичним курсивом у „Шематизму Бок. дубр. епарх.” за г. 1886.

Знатна су два јеванђеља, од којих је једно са корицама обложеним црвеном кадифом и са позлаћеним ликовима четирију јеванђелиста; а друго са позлаћеним плочама и на њима ликови Воскресенија Христова и четирију јеванђелиста такође. Ово је штампано у Москви 1767. (1767.), а приложио га је захолмско-расијски епископ Висарион Љубиша 1881. г.

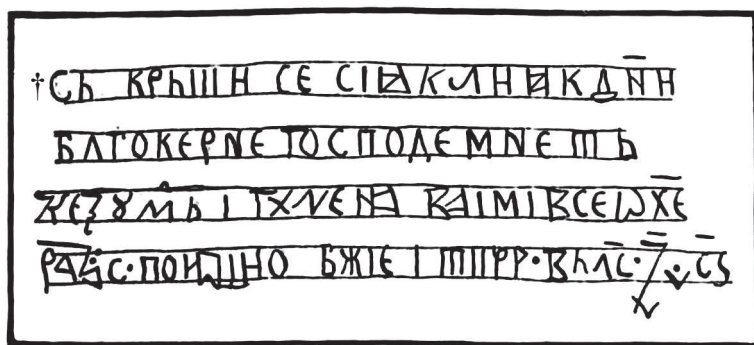
У цркви Св. Госпође у Никовићима опћине Кртољске има **МИНЕІ ОБША**, штампана у Москви 1794. г.; у њој се спомиње у једном запису „архимандрит Сава Љубиша из Паштровића манастира Прасквице”.

Игуман ман. Прасквице Стеван и јеромонах Димитрије примили су у Херцеговном 1733. г. у очевидности суђа опћине паштровске од грофиње Евросине Владиславића, удове војводе Митра Ђарковића-Магазиновића Херцеговљанина „едини ешчик са васем кругом црковни књига, бројом 32. ва том евангелие напрестолно оковато сребром и позлаћено”. Све је то био послао кавалер-гроф Сава Владиславић, родом Херцеговљанин¹⁰, који се прославио као руски дипломат за владе Петра Великога и који је исто тако помагао и друге цркве, као: манастир Савину, Вознесенску цркву топаљску, ман. Рождества Богородице у Грбљу, и друге.

Према надвратнику улазних врата манастирских резан је један натпис на плочи која је дуга 53 cm а широка 25 cm. Натпис се састоји од четири ретка, а међу ретцима је слободан простор од 2 cm омеђашен дубоко зарезаним цртама. Слова су висока 35 mm. Натпис је изнесен *на следећој страни 49.*

Изван манастирске оgrade, на брежуљку се диже малена црква намијењена Св. Тројици. Првобитно била је дуга 7,5 m, а позније је продужена за 6 m (припрата).

Има полукружну апсиду и звоник на преслицу с једним окном. На прочељу повише надвратника има заоквирено пољице, два прозорчића на јужном и један на сјеверном зиду. У олтару је просхوميја и једна пањега која служи као ђаконикон. По свој прилици ово је првобитна црквица у Прасквици.

Црквени је кров у врло слабом стању; повише олтарске апсиде нестало је црепова, а звоник је срушен громом.

¹⁰ В. Шематизам Бок. дубр. епарх. г. 1886. – S. Gliubich: *Dizion. Biogr.* Vienna. 1854. – Т. К. Поповић: *Херцег Нови*. Задар. 1884.

До цркве је кућа на два пода, коју зову Кулица; ту је некад била смјештена народна школа.

Ту су и останци старог гробља, али је већи дио гробница земљом затрпан и грмљем обрасао. Има и лијепих гробница из најновијега времена.

Црква је изнутра украшена једном корнижом и једном лезеном. Била је живописана 1681. г. Великим форматом истичу се ликови: Исуса Христа, Богоматере, Св. Михаила, и тако даље, и светитељи: Св. Симеон, Св. Сава, Св. Арсеније.

Данашњи је иконостас у врло трошном стању, а првашњи се одликовао красним резбаријама.

У унутрашњости цркве, уздуж цијелог прочеоног зида, повише улазних врата, је исписан у шест редака дугачки натпис који је утицајем влаге тако покварен да се на њему тек даде разликовати име неког Давидовића, неког ктитора из Режевића, и неке Андријане из Голубовића, које сеоце спада такође на Режевиће. То се види у слиједећим ријечима:

...Ѡ бытія вѣ з·р·п·н.....
....Ѡ·да ст... хва а·х·п·а....
..... подвиго и платою....
...штачаство Ѡ режевића.....
..... д·ви·дов
..... и андріана изъ голубови.

Год. 1812. Французи су заробили и убили калуђере манастира Праскице: Димитрија Љубишу и Петронија Миковића, а манастирске рукописе уништили.¹¹ Иза њих бијаше администратор овога манастира Мојсије Вукшић, који је позније био јеромонах у манастиру грбаљско-ластовском.

¹¹ Срп.-далм. магазин. 1845.

С. М. Љубиша у приповијести „Скочиђевојци”, говорећи о Стефану Штиљановићу, вели да је овај „својим многијем приходом помагао сиромашад и задужбине градио, као манастир Прасквицу и Светога Николу врх Бечића”.¹²

Знамениту припомоћ од 150 дуката коју манастир прима годишње од рускога двора за вјерозаконске сврхе, израдио је, као што се прича, архимандрит Сава Љубиша. Овај се бавио у неком граду у Русији за Екатерине II (1762-1796), којој тако омили његово вјешто и красно појање, да га замоли нек остане у Русији. Сава се одрицаше, док великој царици изјави своје намјере. „Кад сте толико мени наклоњени – рече побожни Сава – моја би жеља била кад би се Ваше Величество удостојило помоћи мој манастир из кога стигох амо и гдје желим да ми кости опочину, ако ми буде тако суђено.” Екатерина II на то одреди манастиру редовну помоћ од 100 дуката, што се позније повиси на 150 дуката, и доби односне потврде од царева Павла (1796-1801) и Александра (1801-1825).

Данашњи пут који је дуг попречно 5 километара, а води од манастира до Сушћепана и до ман. Луке с једне, а с друге стране до планине (Ограђенице), гдје су некада пландовали чобани код стада на торовима, поплочао је руски каменар јегор Строгонов („Рус”). У манастиру је живио онада и калуђер Јелисеј коме је Јегор био ујак. Све се то збило при свршетку прошлога вијека за архимандрита Јосифа кога наслѣди игуман Партеније. Занимљиву приповијест о томе сачувао нам је Вук вит. Врчевић под натписом: „Жена калуђер”.¹³

Под парохују Прасквичку спадају Близичуће, камо се у XI в. шљегла с крај ријеке Љубишнице у Херцеговини два брата близанца и ударила темељ томе селу (Близакове куће), па се нарекли Љубише по ријеци Љубишници. То је племе дало роду изврских људи: архимандрита Василију, митрополита Саву, митрополита Висариона и Стефана Митрова Љубишу.

А из Пржнога бијаше онај Чарноје Новаковић који је споменут у захтјевима, те је млетачки посланик Никола Мемо предложио деспоту Ђурђу Бранковићу уговором 14. августа 1435. г. (*Item Perchocellus subditus Jurasevich tenet unum bastinam Carnoe Novachovich ex Pastrovichis, que bastina est in cacumine montis post Scloe*).¹⁴

¹² *Приповијести*. Панчево. 1882.

¹³ *Народне приповијетке и пресуде*. Дубровник. 1890.

¹⁴ *Acta arch.v. dr J. Schafarik*. 1862. F. II. p. 300-306.

„Шематизам Бок. дубр. епарх.” за год. 1874-5-6. доноси вијести да је манастир Прасквица основан 1050. г.; да му је, како Фарлати казује, Српски краљ Урош потврдио 1307. г. нека села, дарована од матере му краљице Јелене; и да су у њему господа и суђе паштровске држале збор 1630. г. за бирање игумана.

С. М. Љубиша приповиједа („Приповијести”), да је манастир задужбина Стефана Штиљановића, паштровскога кнеза, из XV в.

Ако се у које вријеме узмогне доказати поуздано да је манастир збиља постојао прије XV в., то ће се односити не на цркву Св. Николе, него па ону Св. Тројице која носи све трагове веће старине.

Госп. Ђорђе Стратимировић доказао је у „Шематизму Бок. дубр. спич. епарх.” 1893. г. на основу „Споменика српских”, које је издао др Конст. проф. Јиречек¹⁵ да је манастир Св. Николе у Прасквици основао Балша III Стратимировић Балшић 1413. г.

Српски оригинал повеље Балшине није се сачувао, него превод италијански, који гласи:

„Fexe gratia el gratioso signor Balsa, per la gratia de dio signor de Zenta cum li suo zentilhomini Pastrovichi, luogo a San Nicolò dentro li Pastrovichi, in luogo chiamato Prasquica, cum Nicolò Radosalich et cum suo fradelo Radal. cum desin Andrijuh, i qual hanno... ido alcuni peçi de terreni a dar a misser San Nicolò, per far principiar et fabricar la gliesia de San Nicolò che li sia in aido delle sue anime, in la corte celestial, quando sarà el giuditio grande. Prima peça de terra, sula qual e fabbricata dicta gliesia de misser San Nicolò. Et davanti la gliesia una peça de terren, sulla qual sie facta la vigna. Et de soto la dicta vigna un altra peça de terren, la qual confina sin al aqua chiamata Prasquica et infino a Potocho grande” etc. etc.

Међу свједоцима је споменут Сандал Хранић који је имао за жену Јелу, мајку Балше III Балшића, и у оно доба био господар Приморја око Херцеговога. Повеља је писана у Будви у очевидности Ђурђа Ђурашевића, Балшина војводе, сина Ђорђа Ђурашина, Алексе Паштровића, Которанина Лампра Пуцановића, Паштровића Дабижива Алексића, Будванина

¹⁵ Биоград. 1892.

попа Бјеладина, попа Медоја, Радаца Кршића, Мароја Живковића, Стојана Радостића и „свију других Будљана”. Повељу је писао канцелар Деско.

Г. Стратимировић је примјетио и то како у запису по дну повеље фигуришу уз чисто српска, и друга ријетка имена: Љеш – Јон – Станац – Хрвоје – Кањош.

Земљишта која се у повељи спомињу, јесу: Миришта, Јазвине и Жабљак. Прво име – Миришта још живи у народу: та земља припада и данас манастиру Прасквици, од којег је раздалеко к западу десетак минута. За Јазвине и Жабљак као да се већ не зна.

У „Споменицима српским” износи др К. Јиречек и један превод са српскога оригинала, учињен Стефаном Калођурђевићем, писаром которским, 1458. г.

О томе г. Стратимировић вели: „Садржина тога списка јест: да је Никола Љешевић с браћом Андријом, Радичем, Стефаном и Бранком, учинио уговор с монасима Св. Николе у Паштровићима, да граде воденицу на пола.

Браћа Љешевићи дају земљу и воду, а црква жрвње и половину трошка осталог, а корист да буде на пола.

Српски оригинал (кога више нема) писан је био по ријечима старог калуђера Паисија и Николе Љешевића, од Ђурђа Црнца, канцелара збора паштровског, у манастиру Св. Николе у Прасквици.”

Др Ф. Мадираца вели:

Di fronte a tali documenti, non si presenta fondata l'indicazione di Stefano Ljubiša, essere stato il monastero di Prascvica eretto dai Pastrovicchi nel X secolo, nè quella contenuta nello Schematismo dell' Eparchia di Cattaro – anno 1875, pag. 13, essere la Chiesa di San Nicolò stata eretta nell'anno 1050.¹⁶

Манастир Режевићи

Овај тихи манастир диже се у лијепој равнини на подножју голе планине Воштанца. Изим с мора, зреник му је са свију страна ограничен планинским огранцима. Околица му обилује виноградима, маслињацима и ливадама. Источно од манастира, за десет минута раздалеко, извире

¹⁶ *Smotra Dalmatinska*. Zadar. 1895. br. 100-104.

„Краставац”. Толико су далеко и тијесне обале Режевске, ниже питомих маслињака испод Миришта, гдјено се силни вијори разбијају грозовитом хуком.

Старински манастирски дом био је подигнут на два пода, су три прозора на прочељу. С њим је спојена нова ман. кућа, сазидана у нашем вијеку, с једним подом. Кућа има шест прозора на прочељу и под њим засвођен ходник који почива на три четвороугаона средишња и два прикрајна зидана ступа. Изглед ове куће је врло лијеп.

Простор око кућа и црква је заокружен овисоким зидом.

Парохија има под собом села: Режевиће, Дробнић, Крстац, Катун, Жуковицу, Брда и Новосеље, са 180 домова и 800 житеља.

Манастир је веома богат. Како ман. Прасквица, тако и овај даје под закуп скоро све земље. Између њих су знаменитије: Павловина, Иванчевина, Раича њива, Миришта и Дб.

У манастиру су двије цркве: парохијална Успенија Богородице и филијална Св. Тројице.

Мала црква Успенија Богородице по основу је лађа с полукружном апсидом и са звоником на преслицу с једним окном. Дуга је 5,5 m, широка око 4 m, висока до 3,5 m. У новије доба је продужена за 4 m. Како данас, тако и првобитно, црква је имала звоник на преслицу с једним окном. Изнад улазних врата на прочељу има окно, а на сјеверном зиду врло узак прозорчић са страницама на откос. Првобитно, па тако и данас, црква је украшена била једном корнижом и лезенама које прелазе у зидан лук.

Цијела је црква живописана. На доњој чести зидова ниже корниже престављени су светитељски ликови великога формата, а повише, на своду, призори из Св. Писма и Богомати. Живопис подсјећа на онај у Св. Тројице у Прасквици.

Иконостас је израдио у српско-византијском стилу Алексија Лазовић – Бјелопољац 1833. г. повелењем Димитрија Перезића и настојањем Стефана Ђурашевића и Никодима Медина. Тако стоји записано на престолној икони Богоматере. Иконостас је лијепа радња као и остале Лазовићеве. Поред тога, поједине чести украшене су доста умјетнички дотјераним резбаријама.

Већ 1892. г. живописац Лазовић био је изобразио за ову цркву шест икона, које су, као што И. Кукуљевић – Сакцински казује, око 1860. г. биле јако поблиједиле.¹⁷

Напоредо овој цркви била је помања а древнија црква Св. Стефана, која је опстојала до прошлога вијека и којој се разазнају зидови при старом ман. дому. Сва је била живописана. То је онај храм који спомиње Максим Косијеревац 1714. г. Између једне и друге цркве биле су ћелије, већ давно порушене, али су им трагови очувани у темељним зидовима.

Ове двије цркве – Св. Богородице и Св. Стефана – извјесно су постојале већ у првој четвртини XV в., а биће и раније.

У цркви Успенија има гробница, без натписа, у коју су сахрањивани ман. јеромонаси до прве половине нашега вијека.

Филијална црква Св. Тројице је основана за архимандрита Никодима Вуковића – Режевића 1770. г., а обновљена 1814. г. Зидана је у подоби крста. Дуга је до 15 m, а широка 6 m. Изнад надвратника западних врата има полукружно заоквирено поље у које су смјештене три мраморне – једна хоризонтална, а двије вертикалне – плоче са натписима. Повише поља је подуга плоча, ваља да и она негда одређена за какав натпис, а изнад ње овелико точак-окно. На јужноме зиду имају два полукружно засвођена прозора, а трећи такав на пјевници. На сјеверном зиду има један такав прозор, остали простор заузима четвороугаони звоник.

Звоник је подигнут на три пода. На врх су понамјештена четири пирамидална камена и крстови украшени каменим круглама на крајевима. Зидео га је Марко Влаовић, неимар из Црмнице, 1856. г.

Средишњи простор цркве је засвођен и омеђашен. Са обе стране су по двије лезене које прелазе у зидане лукове. Олтарска је попрека узвишена над црквеним подом за два степена.

Иконостас је украшен вјешто израђеним резбаријама и светитељским ликовима правилних пропорција: дјело Алексије Лазовића – Бјелополца. Остало су иконе изображене у духу византијске или руске школе.

¹⁷ *Slovník. umjetn. jugosl.* Zagreb. 1858-62. стр. 219.

Манастир има два печата. Старински печат је од туча, дршка нема, већ врло малену петљу. Лице је потпуно округло са 51 mm у пријечнику, на њему је резано Успеније, а унаоколо запис:

Данашњи печат је овалнога вида пријечницима од 33–37 mm, са дрвеним дршком и записом:

Крст Максима Косијеревца је урешен златним плочицама са светитељским ликовима и сликама резаним у релијефу. У запису су непомњом резача преокренута слова **м**, **т** и **р**, те прво изгледа = **w**, друго = **ш**, треће = **ѡ**. Запис гласи:

На великом сребрном крсту који је урешен златним светитељским ликовима има запис од г. 1860, гдје је забиљежено да су га приложили парохијани режевићи.

У народној школи, једином здању у близини манастирској, бијаху наставници: Висарион Љубиша, Василије Перазић и Михаило Ранковић. Док се здање оправљало 1886-90. г, школовало се у манастиру, иза тога опет у нарочитом здању, гдје од 1890. г. бијаху наставници: Н. Давидовић, Д. Црногорчевић, Л. Боговић, А. Ђурић и М. Тројановић.

56

*Побочни натпис од 6 редака казује како је двије иконе (Св. Троице и Св. Првомуч. Стефана) обновио архим. Димитрије Перазић г. 1852. – А побочни други натпис од 4 ретка спомиње да су иконе Богоматере и Св. Василија приложили г. 1856. Нико Ст. Радовић и Нико Ил. Зеновић.***

Средишњи натпис гласи:

сія церковъ и мѣ́нѣиꙗ режевички
оснока се при архімандріте
никодимѣ вѣковичѣ зва-
номъ режевичѣ 1770. года
а осекша се и обнови се
1814. года при настоятелѣ
седашнѣмъ гдѣ архі-
мандрітѣ димитріе
перазичѣ съ помо-
шествомъ ктиторомъ
и благорасположене росіе
сеи надписъ зделанъ по
возвращени моемъ по-
следнемъ съ пенсіомъ
употребленомъ за ползу
обители 1856. года

Побочни натпис од 6 редака гласи:

си двѣ икони образъ стѣ́иꙗ троицы и стѣ́го перко-
мучченика стѣ́фана обнови гдѣ архімандрітъ дѣ-
митріе перазичъ по последнемъ своемъ возвращени
изъ благотворительнаго царства росіискаго 1851.
года цѣна 100 флорентомъ.

** Преузето из: М. Црногорчевић, „Манастир Режевићи у Паштровићима”, *Шематизам Бок. дубр. и сич. епарх.*, Котор, 1896, стр. 41-47 (Нап. прир.)

Побочни натпис од 4 ретка гласи:

СИ ДВѢ ИКОНИ ОБРАЗЪ МАТЕРЕ БОЖІЕ СКАТІТЕЛЯ КА-
СІІА ПРИЛОЖИШЕ НИКО СТАНКОКЪ РАДОВИЧЪ И КИДО
ИАННЪ ЗѢНОВИЧЪ 1856. ГОДА ЦЕНА 100 ФЛОР:

У гробљу има доста гробница, али без особито важних натписа. Само једна поклопница има оскочено четвороугаоно поље и под њиме један знак. Највећи број гробница са натписима припада породицама Перазића. Најдужи је натпис на гробници архимандрита Инокентија Павловића који је преминуо 1875. г. Гробница архимандрита Димитрија Перазића је узвишена попут капеле и на мраморној плочи има слиједећи натпис:

ЗДѢСЬ

ПОЧИВАЕТЪ ПРАХЪ БЛАГОТКОРИТЕЛЯ
И ОБНОВИТЕЛЯ ОБИТЕЛИ СЕЯ ГДНА
АРХИМАНДРИТА ДИМИТРИЈЕ ПЕРАЗИЧА
ПО НЕКОЛѢ ОТДАЕННА НА 42. ГОДА
И ВОЗВРАТИКША СЕ ПОСЛѢДНИ КРАТЬ
ИЗЪ БЛАГОДѢТЕЛНЕ РОССІЕ 1851.
ГОДА И ПОЖИВШИ ДО 80 ЛѢТЬ.

Многе старинске исправе преписане су достовјерно у нарочиту књигу од архим. Димитрија Перазића 1890. г. Што одатле, што из других извора, дознаје се: да је г. 1423. живио у манастиру Режевском игуман Никодим Режевићки; 1714. г. игуман Максим и за њим Исаија, па калуђери Никодим и Милутин; 1747. г. живио је у манастиру архимандрит Никодим Режевићки уз калуђера Саву; 1751. г. спомиње се архимандрит Никола Режевићки, а 1759. г. калуђер Теодор Режевићки. Г. 1765. купио је архимандрит Никодим Режевићки неке земље „на ријеци Режевића на обичном мјесту од правде сједећи 4 суђе и војводе и властела”; 1766. он је куповао опет неке земље у Катуну, на пола једне куће и баштине такође у Катуну 1769. г. Год. 1799. спомиње се „Ђорђије од манастира Режевића”.

У првој половини нашега вијека бијаху јеромонаси Режевски: Стефан Ђурасовић игуман и Никодим Медин јеромонах (1833-51.). Животопис овог потоњег изложен је у „Шематизму Бок. дубр. епарх.” 1875. г.

Из Новосеља парохије Режевске бијаше родом јеромонах Дионисије Грушић, пострижник савински, који је преминуо 1846. г.

Сачувани су лијепи ликови двају заслужних архимандрита Режевских: Димитрија Перазића и Инокентија Павловића.

Игуман овога манастира био је Никодим Режевићки, живописац XV в. Овај је живописао једну икону 1423. г., дакле исте године кадно су Паштровићи потпали под Млечиће. Икона се хранила у манастиру до 1860. г., али јој већ нема трага.

Њен запис, који је донио И. Кукуљевић – Сакцински, гласио је овако:¹⁸

Сѣю иконѣ писа гдѣн ѿцы іерѣмѣ нѣкѣм реже-
вички-сѣтворѣ сѣбѣ вѣчнѣ поменѣ и добѣрь на прѣѣкѣ
и полѣѣ акѣ вѣ лѣто и . ѿ ѣ . ѿѣѣ . ѿѣѣѣ (6931 = 1423.).

Год. 1714. долазио је у Режевиће проигуман Максим из Косијерева и ту нашао двије цркве пусте: Рождество Преч. Богородице и Св. архид. Стефана. Тако гласи „Темесућ Максима с Режевићима”, то јест, погодба коју учинише житељи села Режевића са проигуманом Максимом из М. Косијерева, мјесеца децембра 4921 (1714.).

Та биљешка била је приопћена у „Срп.-далм. магазину”.¹⁹

На истоме је мјесту донесено „Пошљедње завјештање игумана Максима Косијеревца”. По њему је игуман Максим оставио на смртном часу: Св. Богородици и Св. Стефану у Режевићима крст (који се храни и данас на св. трпези), а неке друге ствари калуђерима Никодиму и Милутину. Извршитељем завјештаја именован је игуман Исаију.

У ман. Савини има голема Библија, штампана у Москви 1751, коју је даровала руска царица Јелисавета Петровна црногорском митрополиту

¹⁸ *Slovník umjetn. jugosl.* Zagreb. 1858-62. стр. 369.

¹⁹ Задар. 1863. стр. 166.

Василију Петровићу. На Библији има талијанска биљешка гдје се спомиње манастир и архимандрит Никола Режевићки: „Questo libretto il quumvento Resevich era venuto della Moscovia e le porta Sig. Archimandrita Nicolò Resevich. 1751.”

О почетку нашега вијека била је настала нека распра између режевских калуђера и попа Андрије Павловића, такође из Режевића, које је умирио Свети Петар (Петар I Петровић Његош), осудом даном на Цетињу 4. децембра 1807. г. Али је тај спор коначно ријешен 1814. г. за епископа Венедикта Краљевића, у прилог манастира Режевића.²⁰

Манастир је претрпио мало штете од навале Махмут-паше Бушатлије 1785. г., али је оћутио теже пошљедице од Француза који разнесоше ман. књиге, списе и утвари 1812. г. И зато је, на молбу игумана Димитрија Перазића, цар руски Александар I даровао цркви много нових књига и утвари. Два преписа односне грамате Александра I под надневком 27. октобра 1816. г. хране се у ман. ризници.

Од рускога Двора ужива манастир и годишњу припомоћ за вјерозаконске сврхе у износу од 35 рубаља, што се прима сваке пете године. Ту припомоћ израдио је Димитрије Перазић 1816. г.

Ман. Режевић походише: црногорски митрополит Петар I Петровић Његош, епископ Венедикт Краљевић 1814. г., епископ Јеротија Мутибарић 1846. г., епископ Герасим Петрановић 1883. г., епископ Никанор Ружичић 1893. г.

Онај који је положио темељ благостању ман. Режевића, био је велезаслужни Димитрије Перазић.²¹

Њега је произвео за свештеника и одредио за настојатеља ман. Режевића црногорски митрополит Петар I Петровић Његош 1810. г. У слози с калуђерима Ђорђем Павловићем и Стефаном Ђурашевићем, Перазић је у мало вријеме посадио до 40 мотика винограда и обновио ман. цркву Св. Тројице, помоћу милостиње коју је сâм купио по Црној Гори и Далмацији 1810-13. г.

²⁰ *Просвјета*. Цетиње. 1895. св. IV. стр. 229-230.

²¹ Опширан животопис в: у *Срп.-далм. магазину*. Задар. 1866. стр. 137-149.

Да би поправио ман. здање, Перазић је путовао по Далмацији 1814. г. и, среством епископа Краљевића, по Угарској. Г. 1815. стигне у Карловце, гдје га љубазно прими митрополит Стратимировић. Одатле пође Перазић у Беч, па у Петроград, гдје застане свога рођака по мајци, генерала фрофа М. Ивелића. Препоруком овога буде престављен Св. Синоду, и по расположењу обер-прокурора А. Н. Голицина добије 1500 хол. дуката у готову новцу и много књига и ствари црквених, уз то 35 рубаља пензије годишње за ман. Режевиће, што се и данас ужива. Перазић се поврати преко Москве, Кијева и Беча у Паштровиће 1817. г., гдје затече народ да умире од глади. Да би народу помогао изјемчи у Доброти 500 стара кукуруза.

Пошто се поврати са својих путева 1851. г., сагради једну страну ћелија, посади лозе, 1000 стабала маслина и 400 дудова; сазида у манастиру мјесто за школу, млинове, и тако даље. Год. 1854. буде произведен за архимандрита, а смрт га покоси 1865. г.

Одугачко жало крај мора између Режевића и Тудоровића зову Дробни пијесак, гдје се састајао паштровски збор – Банкада – о Видову дне; а с Брда су Ћудићи, који се спомињу за Ђурђа Бранковића 1435. г. При мору, за пет минута далеко од Скочићевојке, на Смоквици је кућа Иванбегова, којег је – како предање казује – отпратило 400 Паштровића одатле до Брчела. На близу реве запјенушена Ријека Режевска.

Још ћемо да споменемо Брестовик. Тако зову неке земље и један извор повише Чамин-дола у Режевићима, на истоку манастира, од којег су удаљене за пò сахата хода.

Брестовик даде у проњарство цар Стефан Душан протовестијару Датајку Дамјанову Медину 17. децембра 1355. год., а уз Брестовик и кнежину Ластовску у Паштровићима с градом Јањојевцем.

Ту исту земљу даде Балша Зећанин у прђију својој унуци Анђелији, кћери Страцимировој, кад се она заручи с Дамјаном Медином, сином Меда Радослава, 1361. г.

О томе има спомена и у једној на пергамени писаној колекцији старих привилегија паштровских која је данас у Будви. Српски оригинал ту је преведен на талијански. Повеља је дана у Бару, а писар јој бијаше Никола

Урошевић. У њој су споменуте земље: Чамин-до (Ziamindo) и Лучице (Putiza). Исправа гласи:

1643. Adi 30 ottobre. Presentata nell' off.º della... ernaria Nova per Zuanne Medino di Pastrovichio et intimata come nel libro.

Tradutione. 331 Li 10 del mese di Marzo lo Sig.^r Balsa Zechianin diedi paga a miei sudditi Nobili di Pastrovichi a tredici grani al mese et li diedi io Sig.^r Balsa il Paludo sotto Putiza di Lastua che debbano divider li detti sudditi quello che alcunno hauto per meriti, et Lusaz lo Sig.^r Balsa doi Conti da Lastua à Brestovich, et con lui quindecì case et nome Medin et Petriza con loro Parenta et l'altro a Ziamindo con quindecì case Nicoliza, Marcon, Glavina et Dobroslav con loro Parenta, questo lasai io Balsa e chi contradicesse a questo, o Sig.^r o figlio de Sig.^{re} che lui sia maledetto dal Sig.^r et da Beata Vergine Maria et da tutta la Corte Celestiale; et di ciò furono Testimonj Ivanis da Zara, Milos Gentilhuomo da Scuttari, et Nicola Zubovich Gentilhuo.^o da Scutari, li quali ivi furono chiamati dal Sig.^r Balsa et pregati per testimonj.

Scrissi io Canc.^r del Sig.^r Balsa Zechianin con parola Sig.^{re} Nicola Urosevich nella città di Antivari dinanti li Testimonj soprascritti et Sig.^r Balsa.

Манастир Градиште

На подножју планинског ланца који зову Пасови, што друже Копач са Пресјеком, промаља страна на којој се бијели паштровски манастир Градиште. Манастир растоји од мора за четврт сахата хода, а од ман. Режевића за сахат. У низини према морскоме жалу шире се Попове њиве и Надлушко поље, а сприједо пуца дебело море које се с небом грли у отвореном зренику. По једној страни остаје Новосеље са Брдима, па Грабовица с Калуђерцем и Градцем. Други крај с брежуљцима распореданим на узвишице затварају као у округ: Дубовица, крај које се из мора уздигла хрид Мравињак; па Острвица и Патаљаге, Веља глава и Пресјека. Видиш даље: Дабов крш, негда границу између Аустрије и Турске; Бошковића кулу на тремеђи, познату из живота Дубровчанина Р. Бошковића; Кањоше, одакле води своје порекло онај Кањош Мацедоновић о коме Паштровићи радо причају и данас; и на пошљетку тврђу Блокхаус, коју Аустријанци сазидаше о почетку нашега вијека. На догледу су и сури врхови планине Румије.

Манастир је при својем засновању био мањи неголи је данас: било је у њему неколико ћелија изнад двају сводова при садашњем улазу и окол

њега. Двије старинске ћелије још постоје, а остало је порушено; очуваше се неке озидине и степенице.

Ћелије које су се одржале, проширене су у нашем вијеку. Ту радњу даде извршити архимандрит Инокентије Павловић, подигавши дом на један под са четири прозора на прочељу. Ту је смјештена и народна школа.

Градиште није мјесност онако здрава као Режевићи или Дуљево. У близини манастира извире „Чупаница”, а тече и такозвани Сухи поток, љети Сушац: на њему је мост, преко којег се к манастиру улази.

Манастир има велико имање, попречно као и Режевићи; уз то има и пчелњаке.

Парохија Градиште има под собом два села: Буљарицу и Калуђерац, са 100 домова и преко 400 житеља.

Предање казује да је овај манастир био филијала лавре Дечанске. Неки веле да је сазидан 1116. год. Тако одређена година није сасвим поуздана.

Уз манастир су данас три цркве: парохијална црква Св. Николе и филијалне цркве: Св. Саве, срп. архијепскопа и Успенија Богородице.

Парохијална црква Св. Николе је дуга 12 m, а широка 6 m. Као њени ктитори спомињу се игуман Дионисије и Стефан Давидовић 1620. г. Црква има полукружну апсиду и звоник на преслици су три окна, а с једним звоном. На прочељу вире два малена зупца (конзоле), а на јужноме су зиду два четвороугаона висока, врло уска прозора.

Занимљива је унутрашњост цркве, која је украшена корнижима и су четири лезене које прелазе у зидане лукове. Поред тога, цјеловито је живописана: доњи дио платни украшен је разнобојним вијугалицама и палметама, а повише њих светитељски ликови врло великог формата и над њима омањи ликови; на сводовима су престављени призори из Св. Писма.

Живописна израда није важно умјетничко дјело, али је зацијело љепша неголи су слични радови по осталим црквама паштровским. Радњу је извршио поп Стахија (поп Евстатије) Будимљанин 1620. г. У цркви се истиче висина олтарске попреке која је чак за четири степена узвишена над црквеним подом.

Иконостас је украшен лијепим резбаријама. Како се дознаје из записа на једној престолној икони, то је дјело „Василија, зографа од Рисна”, а прилог кап. Стијепана Маркова Греговића за јеромонаха-игумана Максима Зеновића 1796. г.

Из односних позлаћених записа дознаје се такође да је исте године приложио двије иконе неки Васо Томашев Кулиш, „отачаством од Зубаца из више Новог”.

На иконостасу има позлаћен запис који се састоји до два ретка и гласи:

† си крт пакі гднѣ капетанѣ ђуро иванов Греговић
 сконем синовцем ником пред душом скоі усопших
 аџче и себе и семѣ домѣ з * з * и добри напредак бог
 да прости тогда быст гдин игѣмен маѣим зеновић
 априла кѣ

У унутрашњости цркве, повише улазних врата на пољу од 48 cm x 1.30 m, исписан је на зиду натпис који се састоји од осам редака. Утицајем влаге је покварен, али је и по једној пређашњој биљешци од чести сачуван. Гласи овако:

....лѣнѣ * шца * и * послѣнѣ * си * и * свкршенѣ * стго * дѣа * си * стѣ * бѣж.....
 храм * стѣ * николѣ * гради * се * троудѣ * и * подкѣго * блажен.. хтыторѣ б....
 игѣмена * дѣнисѣ * и * стефа * дакидокића * послѣдиже * бѣишаго * игѣмен..
 иш....сѣ * градѣ...е * и * пописас * стѣ * ш * бразѣ * нѣ * гокиѣ * трудо * и * подкѣго * и * шѣ..
 х.... обанѣвѣиуко * цркве * кои * прилак... лежанѣ * ѣрѣмна * и.... иш.....
и * мнат...а * тогда * влчсткова * црѣногѣ... кѣрѣ * рѣфѣкѣ * ле * з * р * к * и
 инѣ * г * те * с * писа * по * стахи
 ш * мѣста * бѣдѣмѣ

Овај натпис доноси И. Кукуљевић – Сакцински у „Slovníku umjetnika jugoslavenskih”²², и вели да је црква саграђена: „trudom i podvigom blaženih htitor, bivšago igumena Dionisija i Stefana Davidovića, posledi že bivšago Josifa s Gradišća, i popisa se svetimi obrazi njegovim trudom i ovieh htitor... v lieto z.r.k.i (7128=1620) pisa pop Stahija ot mesta Budimle.”

²² Zagreb. 1858-62. strana 43-44.

Филијална црква Св. Саве је средње величине: дуга 11 m, широка 6,5 m. Зидана је на пасове од црвеног и бијелог тесаника. Надвратник прочелних врата је урешен крстом, у угловима којега оскачу четири ружице, а по странама су урезана по два вертикална јајаста поља. Повише је узида на четвороугаона плоча с натписом у девет редака, а изнад ње точак-окно. Апсида је полукружна. Звоник на преслицу су три окна подигао је Раде М. Папан, родом из Спича, 1855. г. На сјеверном и јужном зиду има по један полукружно засвођен прозор.

Зна се из једне статистике да је на овоме мјесту опстојала црква 1500. г. Како је данашња црква новијега постанка, тако је у њој мало што знаменито. Иконостас је израдио крфотиотски живописац Н. Аспиоти 1864. На једном сребрном кандилу има запис са именом приложника од 1840. г.; на другом, врло укусном, такође сребрном кандилу има запис од 1863. г. Врло су лијепа два велика светњака од туча и стаклени полиелеј.

Натпис од девет редака на прочелној плочи гласи:

споменик
сѣн звоникъ согради и горѣи зво
но кѣпи и тарацу посалижа из-

прѣдъ истѣ цркви радо марковъ
папанъ родомъ изъ спича за
кѣчны споменъ свои и свои
лѣта гдѣна 1855 потроши 350 та-
лѣра а лѣта 1863 даде у помоћ
тал. 50 за темпло

На узвишици изван манастирске оgrade, али не у непосредној близини манастирској, уздиже се филијална црква Успенија Богородице. Као и прве двије, по основу то је лађа, дуга 6 m широка 4 m. Ова малена црква има полукружну апсиду и звоник на преслицу са једним окном, без звоника. На јужном зиду имају два прозорчића.

Црквица је врло стара, стога и у врло трошном стању. Нема ни иконо-стаса. У њој се послужује једном преко године. Била је живописана кад и црква Св. Николе за митрополита Кир Руфима, трудом Стијепе Јунковића, Никана Андричића и старца Андрије Црногорца 1620. г. Пропорције су неправилне, а пластика неприродна. У великом формату престављени су слиједећи светитељи Немањићи: Стефан Немања, Стефан Првовјенчани краљ, Симеон Храпави краљ, Цар Милутин син Храпавога краља, Пети Стефан Дечански, Свети Сава Српски, Краљ Урош, Краљица Јелена.

При доњему крају сјевернога зида, на пољу 28 x 75 cm исписан је запис од шеснаест редака, који гласи:

Благоколеніѣ оца и поспешеніѣ сѣна и сѣкръшеніѣ стго
 дха сѣни сты вѣткны хрѣ оуспеніѣ прѣстие бѣце
 пописасе трѣдѣ и подкигѣ трехъ хтыторъ стиепо
 рньковиѣ · нѣкан андричиѣ · и старецъ андрѣа ѿ
 црнїѣ гори · ѿ своѣго бѣгоданаго стежанїа и платише
 бѣ да ихъ покои сѣ васѣ стѣїѣ тогда вѣчѣвѣхъ
 црнѣгорскомѣ кїрь хрѣфимѣ · ѿ ба · з · р · к · и · крѣ
 слѣцѣ · г · л · у · г · з · л · а · ч · и · з · е · п · а · х · з · и · н · д · и · г · т · е · з ·

Манастирски печат је од туча, са пријечником од 46 mm и с дрвеним дршком високим 11 cm. У сриједици лица је лик Св. Николе и кратице: **сти - ник**, а унаоколо: **† си печатъ монастира градишта.**

У пространом гробљу има поклопница са емблематичним резбаријама. Као што вајарски уломци уопће, тако су и оне у већем броју неголи их је у Режевићима или Прасквици. Најзнатније су гробнице: породице Миџора од г. 1721., витеза Крста Греговића и брата му Јова из нашега вијека, и прерано преминулог прото-пресвитера витеза Петра Миџоре од г. 1893.

Ту је погребен и Данил Накићеновић, пострижник савински, родом из Кута, 1873. г.

Много више неголи остали манастири паштровски претрпио је овај од навале Махмут-паше Бушатлије 1785. г. Тада је погинуо поп Раде Андоровић – нови Обилић – из села Калуђерца, иза неуспјелог му покушаја да убије влаштога Махмута.

Др Б. Петрановић²³ казује да је измишљена повеља краља Стефана Уроша од год. 1307, којом он дарива тобоже неке земље ман. Градишту, пошто је даровштину најпре одобрио и потврдио барски архиепископ Марин.²⁴ С. М. Љубиша²⁵ наодојае да је браство манастира Ротачкога имало у Градишту своје јесенско станиште, па да се онамо и останио већи дио истога браства иза разорења манастира Ротачкога. Др Ф. Мадираца²⁶ вели како има неког ослонаца мишљење да је Градиште било обдарено имањем ман. Ротачкога. Др Конст. проф. Јиречек²⁷ мисли другојаче о судбини ман. Ротачкога.

Уз Ластву и Дубовицу спомиње се Градиште у хрисовуљу српскога краља Стефана Уроша (1305-1307. 15. марта. Котор), којим је он потврдио манастиру Св. Марија Ротачке дарове поклоњене од мајке му Јелене.²⁸

Штѣ шѣптинѣске оулице оу Соухин Потоку, штѣ Соухого
Потока оу Прѣсѣкоу, штѣ Прѣсѣке оу Градиште и шдѣ Дѣ-
кина Врѣха, шдѣ Цѣпича оу Калѣць, оу Плиш на — Топли-
шеми, оу Брѣдо Свиницехъ, оу Малоу Штрѣвницоу, оу Зеленикоу,
како глѣда оу море: како не шѣладала госпога ми мати кра-
лица Јелена, и она не дала и записала, то потвѣрди краљѣство
ми и записа

Имена споменута у хрисовуљу живе још у народу. Скоро све те мјесности виде се с крај ман. Градишта. Сухи је поток у крај манастира, Пресјека је на врх Шаптина, Шаптине су између Веље главе и Пресјеке, Девин врх код Пресјеке у црногорској граници, Калац је код Спича, Топлиш између Дабова крша и Веље главе, а Зеленика близу Острвице.

²³ *Богомили*. Задар. 1867.

²⁴ *Farlati. III. sacr. V. VII.*

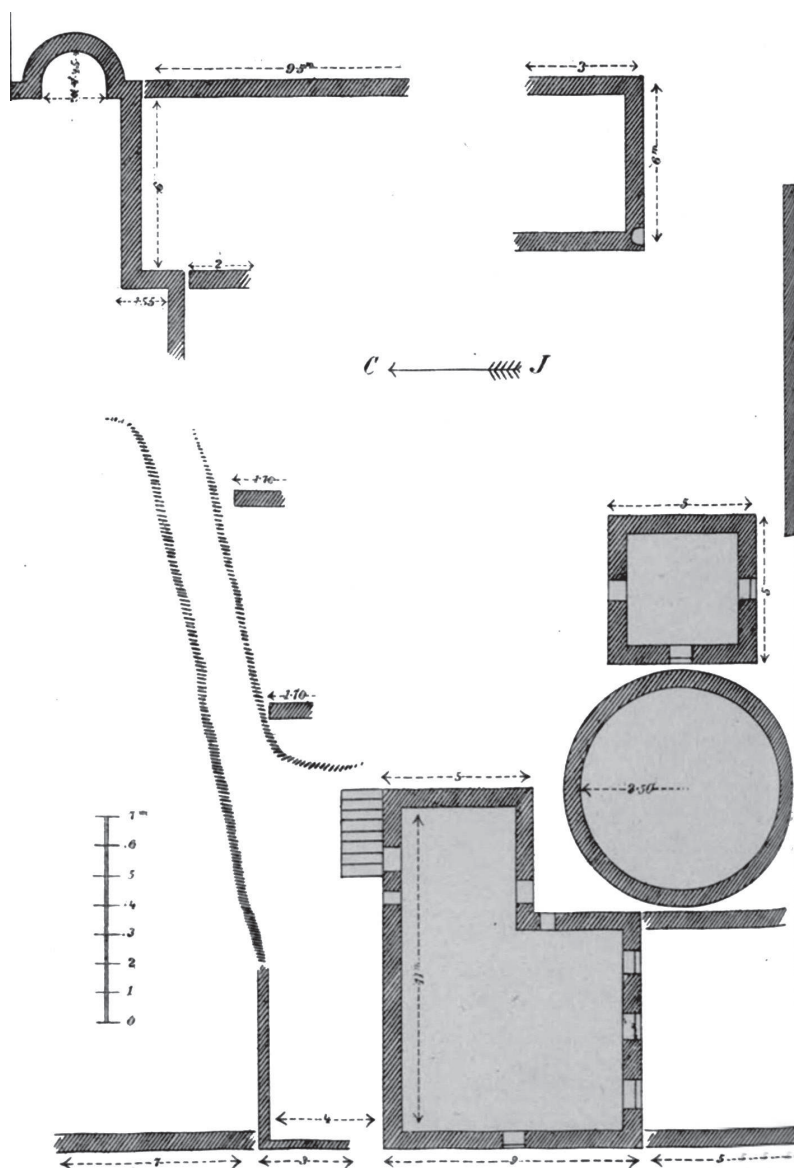
²⁵ *Приповијести*. Панчево. 1882.

²⁶ *Smotra dalm.* Zadar. 1895.

²⁷ *Handels. u. Bergw.* Prag. 1879.

²⁸ *Monum. Serb. Fr.* Miclosiċ. Viennae. 1858. v. 67-68.

У близини једне од тих мјесности јесу Братоши, поље у Буљарици на истоку Надлушкога поља. Одатле воде своје порекло Зеновићи, који су имали племство у Паштровићима. Један огранак ове породице преселио се у Румуњску за Тамерлана, па предигао прије 300 година у Пољску (Литву), док се коначно преселио у Русију.²⁹

ОСТАНЦИ ЗДАЊА С ЈУЖНЕ СТРАНЕ ХРАМА СВ. АРХАНГ. МИХАИЛА

²⁹ В. расправу С. Л. Пташицког „Деспоти Зеновичи вѣ концѣ XVI. и пачаль XVII. вѣковъ” – *Русская Старина*. С Петербургъ 1877. Томъ. XXI стр. 125-138.

ЦРКВЕ У ГРБЉУ*

СУТВАРА

Црква Св. Варвара

Црква је средње величине. Над средином јој издиже се округло кубе, олтарска је апсида полукружна, а звоник на преслицу су три звона. Ово је једина црква грбаљска која има хор, а украшена је у лезенама.

Близу цркве је малена црква Св. Георгија и нови парохијски дом, а уоколо многобројне старинске гробнице.

Црква Св. Варвара је сазидана 1847. г. на основима старинске истоимене цркве која је порушена годину раније, јер бијаше малена и трошна. Не зна се ко је зидао цркву старинску, а главни ктитор новој бијаше Ђуро Вукшић.

Према овој цркви види се и у селу Врановићима црква истога имена. По Св. Варвари или Св. Вари добило је име село Сутвара (Исп. Сутилија, Сушћепан).

Нови печат парохије сутварске носи на лицу лик Св. Варваре и натпис:

† Паро . Сутвар . Св. . . . Варвара.

Црква Св. Георгије

Малена црква без звоника. Изнад надвратника има полукружно заокривено поље, а на прозору олтарске апсиде је урезан крст. Поред ове, имају у Грбљу још неколике омање цркве без звоника, а имају опет неке и без олтарске апсиде.

* Обј. према: „Цркве у Грбљу“, текст у наставцима у: *Гласник Православне далматинске цркве*, Задар, Ш. Аргала, 1902-1903. (Нап. прир.)

Иконостас је круто израђен. На једној икони има биљешка ситним словима:

Рѣкою Грешна Хрта Даскалѣ Рафаиловича
. аѣке мѣца мѣрта вѣ

Овај даскал живописао је и иконостасе у црквама Св. Димитрија у Наљежићима и Св. Неђеље у Пелинову.

ДУБ

Црква Св. Јован

Како највећи број омањих цркава грбаљских, тако и ова има полукружну апсиду и једноставни звоник на преслицу с једним звоном.

Неки Рус који се бавио у Каменарима, а позније на Сутвари, израдио је нови иконостас 1901. г.

НАЉЕЖИЋИ

Црква Св. Димитрије

Малена црква са препратом подужом од саме цркве. На иконостасу је биљешка:

хртофорѣ Рафаилович Живописецѣ
1842. Гоѣа.

Црква Св. Госпођа

Око цркве има трагова од старинских гробница. Црква је малена, а првобитно била је пола мања. Данашњи је иконостас дјело ниске вриједности, те потсјећа на сличне радове у црквама: Св. Георгија у Сутвари, Св. Димитрија у Наљежићима, Св. Петра у Пелинову, Св. Георгија у Горовићима, Св. Јована у Загори, Ризе Богородице у Кримиовицама, Рождества Богородице у Ковачима, и тако даље. Премда су израђени неки раније, а неки позније, кроз доба од 1700-1850. г. опет се може казати о свима тим иконостасима да су им поједнаки недостатци: несигурна техника и неправилне пропорције.

Црква Св. Илија

У заокруженом простору око цркве имају многе старинске гробнице. Црква је малена, а препрата је подужа од цркве. На јужноме зиду још се разазнају трагови некога замршеног натписа. Предање казује да је ова црква зидана прије битке косовске.

У близини цркве, у Залазу, извире вода Поникве при којој су нађени трагови неке течности сличне нафти или петролу. Уточен у црногорској граници према селу Мирцу је Дукат – камен.

ШИШИЋИ

Црква Св. Мина

Данашња је црква подигнута на основима цркве првобитне која је била малена, живописана и уопће слична цркви Св. Николе у Пелинову. По натпису који је био исписан на једноме надвратнику, народ казује како су је зидали Ђурановићи, Сладовићи и Радонићи „прије хиљаду година”. Како су Радонићи били Пријеради, а не Шишићи, тако су имали, па по староме обичају имају и данас, неко право на трећину цркве.

Истинито је, колико се прича о основаоцима цркве, али подлежи сумњи, да је сазидаана у IX или X в. Стара црква је срушена 1868. г. да се подигне нова, али јој се још виде темељни зидови.

Данашња је црква сазидаана 1878. г. Овелика је, украшена лезенама, заокружена зидом и у томе простору, уз много старих гробница, има и неколико новијих. Звоник је на преслицу су три звона, од којих једно бијаше на цркви првобитној. Такав звоник имају све овеће цркве грбаљске, као и оне осредње величине.

Нови печат парохије шишићке носи на лицу лик Св. Мине и натпис: Парохија Шишићка Свети Миња.

Уколико је до данас познато, свештеници ове цркве бијаху: протопоп Стефан Влатковић (Латковић) около 1708-1722. г., протопоп Петар Влатковић 1769-1776. г. и поп Иван Влатковић 1776-1793. г.

Споменути протопоп Стефан бијаше син протопопа Вука, а благословом митрополита Данила Петровића Његоша дао му је синђелију пећки патријарах Калиник I 1708. г. Од њега се сачувала једна србуља, везана

у кожноме повезу, писана минејским словима, а храни се у библиотеци ман. Савине под № 153. Из ње су оштампани неки историјски одломци у „Шем. Бок.” за 1885. г. и у монографији ман. Савине.

Год. 1742. састали су се код Св. Мине кметови „да погоде кнеза Јова Мирковића и Пера Воинова за баштину на Драгонежу”; а 1802. г. састали су се тамо кнежеви грбаљски да мире неку важну распру.

Како су у 1869. г. погорели црквени списи у Грбљу, тако овдје доносимо у италијанскоме пријеводу сачувану крштеницу коју је писао парох ове цркве, протопоп Петар Латковић 1769. г.:

1793. li 25 Agosto S. V. Zuppa

Tratta dal Libro de Battezzati della Chiesa SS. Martiri Menna, Victor, e Vichientie in Zuppa da me sottoscritto Parroco.

1869. li 9 Marzo Zuppa

Battezzai ad Sacram Unctionem io Protopapà Pietro Latcovich Parroco della Chiesa SS. Martiri Menna, Victor, et Vichientie in Zuppa il Figlio del Sig. Co: Marco Gliubanovich, e sua Legittima Consorte Sig. Co: Zuanna ambi della mia Parrocchia di Zuppa del Ritto Grecco, e fu per compare al Sacro Fonte il Sig. Co: Triffon Vurachien da Cattaro.

Protopapà Zuanne Vlatcovich Parroco della detta Chiesa ho tratto dal Libro con giuramento.

Antonio Battuta Canc. della Comunità di Zuppa fedelmente ad Litteram ho tradotto dall' Idioma Slavo ut supra.

Црква Св. Георгије

Сасвим малена црква с полукружном апсидом, а без звоника. Како је пред црквом мала препрата које се држи опет једна зграда, тако улазна врата остају на јужноме зиду препрате.

Ово је црква породице Шофрана која је од давнина давала Шишићима свештенике. Регби да је сазидана у XIV в. Како је била у трошноме стању није се у њој служило у пошљедњој четврти прошлога вијека, но је црква скоро оправљена, а тиме и служба обновљена. Тада је уклоњен старински, красно израђени иконостас са позлаћеним резаријама.

Знатна је ова црква по томе што је цјеловито украшена живописом. Израда потсјећа на ону у цркви Св. Николе у Пелинову, али је очевидно старија, а и утицајем влаге већма је покварена.

73

Поменик трећега ступца:

Ктитори и приложници хра^м

Мил^хстинь . Стане . Пешо . Драги^дѣ . Станіша . Стане . Ивань . Лиешо

Мона . Влака Висари^ни . Степань . Ине . Катс

У натпису споменути архијепископ Арсеније мора да је или Арсеније II из XV в. или Арсеније III из XVII в., а исто тако владика Висарион који се спомиње као ктитор и приложник, не може да буде него црногорски владика или митрополит Висарион из XV или Висарион Баица из XVII в. Теже је одредити ко је митрополит Герасим који се спомиње као савременик архијепископа Арсенија, јер то није који од оних зетских митрополита који су прелазно бавили се у крајини, раније неголи је зетска столица пренесена на Цетиње, дакле између 1417. и 1484. г. За овога митрополита Герасима као да се није прво знало, јер то не може да буде онај митрополит зетски Герасим кога спомиње И. Руварац као засебнога митрополита или владiku зетског и као писца mineја Шубикова 1575. г. А исто тако не може то да буде ни онај Кир Герасим који се спомиње као митрополит захумски у Оногшту на натписима двију икона и на зиду црногорскога манастира морачкога 1713. г. Судећи по правопису, регби да натпис потјече из XVII в.

Црква Рождество Богородице

Малена црква при кућама Латковића. Пред црквом је препрата којој улазна врата остају с јужне стране.

ПЕЛИНОВО

Црква Св. Тројица

Ово је саборна црква кнежине Тујковића која је по овој цркви названа од Аустријске Владе кнежином Св. Тројице 1830. г. У исто доба и остале кнежине грбаљске добише имена по саборним црквама свога подручја.

Данашња црква подигнута је на основима цркве старинске, која бијаше тијесна и без звоника. Пошто је старинска црква порушена 1853, данашња је сазидана 1859. г. и освештана од епископа Стефана Кнежевића.

Ово је највећа од свију цркава грбальских и бокелјских уопће. Украшена је лезенама, а са великих прозора, снабђених гвозденим решеткама, расипље се по цркви обилата свијетлост. Олтарски је простор узвишен за три степена над црквеним подом. Иконостас, на коме се истичу престоне иконе Исуса Христа и Богоматере, лијепо је израђен од живописца Н. Аспиоти. Укусно је израђен и велики полиелеј од биљура.

И ова црква сматра својим највећим ктитором Ђура Вукшића. Као саборна црква имала је и свој печат с натписом:

† печ . соко . цер . све . троице 8 Гербалъ.

Као остали кнежеви грбальски тако и Тујковићи мора да су имали писаних споменика из доба владе Млетачке, али их је понестало. У једном продајном уговору од 1689. г. спомиње се поп Филип Тујковић с кнезом Јовом Тујковићем и сердаром Вуком Мирковићем. Кнез Перо Тујковић спомиње се 1722, кнез Нико Тујковић 1776, а кнез Јово Тујковић 1802. г. На једноме спису из XVIII в. сачуван је отисак печата кнеза Нике Тујковића, на коме се разазнаје пружена десна рука која као да држи мач, а уоколо натпис:

кнез Нико Тујковић ѿ Гербала.

Код Св. Тројице, као год и на „Лишкој главици” купио се у ранија времена сав Грбаль, гдје је сновао како да се опире упливу оне владе млетачке која му је крњила права и границе. Луштица, Будва и Паштровићи покураваху се већ давно лаву млетачкоме (*Linea Nani – Acquistato vecchio*), а Грбљани издржаваху борбу за народне светиње чак до друге половине XVII в.

Они су пркосили Млечићима већ у доба ранијег рушења Превлаке 1430-33. г. (*inobedientia villicorum Zuppe et Gerbilj*), исто тако 1449. г. (*questa è la terza volta, che quei de Zoppa hanno revelato*), па и 1450-51. г. (*quei de Zupa de Cataro perfidi rebelli*), док влада Млетачка забрани Грбљанима чак и народне зборове, да тиме поступи по жељи которских посланика који се мољаху: „*de tegnir do zentilomeni in Zuppa de soto e de sora, como per el passato abbiamo fato, azo che non possano far sboro e altri inconvenienti como fano*”.

Него већ у пресудној 1453. г. Грбљани се побунише на Млетачке часнике. Кнез которски Аловиз Бафо једва угуши буну у којој иначе и Грбљани прођу зло. Бјеху објешена 33 Грбљанина у један дан, други бјеху одведени на робију на млетачким галијама, па многи отселише у Пуљу у Италији.¹

Двије године позније, кадно је огњем и мачем коначно срушен манастир превлачки, бјеше утврђен уговор између Стефана Црнојевића и Млетачкога проведитур Јована Болана код Св. Николе Врањинског 1455. г., гдје је зајамчена јурисдикција црногорских митрополита:

che non sia alcun prete over vescovo over arcivescovo Latin sorra le nostre chiechie, ma che li siano de la nostra fede superiori de le nostre chiechie: et volemo de quelle non poder esser arcivescovo Latin in Craina, noma desse messo bitropoliti de la fede Sciava: perchie quello bitropoliti de Craina el se chiama bitropoliti de Xenta: et lui mete li nostri zagi et preti, e senza celo non podemo esser.²

Црква Св. Никола

Малена црква с препратом подужом од цркве. Звоник је на преслицу су три звона, а олтарска апсида полукружна. По један прозор има у олтару и на јужноме зиду. Стари иконостас је пометнут, али су очуване неке старинске иконе византијскога стила изврсне израде.

Кажу да је ова црква сазидана у XIV в. Она је важна са своје живописне израде. Цијела црква и сводови јој, олтарска апсида, па и прочелни спољашњи зид што остаје под препратом, је украшен светитељским ликовима и већим и мањим сликама. Цртеж је свакојачо тачнији, а и колорит топлији неголи се то примјећује на сличним композицијама по другим црквама грбљским.

Живописна израда је дјело „мајстора-писара” Димитрија Даскала, а извршена је за пећкога патријарха Мојсија и црногорскога митрополита Данила Петровића Његоша 1718. г., савремена дакле живопису цркве Св. Петра у Мрковима луштичким. Поред патријарха Мојсија и митрополита Данила у натписима ове цркве спомињу се: кнез Перо Тујковић, протопоп Стефан Влатковић од Шишића, поп Перо из Тујковића, поп Станиша од Пелинова и поп Вуко Љепавић. Спомињу се и настојници села: Шишића, Пелинова, Наљежића, Питела, Сутваре и Дуба.

¹ *Monum. List.* VIII. 138, 303, 318, 319, 381, 385, 390.

² *Acta arch. ven.* II. 454-457.

На прочелноме зиду споља, под кровом препрате, престављене су слике: Богомати, Св. Јаков и „мјерила праведна,” која држи рука пружена кроз дугу; околу демонски ликови, а повише натпис:

Зрі како ист . з . ю з . смъртніи грѣховъ
носи снгоденіа злобе . кніги носе вѣрмени сїи речъ дѣмніа.

У олтару престављена је Богоматер у веома великом формату с познатим натписом:

Бдѣ дво радѣйса благодатнаа мріе гдѣ съ токою

На прочелном зиду изнутра престављени су светитељи Немањини.

Св. Симеон, српски мироточац, у покајничкој одори и с котуром око главе; у десној му руци свитак хартије. Св. Сава, српски архиепископ, с пуним златним котуром, у хаљинама црвено-жуте боје, извезеним на гране и лишће, и с бијелим епитрахилом; десном благосива, а у лијевој му јеванђеље.

На јужноме зиду престављени су: Исус Христос, Св. Јован Крститељ, Св. Никола Чудотворац, Св. Мина, Св. Виктор, Св. Викентије, затим:

Св. Стефан краљ Дечански, српски чудотворац, у црвеној порфири са златним оптоцима насутим драгим камењем, с митром на глави и с котуром око ње; у десној му руци крст, а лијева му на прсима.

По сјеверноме зиду и цркви осталој живописани су многобројни светитељски ликови гдје се истичу слике које престављају призоре из живота Св. Николе, затим долазе два омања низа, сваки од којих преставља до педесет светитеља, а изнад њих слике: Смрт Христова, положење Христово, Гроб Христов, тајна вечера Христова, па опет низ од осамнаест светитељских ликова. На своду је престављен: Исус Христос и Богоматер у великоме формату.

Поред тако интереснога живописа привлаче пажњу и три натписа красно изувијаним, врло допадљивим словима у кратицама и везицама. На зиду проскомидије је исписан поменик који се састоји од 24 ретка са поменом патријарха Мојсија, митрополита Данила, презвитера Пера, Станише, Вука, и тако даље. Натпис на црквеном надвратнику споља, под препратом, састоји се од 8 редака, био је приопћен у „Шем. Бок.” за 1877. г. и у њему су споменути: митрополит Данил, протопоп Стефан

Влатковић, кнез Перо Тујковић, и тако даље. Споменуто је и то, како је мајстор-писар Даскал Димитрије радио на живопису три стотине дана, а то за плаћу од 70 цекина.

Унутрашњи натпис уздуж цијелога прочелнога зида, са зачелним словима црвене боје, је најљепши, највећи, а и најважнији по томе што у себи садржи скоро све што је споменуто у оба прва натписа. Састоји се од четири ретка, био је већ објављен у „Шем. Бок.” за 1890 г. и гласи:

† Изволеніємъ ꙗца и съ поспешеніємъ сина и сврьшеніємъ вѣсе свѣтаго дѣха обнови се и распростани се еже зримоє сѣи храмъ св. архіереа хр. Ниволе своємъ кнежиномъ и станомъ Тѣиковиѣъ и сътрадише храмъ сѣи на мѣсте семъ и пописаше иконъ дѣвери кемере и чѣстни крестъ и кон се трѣдише и настоѣи маѣнсторомъ платише и кои мѣсто подѣмѣнте даше и сви въ спасенію привѣдѣшесѣ . Сѣлишаше гласъ іѣвангски : приди благословени ꙗца моего † и тако сътворише се веліи поменъ во сѣи вѣкъ и вѣдѣщи аминъ . И паки минѣцимъ лѣтомъ произволеніємъ бжіємъ и молитвомъ с. ꙗца Ниволе пописасѣ по зидѣи и сѣкраси се настоѣаніємъ кнеза Пѣра Тѣиковиѣа са своємъ стаіомъ и биѣе сви именомъ зписати . Првомъ

свѣштѣници прѣтопопъ Сѣѣпанъ Влатковиѣъ ѿ шишиѣъ, и попъ Перо изъ Тѣиковиѣъ, попъ Станишъ ѿ пѣлиновъ попъ Вѣско Лѣпавиѣъ † Сѣло Шишиѣъ : Вѣско Крашиѣъ . Вѣско Радѣвъ . Вѣско Стѣповъ . Тѣсро Стѣповъ . Ино Вѣсковъ . Іѣво Мирѣвъ . Вѣскъ Станишинъ . Тѣсро Янѣтовъ . Сладѣ Радѣвъ . Нико Тѣсринъ . Іѣво Марѣковъ . Милошъ Ратѣковъ . Нико Сѣѣпанѣновъ . Тѣсро Корѣиѣъ . Пѣіѣро Донѣковъ . Димитри Іѣвовъ . Милошъ Воинѣновъ . Радѣ Вѣгѣшѣковъ . Стѣниша Ніѣковъ . Вѣско Марѣковъ . Радѣ Стѣповъ . Іѣво Стѣповъ . Іѣво Станишинъ . Вѣскъ Ніѣковъ . Вѣско Марѣвъ . Тѣсро Іѣванѣвъ . Іѣво Тѣсровъ . Вѣско Дмѣтровъ . Вѣсѣацъ Косѣіѣръ . Радѣ Тѣсровъ . Іѣво Милѣиъ . Іѣво Вѣсковъ . Радѣ Пѣрашѣвъ . Вѣско Глѣовъ . Стѣпо Милѣиъ . Вѣсѣта Милѣиъ † Сѣло Пѣлиново : Пѣро Радѣвъ . Вѣско Пѣровъ . Радѣ Пѣровъ . Стѣпо Тѣсровъ . Радѣ Вѣсковъ . Пѣро Вѣсковъ . Сладѣ Вѣсковъ . Тѣсро Радѣновъ . Воинъ Тѣскииъ . Іѣво Воинѣвъ . Мирѣко Бѣіѣовиѣъ . Пѣро Тѣсровъ . Радѣ Марѣвъ . † Сѣло Тѣиковиѣъ : Іѣво Ніѣковъ . Стѣпо Мирѣковъ . Вѣско Мирѣковъ . Вѣско Іѣвовъ . Вѣско Тѣсѣковъ . Стѣпо Тѣсровъ . Тѣсро Иноѣвъ . Сладѣ Милѣиъ . Кнезъ Милѣиъ . Нико Рашѣковѣъ . † Сѣло Налѣжиѣъ : Тѣсро Пѣровъ . Ніѣко Станишинъ . Іѣво Вѣсковъ . Іѣво Лѣсковъ . Тѣсро Марѣиновъ . Лѣзо Стѣповъ . Іѣво Вѣсковъ . Стѣпо

Лазовъ . Вско Ївовъ . Перо Всковъ . † Село Питель: Стієпо Всковъ .
 Їво Ївовъ . Јово Илинъ . Стієпо Вловъ . Станиша Божовъ . Иліа Стіе-
 повъ . Вско Ївовъ . Радо Всковъ . † Село Свѣтвара: Ђсро Радовъ . Вско
 Ніковъ . Станое Ивовъ . Стієпо Боіановъ . Нико Радовъ . Їво Терзїинъ .
 Раде Вскчевъ . Їво Перичъ . Вско Ніковъ . Марко Ївовъ . † Село Дѣбъ:
 Всле Перовъ . Ніко Вловъ . Раде Вловъ . Никола Вловъ . Їво Ђсровъ .
 Їво Вловъ . Станиша Ђсровъ . Станиша Перовъ . Ђсро Чокъ . Марко
 Вчетинъ . Вско Стієповъ . Їво Перовъ . Милошъ Перовъ . Нико Ђс-
 ровъ . Вско Ївовъ . Стієпо Маровичъ . Ђсро Всковъ . Раде Вскчевъ .
 Вско Ніковъ . Станиша Вловъ . Божо Ївовъ † съторише се вѣчни по-
 менъ . Богъ прости.

† Тогда кившъ же патриархъ пекскомъ кірю кірь Моусевъ и прео-
 священомъ мѣтролитѣ^п цетѣнскомъ и вадѣства и скендерїе и Чрнїе Гори и
 Прѣморскомъ кірю кірь Данилъ благословенїемъ въ л. зскзъ в р. х. аѣні.
 † Рска Димитріа много грешногъ писара.

ПРИЈЕРАДИ

Црква Св. Георгије

Црква је на износиту положају, као већи број цркава у горњем Грбљу. Споља изгледа осредње величине, међутим сама црква не запрема ни половину тога здања којег предњи дио сачињава препрату, повишу од цркве. Средишњи дио све те зграде издиже се опет изнад осталих као какова кула. Препрата има два пода и неколико прозора.

У новије доба црква је заокружена зидом. Нови иконостас набављен је на Жмирнама.

Ниже цркве, међу кућама Кнежевића и Радовића, виде се озидине „Мирковића дворова” гдје се истицала кула на три пода. Измаком XVII и о почетку XVIII в. живио је кнез Вуко Мирковић, побратим Баја Пивљанина и Љепавића, Пелињанина. Кнез Јово Мирковић, савременик грбаљскога говернадура Ника Лазаревића и кнеза Пера Тујковића, спомиње се између 1720. и 1750. г.

Друга знатна породица пријерадска бијаху Љубановићи, под владом млетачком моћни кнежеви.

„Trassunto dei Titoli di Benemerenzza e dei Serviggi prestati dalla nobile Famiglia Conti Gliubanovich”³ је натпис књизи у којој су оштампане исправе овој породици дате од владе млетачке, од 1667. до 1796. г. На првоме је листу окружен грб са крстом и с окруженим лавовима у два вертикална поља, а на два листа затим долазе: млетачки лав и посвета Катарину Корнару. Иза тога има родословно стабло породице Љубановића, почимљући од Радоње, који је живио прве половине XVII в. Радоњини су синови Вуле и Дабоје. Вулов је син Никола, а Николини су синови Марко и Ђуро. Дабојеви су синови Милатин и Мирко. Кнез Вуле се је одликовао бранећи грбальске границе од арбанашких Турака 1667. г. Кнез Никола Вулов са синовима Марком и Ђуром попео је млетачку заставу на бедеме херцеговске 1687. г. Кнез Ђуро Николин прочуо се својим јунаштвом под Баром 1689. г., сузбио је Сулиман-пашу Скадарскога који бијаше продро у Црмницу, а 1690. г. на Црнојевића Ријечи спалио је куће Мустафе-Челеби од Жабљака. Кнез Марко Љубановић предводио је војску млетачку, кадано је нажалост јуришала на махински манастир Подострог и поборске Стањевиће 1768, 1769. и 1786. г., а побједио је у Паштровићима и на Браићима Арбанасе, које је предводио Махмут-паша Скадарски 1785-86. г.

Из пријерадске породице Брдара бијаше Кате, мати славнога књижевника С. М. Љубише.

У црквеној препрати учитељевао је Вук Врчевић од 1846. до 1849. г., а у исто доба био је и тајник опћине грбальске. Он је положио станац камен школској грађи у Пријерадима, а посабирао је кроз то вријеме и доста народних умотворина. Пошто Вук остави Пријераде 1849. г., настава бјеше повјерена мјесним свештеницима. Од 1850. до 1869. г. поучаваху: поп Јоко Гривић, поп Митар Зеџ, поп Крсто Ђукић и поп Лука Старчевић. Год. 1881. је заснована основна школа у нарочитоме здању близу саме цркве. Школа, као и црква, у оној романтичној тишини, као да је навлаш саздана за мирно и контемплативно живљење.

³ Venezia. 1796.

ЛАСТВА

Црква Св. Илија

Малена црква заокружена зидом. Многе црквене књиге и старинске исправе изгореле су јој 1869. г., али је црквеним књигама добро снабђена и данас.

По сахата далеко од цркве је Поњеждô (Ponesdol) у Прибиловићима поборским, који се спомиње као погранична тачка у исправама XIV и XV в.

На печату парохије ластовске има натпис:

† пар. ластва пророк іліѧ.

Црква Св. Спас

Црква је на граници између Ластве и Побора. Има полукружну апсиду, али звоника нема. На надвратнику је урезан неки замршени натпис, а око цркве су многе гробнице.

Цркву је живописао Даскал Ђорђе Димитријевић 1747. г. Дотични уговор је објелодањен у „Шем. Бок.” за 1890. г.

Манастир Подластва (Св. Госпођа)

Манастирска црква, намијењена Рождеству Богородице, је саборна црква свега Грбља. Истоименој цркви, која је опстојала већ у XIV в., једва се разазнају пошљедњи трагови.

Данашња црква је лађа средње величине и има звоник на преслицу су три звона. При цркви су четири овелике ћелије, тако да свака кнежина има ћелију своју, а уз њих тремови, подруми и овелик зденац. Манастир, негда веома богат, имао је своје млинове, сјенокосе и велике храстове шуме. У близини му извире Водица и тече Дреновштица (Бачића поток).

Црква је живописана: израда је смјеса српско-византијске школе. Живописани су само сводови, а нијесу представљени ни светитељи Немањићи, као што се то види по другим црквама грбальским. Главни су недостатци: перспективне погрешке, неприродан израз и нескладне боје.

На своду је представљена Богоматер, а уоколо слике и светитељски низови са натписима:

ХВ — НВАПІНТЪХЪ ИПАТАТИ ТЪ ХУ ОПРОТ СІМІОН — СТИ ТРИФОНОС —
СТИ ЕУГЕГНОС — СТИ ВИТОР

У олтару је престављен Исус Христос и Богоматер у великоме формату, а околу омање слике и натписи:

И ГЕНИСИС ТЪ ХР — НАНАГСЫ ТЪ ХР — СОЛОМО . .

У олтару је и овај натпис:

† А 8 МАНАСТИРЪ ПОД ЛАСТВЪ ДА СЕ ЗНА ВО ПОСЛЕДНА ВРЕМЕНА ПОНОВИ
СЕ ИЗ НОВА САЛИЖ С ПАЧАМА ВО ОБИТЕЛИ СЕЮ И ДВОЕ ВРАТАХ ТРИ ПРОЗОРА
ПРИ ПРЕПОДОВНИШЕМ КР ИГЪМНОМ ГРИГОРИОМ БЪЧИНОМ ѿ БЛАГОЧЕСТИВАГО
МЪСТА ГЕРБЛА НА А.ѿ.К.И. САГРАДИСЕ НОВА КЪЖИНА И ТЕРПЕЗАРИА ДО КЪЖИНЕ
И СКАЛА КАМЕНА И МАЛИН ВЛАНИ И КОСТАЛА Е ЦЕКИНА ПОМА . . ГДИ
В ЦРТВИ СІИ ПРЕПОРЪЧЕМ СЛЪЖ . . . И ШБИТЕ ПОМ
ВО СТОМ

У ћелијском зиду, при улазним вратима црквеним, има гробница у којој су сахрањени манастирски јеромонаси. На гробници је резан натпис из прве половине XVIII в.

СИ ГРОБ МАЖИМА МИЛЕШЕВЦА . ВЕЧНА ЕМЪ ПАМЕТЬ . НА АФМ.

Овај се јеромонах спомиње и као настојатељ манастира Св. Петке (Подмахине) 1720. г.

У „Шем. Бок.” за 1894. г. је приопћен натпис, урезан на манастирској петохљебници 1736. г.

СИЕ ПЕТИХЛЕБНИЧЕ САКОВА ИГЪМЕН ГЕОРГИЕ МАНАСТИРА ГРБАЛСКАГО ЛАСТВЕ СА
БРАТИЕЮ ХРАМЪ РОЖДЕСТВЪ СТИЕ БЦЕ . ВА ЛЕТО А.Ф.А.В. РЪБОДЕЛИСА СТОМИ .
РАДИЧ . ИЗ НОВОГА . БЪ ДА ПРОСТИ.

У манастирској ризници храни се један **ТУПІКОНЪ** (Устав), оштампан у Москви 1793. г. у којем има рукописна биљешка из исте године, како је ту књигу донио из Москве у Ластву јеромонах Стефан Вучетић. Има и једна **МИНЕІ** коју је приложио „тајни савјетник ордена светога Александра кавалер и лирски граф Сава Владиславић.” Ову је књигу дакле приложио прве половине XVIII в. онај гласовити Херцеговљанин који се је прославио као руски дипломат за владе Петра Великога.

Печат који је употребљавала опћина грбаљска до 1899. г. носио је на лицу лик Богородични (Св. Госпође) и натпис: **Општество Грбаљско.**

Манастир је заснован у доба Немањића. Интересно предање, по коме га је зидао цар Стефан Душан као задужбину, пошто је туда пролазио (1350. г.) донесено је у „Београдским Новинама” 1896, бр. 291.

У споменицима наше уже отаџбине налазимо спомена о овоме манастиру у првој четвртини XV в. Год. 1419. неки Никола Ерцеговић, из грбаљскога села Врановића, завјештао је овоме манастиру цекин свијећа „да му горе пред душом мртвијех, а за здравље живијех”; а 1427. г., кадано српски деспот Ђурађ Бранковић остави Зету Стефану Црнојевићу, била је утврђена у манастиру установа грбаљска (законик) која се састоји од 126 тачака. Објелоданио је Вук вит. Врчевић у „Pravdonoši” 1851. г., па позније пренио у своје „Разне чланке”.⁴

Из једнога продајнога уговора од 1697. г. дознаје се како се те године бавио у манастиру митрополит црногорски Сава Очинић. Год. 1700. манастир је обновљен. У једном писму Јемина Скадарскога од 1710. г. спомињу се земље Пиовица и неке друге испод сусједног Пријевога. Писмо је било упућено на четири кнеза грбаљска, а поред турског оригинала има и пријевод италијански. Год. 1732. завјештао је Станко Миховић из Ластве своје земље у томе селу црногорским митрополитима Данилу и Сави Петровићу Његошу: у манастиру ластовском живио је тада јеромонах Исаија, савременик игумана Ђорђија и јеромонаха Максима Милешевца. У Тамницама (Тамнице веље) продао је неку земљу Нико Дерлетић кнезу Вуку Мирковићу из Пријерада 1760. г. Калуђер Теодосије Мрковић, родом Махина, који је за Митрополита Саве Петровића Његоша водио свјетовне ствари у Црној Гори, долазио је у манастир ластовски 1789. г. да разгледа земље завјештане црногорским митрополитима. Год. 1799. за ђенерала Бради-а (Brady) хранила се у манастиру војничка џебана за обрану од Француза. У првој четвртини XIX в. будвански синдик Фрањо Лијепопили изрекао је у име Наполеона, цара Француза, пресуду која се тиче земаља двију ластовских породица, зазивљући при томе неки старији спис од 1719. г. (.... vista la carta privata scritta in caratteri Serviani deil'an: 1719...)

⁴ Дубровник. 1891.

Манастир је обновљен по други пут 1812, а пошто изгори 1869, бијаше оправљен по трећи пут 1874. г.

Од прве половине XIX в. у манастиру је била и народна школа у којој калуђери поучаваху старо-словенски језик, црквено појање, рачунање, и тако даље. Спомињу се јеромонаси-наставници: Мојсије Вукшић, родом са Сутваре, који је нашем новелисти С. М. Љубиши подао основу приповијетке „Проклети кам.” Његови су прејемници: Теофан Милошевић, родом из Шишића, који је остављао монашки чин и опет у њ ступао, док умре као монах у 96. години живота, 1883. г.; игуман Григорије Бућин за кога је манастир обновљен 1812. г.; Висарион Љубиша, који позније постаде црногорски митрополит и Митрофан Бан, данашњи црногорски-брдски митрополит.

У доба 1867-92. г. манастирска школа остане затворена, док се претвори у јавну основну школу.

Из Ластве је родом већ споменути архимандрит Стефан Вучетић или-ти Вукотић, за млетачке владе приврженик рускога Двора, који је стога био принуђен предизати у Црну Гору 1789. г., а позније је водио преговоре између црногорскога митрополита Петра I Петровића Његоша и аустријскога барона Рукавине. По сачуваним отисцима разазнаје се облик печата којим се је он служио. Лице печата преставља окруњен грб; на више диже се орао, а изнад орла круна с крстом, што подржавају два људска лика по странама. Уоколо натпис:

Печатъ Архим Стефана Вукотича

Из ове је породице био и Јован Вукотић (Вучетић), барјактар, који се је са својим Грбљанима одликовао као савезник руско-црногорске војске, предвођене адмиралом Сењавином, у рату на Французе 1806. г. Јунаштво храбрих Грбљана осјетила су тада овећа далматинска острва и сусједни им крајеви; њихово прегалаштво на Корчули и Брачу, гдје су заробљени пуковник Орфеиго и капетан Бире, задивило је и самога руског цара Александра I, те је у знак својега признања поклонии реченоме Вукотићу драгоцјену сабљу којој је дужином урезан златни натпис који гласи:

**Божією Милостію Мы Александръ I. Императоръ и Самодержецъ Все-
россійскій и прочая и прочая и прочая пожаловали сею савлею приморскаго
войска варьяктара, Иоанна Вукотича ѿ Греля за храбрость и отличіе
въ Корцульо и Брацъо.**

Въ Санктъ Петербургъ

марта 8. года 1807.

Околица ластовскога манастира била је знатна у врло старим времени-
ма. У близини су развале негдашњег Милин-града: у тамошњој мјесно-
сти коју зову „Тамнице” има озидини старих дворова и вјешто израђених,
архитектонских уломака: ступова, подступина, довратника и големих по-
клопница. Жалити је што се са оскудице писаних споменика не може да
сазна што поближе о прошлости такове мјесности.

ГОРОВИЋИ

Црква Св. Госпођа

Ово је саборна црква кнежине Љубановића, која од 1830. г. носи име
кнежине Св. Госпође.

Данашња црква, осредње величине, подигнута је на основима цркве
старинске која бијаше малена и трошна, 1853. г. заокружена је овисоким
зидом.

Из Горовића бијаше родом Никанор Богетић, који се је постригао у ман.
Савини, позније постао савинским архимандритом, затим био боко-ко-
торским провикаром од 1812. до своје смрти 1822. г. За њега су се у ман.
Савини освештали барјаци руско-црногорско-приморске војске, предво-
ђене црногорским митрополитом Петром I Петровићем Његошем 1806. г.

Црква Св. Георгије

Сасвим малена црква, јер надограђени дио сачињава препрату, која је
дужа од цркве. На иконостасу је забиљежена година **а.в.д** (1804.), биће
од „Георгија Даскаловића од Рисна”. У цијелој околици има големих по-
клопница у великом броју.

Црква Св. Јован

Малена црква међу сеоским кућама, а пред црквом озидаан простор са сједалиштем. На поданку од иконостаса је натпис од 1830. г.:

. ІВАННА ПРЕТЕЧА ТОГДА
. СЕМЬ ДОМОМЬ . . ПЛАТИШЕ МАИСТОРА
ДИНАР . . ВГЪ ДА ІХЪ ПРОСТИ А.М.Л.

ПРИЈЕВОР

Црква Св. Петка

Малена црква, која је првобитно била пола мања, јер је позније проширена. Обновљена је 1861. г., но како је изгорела 1869. г., иконостас јој је израђен послје те године. Браћа Вуко и Марко Ковачевићи опет су обновили ову цркву 1899. г. Многе црквене књиге и старинске исправе које су се храниле у овој имућној породици однијели су Вук Ст. Карацић и Вук вит. Врчевић.

При мору, међу ртовима Јазом и Трстеним, по дну Мрчева поља, а прама зеленоме Спасу, има пусто жало звано Јаз, гдје је, како народно предање казује, опстојао Шебе-град. У преисторијско доба регби да је раван Мрчева поља запремало море, које као да је ослекло у познијим еволуцијама. При Јазу је „Црвена греда” (Pietra rossa), коју неки зову и Жутом гредом, што се спомиње као погранична тачка у Драчком уговору између Вука Бранковића и Ф. Квирина 1426. г. (dechiaremo li confini de Cataro commenizando dal luogo dito Jas al saxo rosso e a pruvo a la giesia de san Trifon, suso a la cuppa sina a la scalla de Duboviza e Villinayama a Ponesdol...).

Јаз се спомиње и у Иванбегову хрисовуљу из истога вијека.

Кнез Ђурађ Долгоруки, враћајући се са свога похода у Црној Гори, за владе Шћепана Малог, 1769. г. кренуо је испод Јаза на броду Лазара Јанковића, Херцеговљанина, и повео са собом патријарха Бркића, кнеза Војновића и Марка Тановића.

Пошто Паштровићи освојише Турцима бродовље испод Јаза, отетим плијеном озидаше градић Сушћепан.

СЕОЦА

Црква Св. Јован

Малена црква при цркви Св. Петке. Како је у њу ударао гром два пута, срушио је звоник и чест прочелнога зида, свод је попуцао, а и црепова је понестало.

Четврт сахата раздалеко су рушевине цркве Св. Врачева, у гомилама камења, са старинским гробовима при сеоскоме путу.

У тој околици има гајева који потсјећају на љепоте дубраве савинске.

БРАТЕШИЋИ

Црква Св. Никола

Малена црква обновљена 1868. г. Око цркве је гробље, заокружено овисоким зидом. Најљепша од свију гробница је она породице Д. Вукотића.

СВИЊИШТА

Црква. Св. Арх. Михаил

Малена црква, заокружена сухомеђом са старинским гробницама гдје расту стогодишњи храстови. По постанку црква је веома стара. Изгорела је 1869. г. те јој је попуцао прочелни зид.

ЗАГОРА

Црква Св. Илија (Сутилија)

Сасвим малена, старинска црквица при којој је сазидана овелика истоимена црква 1865. г. По старинској црквици зову и ужу јој околицу Сутилијом. При цркви је и једна гомила, какових у Грбљу има уопће више него и у једном бокелском крају. Цркве се држи омалена ћелија.

Негдашњи малени звоник ове цркве је срушен громом, а плоча са звоника лежи пред црквом. Олтарски кров је покривен плочама. У цркви, по десној страни, је сахрањен монах Х. Костовић, који је преминуо 1882. г., а кратак му животопис био изнесен у „Шем. Бок.” за 1883. г.

Црква Св. Илија

Црква је на вршини, око које се сукобе вихори, и под њом разбијају валови стравичном хуком. С тога красног положаја лети поглед чак до острва Корчуле и до арбанашкога Драчког рта.

Црква је овелика и зидана сасвим брижљиво. Има звоник на преслицу су три окна, а два звона, полукружну апсиду и округло кубе. Осим западних, имају врата и на сјеверноме и јужноме платну и полукружно сведене прозоре; а украшена је и лезенама.

На pročелју између надвратника и точак-окна је урезан натпис:

ПРОРОК СВ. ИЛИЈА

ЦРКВА ОВА САГРАДИ СЕ

НОВЦЕМ МОНАХА ХРИСАНТИЈА КОСТОВИЋА

РАДЊОМ И МАТЕРИЈАЛОМ ЗАГОРСКИХ СЕЉАНА

ОСВЕЋЕНА ПРАВОСЛ. ЕПИСКОПОМ СТЕФАНОМ

20. МАЈА. 1865.

Сребро са велике престоне иконе Св. Илије било је украдено, а уз то и девет сребрних кандила.

Једна стара, сребром окована икона (Триптика) византијскога стила, која је случајно нађена под земљом при сусједној цркви Св. Теодора, има натпис: *ic — xc — n aia marna*. Сребро са страна триптике било је нестало, па је позније поновљено, и на њему натписи:

o aгeoz минаz . o профитнз илиаз
o aгioz харалампоз . o aгeoz николаоз

На другој старинској, сасвим маленој иконици, има натпис:

o aгioz зпврiдoн

Под земљом је нађен такође и мален сандук који се не отвара, па позлаћене бројанице и позлаћеним сребром окована панагија од жабје кости са вјешто израђеним у релијефу ликовима Исуса Христа и Богоматере. На панагији је натпис:

и е р о	⋮	с
и ш к	⋮	м о н о

Црква Св. Теодор

Малена одуга црква у близини Сутилије. Првобитно била је пола мања. Маленим су прозорима странице на откос. Црква је обновљена 1851. г.

Лијеп је један велики сребрни крст, позлаћена сребрна чаша, један крчаг од туча и други од коситра. И црквене књиге су у обилатом броју.

Простор око цркве, заокружен зидом, има мноштво старинских гробница са големим поклопницама и на њима по гдјекојим емблематским знаком.

Предање казује како је овдје у давно доба опстојао манастир пророка Амаса, тако да су сељани славили некад као крсно име Видов дан, што им је данас прислужба.

Манастиру је спадала пространа околица око кућа Костовића и Илића. И данас се разазнају при сеоскоме путу старински темељни зидови, амо-тамо нађене су и неке ћупе, а има и зденац за који кажу да потјече из доба опстанка Манастира.

Оно што је најзнаменитије у овој мјесности откривено је случајно око 1850. г. У подземној скривници нађен је тада пунан крчаг златнога новца, што је одма затим продано за своту од какових 25.000 форинти, зације-ло петероструко ниже неголи је вриједило. Један новац, који је сачуван, носи на лицу (avers) лик Исуса Христа и кратице ИО—ХС, а на наричју (revers) једва се примјећују трагови некога лика, док су слова потрвена.

Истим махом тамо су нађени и оне утвари о којима је већ споменуто да се хране у цркви Св. Илије.

По цркви Св. Теодора печат парохије загорске носи натпис:

† пар . с . Теодора . с . загор. скривов.

Црква Св. Јован Богослов

Малена црква с препратом којој су се одржали ониски зидови. На надвратнику је урезан скорашњи натпис:

† поправа 1873 †

На икони Богоматере има одуг натпис из кога се сазнаје да је икону сликао, а тако и иконостас, „Георгије Даскаловић од Рисна” а.в.г. (1803.). У натпису се спомињу: поп Лазо Поповић, поп Перо Поповић, Барбе, Вучићевићи, Марићи, Бошковићи и Страхиње.

На поданку од распећа једва се разазнаје дио натписа:

. . . . мѢ митрополитѢ кѹ кѢрѢ петарѢ петровиѢ
а . в

Црква Св. Василије

Малена црква која није имала звоника ни олтарске апсиде, те се споља није разликовала од обичних омањих кућа које су позније око ње надограђене. Пошто је изгорела 1880. г. спала је у тако жалосно стање да се већ није у њој служило.

КРИМОВИЦЕ

Црква Св. Ап. Вартоломије

Малена црква у Неходима близу засеока Турије. Првобитно је била исте величине, али понешто нижа. На сјеверноме зиду је урезан један крст. Око цркве има старих гробница, а између нових истичу се оне породица Микијеља и Масловара.

Антиминс је израдио Христофор Жефаровић, познати „илирско-рашки зограф”, у првој половини XVIII в., од кога имају такође антиминси у црквама: Св. Саве у Ковачима грбаљским, Св. Јована у Кртолима и Св. Петра у Доњим Махинама.

На једноме ступу од звоника је урезан замршени натпис:

. Ѧ мѣсѣча
. Ѧ вѣрат да

Натпис на звону:

OPVS SANCIANI
1796.

Источно од цркве познају се развале неке прастаре црквице којој је на мјесту очувана св. трапеза. Ту мјесност зову Крст („На врх Крста”).

На једноме минеју оштампаном у Москви 1705. г. има напомена о повратку митрополита Саве Петровића Његоша из Москве у Махине („у храм Ваведенија Пр. Богородице”) 1747. г. У овој је биљешци добит, уколико црква (капела) махинскога манастира Подostroга бијаше до данас позната само под именом Св. Госпође.

Црква Св. Никола

Капела на хриди, која стрши десетак метара далеко од краја. У њој једва може да стоји до пет особа. Нити има звоника, ни олтарске апсиде и зидана је уопће као какова војничка караула. Једно звоно, смјештено негдје око 1890. г., виси о превијеној гвозденој шипци. На црквеном зиду споља је израђен лик Св. Николе у византијском стилу. Предање казује како је ову капелу зидао неки Грк као завјетну црквицу, пошто се спасао од непогоде при околним хридинама.

На аустријској ђенерал-штапској карти (1:75.000) ова је хрид обиљежена као „Scoglio Nicolò”.

Црква Св. Андрија

Ова је црквица у источној страни Грбља која завршује главином Плочом (Платамон). Простор око цркве је заокружен сухомеђом са траговима од старинских гробница, а у околици расту густе грмови од планике.

Црквица нема звоника; на надвратнику је урезан крст, изнад њега једна ниша, па друга омања. Два прозора у црквици и један у олтару имају стране на откос. Једна ниша с плочом служи као просхмидија.

Црквица је била првобитно кабручима прекривена. Иконостасу једва трага да има кад се изузму двије старе иконе са кратицама: ІС—ХС. Пред св. трапезом је плоча са рупом за отицање воде.

Знаменитост ове црквице је у томе што јој је тло попођено четвртостим брижљиво истесаним камичцима црвене и бијеле боје, тако да оно изгледа, уколико није раскопано, као лијеп мозајик. Овакога тла није нађено по Грбљу нигдје осим код Св. Неђеље у Пелинову, али оно потсјећа већма на онај простор на Превлаци, што се сматра да је био неко купалиште из римскога доба. Упада у очи финоћа тла поред простоте црквених платни, по чему регби да је црквица подигнута на останцима некога здања које је постојало много раније. Када се копало око цркве, нађен је за олтаром, за један метар дубоко под земљом, исти такав под и рбине од профилисане ћерамиде.

Предање казује: како је ова једна од најстаријих цркава у Боци Которској, па је при њој био и манастир, гдје још има трагова од негдашњег насељења, а при црквици било укопиште Луштитанима, који иначе живе у растојању од какових 5 до 8 сати.

Са тиме је сходно испоредити колико разна предања казују како су се Грађани и Љешњани сахрањивали по црквама у Махинама, Паштровићи у Кртолима, Пођани у Ђеновићима, и слично, у мјестима попречно исто тако удаљеним.

Много чега што сељаци причају о ближој околици ове црквице зацијело се чини фантастичним и предрасудним; но опет сав је изглед да би се реалним испитивањем овдје дошло до важних резултата.

Црква Св. Арх. Стефан

Узахна и ниска, а одуга црква. На надвратнику је урезан крст, а на pročелу двије нише. Око цркве шири се гробље.

Црква Ризе Богородице

Малена црква с препратом нижом и ужом од цркве. На надвратнику је урезан крст. Иконостас је израдио Даскал Рафаиловић. Простор око цркве је заокружен сухомеђом и у њему многобројне гробнице. На звону, које виси о гредицама у препрати, има натпис:

OPVS PAVLI DEPOLIS VENETI
MDCCXXXIV.

ВИШЊЕВО

Црква Успеније Богородице

Овелика црква, вјешто зидана од бијелога тесаника. Цркве се држи пространа ћелија при сјеверној страни. Прочеље је урешено точак-окном. Иконостас је израдио крфиотски Даскал Тит уз припомоћ Трина Дабовића из Шкаљара 1791. г. Упадају у очи два велика свијетњака од корчуланскога камена и два велика сребрна крста. Велико сребрно кандило које је приложио црногорски митрополит Петар I Петровић Његош је истовјетно са она два кандила, једним од 1747, другим од 1784. г., која се хране у манастиру подмахинском Св. Петке, а прилози су генерала Рада Краповића Машића из Махина. Како на њима, тако и на овоме, споменути су сви чланови Краповићеве породице (Zuanne Masich Colonello di Montenegro, Rade Masich Capitano di Montenegro ecc.).

Антиминс, заоквирен преплетом, има натпис у кратицама и везицама:

† СІ АНТИМИС ГОСПОДИНА КУР ПОПА МАРКА СІНА ПОПА ВЪКА МРКОВИЋА . . .
УСВѢЩАСЕ РОУКОЮ ПРЕСВЕЩЕННАГО И БОГОЛЮБАЗНАГО ГОСПОДИНА КѢ К҃У МИ-
ТРОПОЛИТА ДАНИЛА СКЕНДЕРИСКАГО И ПРИМОРСКАГО КА ЛЕТО 1736 СЗДАНА МИРА
3.С.М.В. А 1736 РОДАТВА ХВА . . . А.П.Л.Д. ЮЛІА КД

Овдје споменути поп Марко Мрковић је родом Махина, а старином Баранин, браственик чувенога јеромонаха Теодосија Мрковића који је живио друге половине XVIII в. Поп Марко је писао оне уговоре којима неки Побори продадоше митрополиту Сави Петровићу Његошу своје баштине за манастир Стањевићи 1736. и 1741. г.

Црква се почела зидати за кнеза Воина Бојковића 1771, завршена је 1790, а освештана била од митрополита Петра I Петровића Његоша 1791. г.

На парохіјском печату је урезан лик Богоматере и натпис:

† ПАР. СЕЛ . ВИШЊ . СПЕ . БОГОМАТЕ .

Црква Св. Срђ

Малена црква на Гњилиштима. Иконостаса нема, а нестало је и црепова са крова који се иначе одржао. Првобитна црква била је пред данашњом, гдје стоји и данас св. трапеза. У близини је откопана једна гомила и у њој нађен гроб у коме бјеху иструнуле кости и један новац.

ГЛАВАТИ

Црква Св. Георгије

Малена црква око које простор са многим старим и новим гробницама је заокружен зидом. На надвратнику је урезан крст и година **АѢЗЕ** (1765.), што значи да је црква обновљена те године.

У 1899-1900. г. ова се црква оправљала трудом сељана из Главата и обилатом помоћу црногорско-брдскога митрополита Митрофана Бана, коме су Главати мјесто рођења. Тада је стари иконостас уклоњен, а смјештен нови који је израдио Б. Ђиновски. Поред иконостаса, митрополит Бан снабдио је цркву свима потребитим утварима за св. богослужење.

Натпис са старога иконостаса ове цркве од 1731. г. донијела је цетињска „Просвјета”⁵ и гласи:

... . ТОГДА БИВШЕ ЖЕ ВСЕПРЕСВЯЩЕННИШЕМО МИТРОПОЛИТО СКЕНДЕРИЕ
ЧРНИЕ ГОРИ И ПРИМОРИЈА КЮ КЮР ДАНИЛ . . . И СЯРОДНИКЪ ЕГО И РЯКОСАДЪ
господнѣ Вацѣ Савви . . . лето 3.с.л.а. ѿ сожва Хрсва а ѡ.л.а.

Црква Св. Никола

Првобитна црква била је малена, живописом украшена. Живописао је Данил Димитријевић, благосовом митрополита Саве и Василија Петровића Његоша 1757. г., а настојањем кнеза Воина Бајковића, Ива Бајковића и ондашњег пароха попа Јова.

Данашња је црква средње величине, има звоник на преслицу су три звона, округло кубе и полукружну апсиду, а украшена је и лезенама.

Иконостас је од чести израдио В. Ђиновски, а од чести је донесен из Карлсбада у Чешкој. Натпис на њему гласи:

ОВАЈ ИКОНОСТАС ХРАМА СВЕТОГА НИКОЛАЈА У ГЛАВАТИМА
МЈЕСТУ СВОГА РОЂЕЊА
ПРИЛОЖИ ЊЕГОВО ВИСОКО ПРЕОСВЕЩЕНСТВО
МИТРОПОЛИТ ЦРНОГОРСКИ ГО. МИТРОФАН БАНЪ
1898.

⁵ Год. Х. Св. IX-X.

Свештенику ове цркве Илији Бајковићу дао је синђелију митрополит Петар I Петровић Његош 1797. г.⁶

Из Главата је родом Батрић Бајковић, који је погинуо као барјактар на Царев Лазу са 70 Грбљана 1712. г.

КОВАЧИ

Црква Св. Арх. Михаил

Црква је осредње величине и има округло кубе. Изнутра је украшена лезенама, а иконостас јој је од 1834. г.

Црква Рождество Богородице

Малена црква са старим иконостасом. Око цркве нема гробља.

Црква Св. Сава

Ово је саборна црква кнежине Бојковића.

Малена је, има препрату која је раскривена и преко два пута дужа од саме цркве. Око ње је заснована лијепо и на велико нова црква Св. Саве 1874. г. но је радња претргнута. При цркви је здање за народну школу, а у близини је откопана једна гомила и у њој гроб у коме је нађена сасвим зарђала сабља.

Антиминс је израдио Христофор Жефаровић. Изнад иконостаса је натпис из доба митрополита Данила и Саве Петровић Његоша:

† цр̑ю же вѣковѣ безсмртнмъ невимомъ ^дединомъ ^дпрмѣромомъ въ тронце
слаимомъ ^ввгъ

Натпис на поданку од иконостаса састоји се од једнога ретка и гласи:

. омъ кію кїи моисею и при ^сг^д ^дваки ^тцеинска скендерїе
и чрنية гори и прїирита кїю кї ^{мо}данїло и ^дсароника и ^дрѣкоса ^дсего ^двака
савва . . . ^{лт}вѣо з.с.л. ѿ ро. ^хва ^аѣ.к.а. . . . савршише ^мца . ^ное . ^д . ^дни .

⁶ Просвјета. Цетиње. Год. X. Св. IX-X.

Печатом ове цркве служили су се некада сви свештеници који бијаху у Загори и Вишњеву. Печату се приметно траг, а данашњи печат ове парохије је од 1856. г. кадано су парохије уопће уређене.

ГЛАВАТИЧИЋИ

Црква Св. Петка

Првобитна црква била је на простору пред данашњом црквом, а захваћала је и предњу половину њену. Била је ниска, а звоник са три звона који је одвојен од данашње цркве био је сраштен са њеним прочељем.

Данашња црква је средње величине, има округло кубе и полукружну апсиду. Простор око цркве је заокружен зидом и засађен густим чепрежима. При цркви је и нови парохијски дом.

Првобитна се црква подигла иза разорења града Гриспола, настојањем Лазаровића, Микијела, Тичића и Петричевића. Обнављала се од 1856. до 1862. г. Ова је последња година урезана на надвратнику главних врата.

У цркви се храни јеванђеље познате српске редакције, оштампано у Мркшиној цркви у Србији 1562. г. Како једна биљешка казује, ово је јеванђеље оставио презвитер Иван црногорскоме митрополиту Сави Петровићу Његошу, а овај опет цркви Св. Петке 1747. г. Запис, оштампан на последњем листу, био је приопћен у „Срп.-далм. магазину” за 1849. г. и гласи:

Благоволиѣмъ иже въ троицы славимаго ба азъ хоу равъ їермонахъ мардарїе роуко дѣлсахъ сїа слова ѿ железа и меди и прочаа съ вѣликимъ троудомъ и подвыгомъ . свѣршихъ сїю стѣю дше спсноую книгъ глїемъю тетрѣевалъ млѹже юнїенсѣвѣзрастныѣ и старыѣ . чѣтоуше или прѣписоуѹше . любве ради хвѣ исправлїанте а не кльните. Понїеже неписа дхъ сты ни аггль нъ роукаврѣнна и дхъ оунили шкѣанн и грѣшнїи. Тогдаже вѣсточнымъ странамъ шкѣдаѹщому . великомъ царѣ турскѣому соултанъ соулѣманѣ . свѣршишесѣ сїе стые и вѣжѣшванїе книги при храмѣ стго възнесенїа еже е мркшина црква ѣ подѣкрилїе чрнїе горы въ лѣто 3 о кроугъ гї . лоуны а . мсца їюнїа кд . днѣ . азже вѣшествомъ ѡ реке рекомїе дрїна.

Глава свѣршителю вѣ нашему въ вѣкы аминь. 1562.

На великом зборнику од 1580. г. споменут је велики ердељски војвода Батар Криштов. Овакав зборник има и црква Св. Арх. Михаила у Клинцима луштичким. Запис гласи:

Почесе писатъ сѣа стаа и бжѣственаа книга мсца маіа к. днѣ, а
сѣврѣшисѣ мсца ноеврѣа аі, днѣ вѣ граде Саза себешѣ.

При великому Батѣрь Кришовѣ Воеводе ардѣлскому ѿ бытіа вѣ
лѣто з.п.и. а ѿ рождѣства х^сва а.ф.п.

У зборнику још има рукописна биљешка како је паша Скадарски изгорио манастир цетињски и похарао пола Паштровића 1785. г. и како је страشان глад морио Грбаљ 1788. г.

У читули породице Михијеља спомињу се: јеромонаси Никодим и Висарион, презвитери Станоје, Шћепан, и други. У парохијскомѣ дому храни се златном жицом извезени епитрахил попа Ђура Михијеља коме је епископ Саватије Љубибратић испустио синђелију 1702. г. Поп Јово Микијељ познат је опет са својих најезда на Французе који бијаху поплавили Грбаљ 1812. г. како се то види из писама које је писао митрополит Петар I Петровић Његош на Стањевићима те године.⁷

Породица Лазаровића има у пријепису збирку писама разашилјаних у разна доба од млетачких дужда и проведитура. Збирка је писана на пергамени тако вјештачки да се једва разликује од штампане књиге. Читави почетни ретци или поједина слова написана су златним мастилом, а двије странице урешене су млетачким грбовима. Тамо су писма: Ф. Молина од 1647, Д. Контарена од 1666, К. Корнара од 1667, Ђ. Корнара од 1687, С. Валера од 1696, и друга. У једној другој књизи, писаној такође на пергамени, донесена су писма која се тичу ове кнежевске породице: дужда Јована Корнара од 1715, дужда П. Гримана од 1741, проведитура Ф. Фалијера од 1786, проведитура З. Гримана од 1735. г., па она Ђ. Гверина, Ј. Голду, А. Мема, И. Диеда, и других.

Још је важније писмо које је писао из митрополије цетињске изасланик цара рускога Петра Великога пуковник Михаило Милорадовић кнезу Нику Лазаровићу 20. јула 1712. г. Њиме се потврђују старе повластице ове куће, признају јој се заслуге у војевању на служби Петра Великога, па јој се одређује и нека годишња награда. Отисак печата је подијељен

⁷ *Просвјета*. Цетиње. Год. II. Св. IX-X.

са двије дијагонале у четири троугласта поља с емблематским знацима, а уоколо натпис:

† МИХ . МИЛО ВЕЛИКИ П . ЛКОВНИКЪ .

и КАВАЛІЕРЪ ЦРА . ПЕТЪРА.

Мисијом Милорадовићевом отпочиње се руска акција на балканском полуострву. Осим овога, нађен је такође у Боци Которској, и то у манастиру Савини и други споменик од мисије Милорадовићеве, писан 3. јуна 1711. г., који је објављен у „Star. jug. Akad.” (knj. XVI.).

Милорадовићи су стара, гласовита и веома разграната породица из Херцеговине, гдје су их раније називали Храбренима; неки од њих отселили су се у Русију, гдје су стекли велике заслуге, па ни отуда нијесу никада заборавили своје отаџбине, ни својих задужбина у њој.

Овдје треба споменути и кнеза Петра Лазаровића (већ га се сјетио С. М. Љубиша, само што га је нехоте назвао Марком), који је провео пет година у Задру, а тридесет и пет у Млечима, гдје је чамио под оловницама као сужањ млетачки. Ослободили су га Французи, али су и исти Млечићи признали позније да је пострадао невин, па га је у дубокој старости довезла под Бигово млетачка галија 1796. г. Његов савременик Филип Јовов Лазаровић причаше гдје је слушао како је млетачка влада, пошто подмити одличније породице, горњој страни грбаљској пружала оружје, а доњој прах, све то скровито, да једна није знала што се другој даје, да тобож посвједочи прама једној и другој наклоност своју, а у ствари да се Грбљани међу собом боље крваре.

Печат кнеза Филипа Лазаровића из прве половине XIX в. носи на лицу окруњенога двоглавог орла, а у околи натпис:

† КНЕЗЪ ФИЛИПЪ ЛАЗАРЕВИЋЪ

Други печат кнеза Филипа, из доба Француске владе, носи окруњенога једноглавог орла и Француски натпис: MAIRIE DE ZUPPA – PROVINCES ILLYRIENNES.

БИГОВО

Црква Св. Никола

Црква је при страни, у самови изнад лужине при морској обали (Игалу). До цркве су маслињаци, а у пољу виногради, па подаље неколико домова у Бигову које потсећа на самоћу луштичкога засеока Жањица.

Црква је малена, а око ње трагови од старински гробница. Препрата је и виша и дужа неголи је црква.

При кући Марка Лазаровића стрши „ђенералов Кам” који луку предваја: сјеверна је обала љешевихка, а крајеви јужно-источни спадају Бигову.

На противној страни данашње цркве има неколико гомила, зидина и велико такозвано „Зеново гувно”. Тамо је опстојао некад град Грисполи (Gripoli, Gripuli, Grispuli), по коме је Грбаљ своје име добио.

При цркви је опстојао знаменити манастир Св. Николе који је основан, како се мисли, у IX в. Манастиру је спадала пространа околица гдје су данас виногради. Између превлачких и биговских калуђера вршили су се редовито извјесни уговори. Манастир Св. Николе порушили су Турци, који се бијаху довели на галијама, па истим махом разорили и град Грисполи у XIV в., на што калуђери пребјегну у брчеоски манастир Св. Николе у Црмници. У јужноме зиду данашње цркве нашао се око 1880. г. негдашњи манастирски печат који носи све трагове дубоке старине. Округао је с пријечником од 40 mm. На лицу је нека неразговорна слика, а у околици натпис:

М . † . П . СТИ . НИКОЛАЕ . . ЧДТЦЪ .

Грисполи бијаше лијеп град од какових 150 домова. У њему живљаше војвода Остоја Лазаровић и протопоп Раић Микијељ. Ове двије породице, уз Тичиће и Петричевиће, подигну иза разорења града Гриспола цркву у Главатичићима посветивши је Св. Петки, јер је црква овога имена опстојала и у Грисполу.

Прелазећи преко Дуклањове хронике која за историју вриједности нема, а спомиње „Buduan cum Cuceva et Gripuli”, „Tribuniam cum Grispuli”, о овоме граду има и у К. Јиричека кратка напомена: „Die Župa Grbalj (Grepoli – Gripuli) am Seestrande zwischen Budua und Prevlaka”.⁸

⁸ *Hand. u. Bergw. Prag. 1879.*

У народу живи предање како је Св. Сава свраћао преко Бијелића у Бигово на своме путу у света мјеста. У томе је и доказ блискости и везе његова живота са овим крајевима, као и са Луштицом, Будвом, Ораховцем, Леденицама, и тако даље. Под Балшићима, који су с Млечићима утврђивали тако честе трговинске уговоре у XIV в., бродови су плаћали неки порез када би свраћали у ово тихо пристаниште, које је позније Иванбег тако заволио да је у њему љетовао.

Када се је 1489. г. догодила туча између поданика Иванбегових и млетачких, у Иванбегову хрисовуљу биле су тачно споменуте границе ондашње Иванбеговине: „..... на язъ граница дванаџста † оттоле ходећи све по краю мора на краю одъ мѣста Бѣгове граница трѣнаџста: оттоле идучи по краю села Лѣшевић на стара наша солила правцемъ край мора у сланицу граница четрънаџста: † паки оттоль на брьда.....“.

У „Шем. Бок.“ за 1879. г. приопћен је старински рукопис са занимивим вијестима о Бигову. Рукопис је нађен у црмничкоме манастиру Брчелима 1714. г. гдје га је раније писао као какав извјештај о своме походу игуман Мелентије Чукуровић, родом Паштровић. По новијем правопису, како је већ објелодањен, рукопис гласи:

„Ва име христово амин. Да се зна како ја Мелентие Чукуровић игуман, бѣх у манастир Св. Николе у Бигову са моих пет калуђерах, и бѣше црква прекрасна са шест канћелах сребрних и три сребрних свѣштнака, и бѣше у манастир двие сто козах и овацах. Имасмо земљу Игала од мора крајем мале риеке, која тече посред малога поља Бигова, до међе Бадљиве баште, на ону страну пут сјевера града Гришпу у којем бијаше **рмв** (142) куће, и бијаше лиеп град, куће дигнуте са великим прозорима; између ових кућах, бѣху три фамелѣ Лазаревића, Микиела, Петричевића. Бѣше у истоме граду војвода истога града Остоја Лазаревић, кои бѣше кнежевином грбалском, у град на исток христиански, не служажу калуђери манастира, но имаху свога протопопа Раића Микиела; и то бѣше за владана цара србские. После неколико година дођоше Турци са галиама, опалише манастир, и град Гришпулу са земљом сравнише. Онадер побѣгох су два калуђера у ман. Св. Никола у Берћеле у нахии црничкој, и ови христиани из града побѣгоше са нихове три фамелѣ, населише се у малой горной кући пут сѣвера, зовоми Глав; а Тичићи с Лазаревићи, Микиел и Петричевић оградисше малу цркву Св. Петку, зашто и јесу имали и пређе у истоме граду цркву Св. Петку. — Писах старац игуман Мелентие у ман. у Берћеле, мѣсеца марча **кд**, а (...) бѣх отчством Пащовић“.

На ниже је додатак писан другом руком:

Наће е у Брћеле Јосиф Ђурић год 1714 (1714.).

КУБАСИ

Црква Рождество Богородице

Малена црква којој на јужноме зиду иступа једна пјевница. На надвратнику је урезан крст и бројка 1856, што значи да се црква стала обнављати те године, али су оправке довршене 1862. г. На мјесту ове скорим ће се сазидати овећа црква.

ТРЕШЊИЦА

Црква Св. Јован Богослов

Малена црква којој је старински иконостас понестао. Око цркве има старинских гробница.

УКРОПЦИ

Црква Св. Георгије

Малена црква са улазним вратима на јужноме зиду. Натпис на иконостасу гласи:

† возви́жениѣ ѡца и по ние сна и совершрнне
соверши . . . си хрѣ стаго чвотвора хртова геѡргі . трѡѡмъ
титора сотворише вѣчни поенъ себе и родителеѡ своимъ
бгъ да бисъ насомѣтѣ гднъ попъ иѡѡ милоико, нико иѡѡѡ
кѡниѣ, нико воинѡ кнежевиѣ, марко беговиѣ мѣца
авг8
даска рафаиловичъ ѿ рисна.

ВРАНОВИЋИ

Црква Св. Петка

Првобитна црква била је сасвим малена и без звоника, а и данас је тек понешто већа. Има округло кубе, које почива на четвороугаоном постаљку, и двије пјевнице по странама, тако да је ово једина крстообразна црква у Грбљу. Унутрашњи зидови су украшени лезенама, а на надвратнику су урезана три крста. Црква је обновљена 1855, а иконостас израђен 1890. г.

У цркви има један знатан октоих коме недостају први и пошљедњи листови. Антиминс је израђен „повељењем Императора Павла Петровића”, а свештенодјејствован „црногорским митрополитом Петром” аџи (1790.).

Стари парохијски печат носи на лицу лик Св. Петке и натпис:

† пар . сел . врано . цер . све . петка .

Натпис на новоме печату:

православна парохија врановићка.

Црква Св. Никола

Малена црква обновљена трошком браства Ерцеговића 1900. г. Тада је црква изнова поплочана, олтарска јој апсида продужена, а прозори проширени. Иконостас је нов.

Црква Св. Варвара

Малена црква с препратом и с гробљем. Како је гром ударао у њу три пута, тако јој је и звоник срушен.

Црква Св. Арх. Стефан

Околину ове цркве зову Сушћепан, а у близини је и Орашје гдје је некада, како кажу, опстојао град Орашац. Ниже цркве је млин Нехај.

Црква је малена, на прочељу има једна ниша изнад надвратника, па то чак-окно, а мјесто звоника је усперен крст. Наставак цркве чини препрата, подужа од цркве, а зидана такође брижљиво од тесаника, но нема крова. С прочељем је сраштен звоник, а под њиме врата полукружно сведена и ониска. Један прозор у олтару и два у цркви имају странице на откос.

Прочеље цркве споља је живописано, но како су ликови изблијеђели на влази једва се разазнају натписи изнад ликова патријарха:

На поданку од двари је забиљежено да их је наручио Станко Вукасовић 1816. г., а израдила:

рѣка Ђеорђе Рафайловића вѣщаго писца

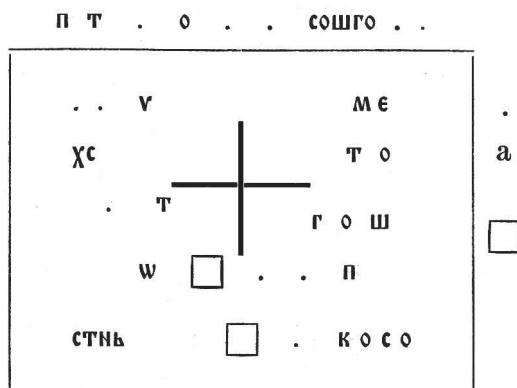
У цркви се служи редовно на Шћепан дан и Видов дан (Амос пророк).

Предање казује: како је ова црква постанком старија од Превлаке, да је при њој опстојао манастир, а Немањићи да су основали како тај манастир, тако и превлачки.

Како год било, стоји и остаје факт да нигдје у Грбљу није нађено тако интересних архитектонских уломака као код ове цркве. Ни Мирине у Ластви, ни црква Св. Андрија у Кримивицама, па ни она Св. Неђеље у Пелинову не могу да останке из своје прошлости упореде са умјетничким останцима који су нађени овамо. Има овећих и омањих надступина (капитела), који служе данас као свијетњаци, предмета од пирамиде и појединих уломака украшених вијугалицама, зубицама и палметама; чак за праг на улазним вратима је употребљен камен са красно израђеним крстом.

Поред тога видјети је у цркви четвороугаону каменицу која је случајно нађена под земљом при цркви и која се затвара као год и дрвена кутија. Поклопац јој је под ударцем пукао на двоје. У каменици су нађене неке св. моћи које су крадом однесене и драгоцјени златни предмети, па ни за ове није се никада сазнало како су нестали.

На прочељу препрате је четвороугаона профилисана плоча с нејасним натписом:

ПОБРЋЕ

Црква Св. Јован Богослов

Првобитна малена црква била је при сјеверној страни данашње цркве, гдје се још виде развалине.

Црква је обновљена 1868. г., средње је величине и украшена лезена-ма. На источној страни имају три олтара, од којих су два по странама намијењена: Св. Петру и Св. Георгију. Сваки олтар изгледа као засебна црквица, која иступа из зидова цркве средишње, а изнутра се наставља у њима иконостас.

Око цркве су многе старинске гробнице, на неким од којих је урезана кружница или крст. Како у Загори, тако и у Побрђу је откопана једна гомила, у којој је нађен гроб, и у њему стара сабља. У близини извире „Грбаљ”.

Спомиње се како је турски кадија Омер-ага Пинић имао Грбаљ у својој власти пошто изумријеше Црнојевићи. Прича се како је он преварио Млечиће затраживши им земље колико може да захвати говеђа кожа и, пошто Млечићи пристану на тражбу, Омер изреже кожу на танашно ремење што је захватило сва Солила. Прије но ће Омер да крене из Грбља, позове к себи четири кнеза грбаљска и с њима се племенито опрости: „Збогом, браћо, ја одлазим: остављам вам у дар млин под Побрђем – Јелиновац, Цареву Ливаду и Главицу, гдје кадија суди и Солила до Хендека”.

Из биљешке која се о Омеру сачувала на овеликој пергамени дознаје се како се Солила прије тога нијесу обрађивала за шездесет година, а то је оно доба кад је настао метеж у народу по разорењу превлачком (1441-1509.)

Извадак из турске матице у пријеводу гласи:

„На 1509. мјесеца јуна пети дан писано у Грбљу:

Како ја Омер-Ага Пинић јемир грбаљски нађох од шездесет годишта да се нијесу работала Царева Солила, и тако дадох с овом мојом књигом и мојијем мохуром турскијем како јемир грбаљски, на четири кнеза, и свему Грбљу, кнез Перо, и кнез Нико, и кнез Вуко, и кнез Иво, тако им дадох од стране Јемина скадарскога да имају Ливаде од Солила орат, и копат и сву област имат, до јендека”.

Грбаљски кнезови подијеле Солила у четворо. Гладне 1817. године бјеху принуђени да земље Солиоцке продаду богатим Доброђаним који већ имаху земаља у тој околици.

Црква Св. Спас

Ово је саборна црква кнежине Лазаровића.

Малена је, има препрату и полукружну апсиду, али звоника нема. Данаас је уопће у трошноме стању.

Црква Св. Госпођа

Малена црква која је изгорела кад и толико других 1869. г.

ЉЕШЕВИЋИ

Црква Успеније Богородице

Малена црква којој је иконостас израђен за попа Димитрија Зеца 1875. г.

Љешевићи су били саставни дио Михољскога Збора (Sborro de S. Michiel, Zura de S. Michiel) од прве четвртине XIII до половине XV в., стога се врло често спомињу у прошлим временима. Као такви били су одломак опћине Кртољске до 1865. г. Сусједну им низину запрема већ спомињано историјско Солиоцко поље или Солила (Равна Солила, Царева Солила), негда својина Неманића, Балшића и превлачких епископа и митрополита.

До Штилетова гувна које дијели Љешевиће од Врановића допирала је граница Црнојевића, такозвана Иванбеговина. Љешевићима припадале и дио луке у Бигову, а Иванбеговина се отезала тамо опет до такозваног Ђенералова Камена.

У једној латинској пергамени од 1494. г. спомињу се Белан Новаковић и Дабин Ђурашевић из Љешевића напоређо с митрополитом зетским који већ раније мораде предићи с Превлаке:

Belanu Novacovich, Dabin Gurassevich et alios colonos partiariorum terrarum positarum in pertinentiis ville de liessevichu districtus Cathari(...) cum olim quidam Sismaticus metropolitanum titulo et nomine Ecclesiarum Sancti Michaelis et Sanctae Mariae de Prevlaca Sancti Gabrielis et aliarumque Ecclesiarum et Capellarum Catharensis Diocesis (...) quum idem Metropolitanus prout hereticus ab Illustrissima Dominatione Nostra Venetiarum expulsus fuisset: et

omnia bona praedictae Ecclesiae et Episcopatus Catharensi versa fuissent (...) in eo statu et esse in quo erant tempore Metropolitum Sismaticorum et tempore quo hoc territorium reductum fuit sub umbra Illustrissimi Domini Nostri Venetiarum (...)

По дну Љешевића биле су утврђене границе између Грбља, Кртола и Котора услијед Драчкога уговора између Ђурђа Бранковића и Фрања Квирина 1426. г.

(...) Item dichiaremo, che per li confini de Cataro a quelli del Metropolitano dela giexia de san Michiel chel diebia esser tolto Raccho Moneta, Homaxo Schiavo, Paucho de Briza, Drago fuol de Marco e Luchsa de Panti, e chel conte de Cataro debia elezer tre boni homeni degni de fede de la Zupa de Cataro e duy de la Zupa de san Michiel e secondo zuduchera la mazor parte de loro, quel sia li confini.⁹

Сада споменутог Рајка Монету сусретамо у то доба као власника четирију гумна соли у Солилима. Већ раније неголи изумријеше Балшићи, Млечићи су грамзили за Солилима, али је њихово насиље најјаче избило у 1425. г.:

Quod per metropolitam Sclavoniae et per aliquos subditos praefatorum dominorum fuerint laboratae salinae (...) Quod omnes salinae remaneant nostro dominio, tam illae quae fuerunt condamnatae domini Balsae, quam metropolitani et cuiuscunque alii subditi sui, ente obligati nostra dominatione (...) Quod triginta quatuor salinae condamnatae domini Balsae sint praefatorum dominorum: XXIV metropolitani, XXVII illorum de Lustiza, X Georgii et Alexii Juras, VIII Bogdani Sichis, II Nicolae Zauli et II Chiuichi. Catarinorum XXXII et IV Raichi Moneatae, ut de jure esse videntur.¹⁰

У извјештају которскога ректора Павла Доната од 1553. г. спомињу се Љешевићи, уз Брба, Богдашиће, Кртоле и Луштицу, под називом „Sborro de S. Michiel”. У њима бијаше онада 46 домова са 210 становника.¹¹

Црква Св. Никола

Малена црква са препратом, а без звоника. По постанку није стара. На иконостасу је забиљежена година **А.В.В.** (1802.), и како по томе, тако и по изради може се казати да је то радња „Георгија Даскаловића од Рисна” који је живописао иконостас цркве Св. Јована у Загори годину позније.

⁹ *Monum. List.* IX. 14-17.

¹⁰ *Acta arch. ven.* II. 235-236.

¹¹ *Comm. et rel. ven. Monum.* vol. XI

Црква Св. Георгије

Сасвим малена црква с полукружном апсидом, а без звоника. У цркви има једна гробница, а око цркве многе друге у сасвим примитивном стању, само што је на једној резана гужва. Нешто подаље од цркве опстојало је село у коме су живјели Вастрољани и Петровићи, који су се истрачили.

На једној је икони забиљежена година **а.ψ.н.в.** (1752.) и **рафи** (Рафаил), на другој **а.ψ.о.** (1770).

На поданку од иконостаса је натпис такође из XVIII в.

На поданку од иконостаса је натпис такође из XVIII. в.

ЋИЕ ТЕМЛО ПИСАШ · БРАЋА ПРОКАРАДРИ ВЪКОШ ІВВО · ВЪКО РАДОВ · НИКО
СЪБЕПАНИЧИН СЪ СВОМЪ БРАЋОМ ЦРКОВИНЕ ѿ СТІЕ ГОСПОЋЕ ТВОРИШЕ СЕБЕ
ВЕЧНІИ ПОМЕН † БЪ ДА ПРОСТИ

Даскал Рафаил Димитријевић који је израдио овај иконостас, те се спомиње 1752. г., живописао је и цркву Св. Петке у Подмахинама 1747. г., икону Успенија Богородице у манастиру Савини 1750. г. и направио је један крст у цркви Рождества Богородице у Забрђу луштитчком 1754. г. Живот му је описан у И. Кукуљевића – Сакцинског „Slovníku umjet. jugosl.”.

Црква Св. Петка

Малена црква без звоника при цркви Св. Харитона.

Колико је бокелјских опћина, нема ни једне да би имала сразмјерно толико цркава као Грбаљ. На простору који се отеже од Тројице до Топлиша с једне, а с Ловћенских и Коловирских обронака до морске обале с друге стране, има их преко педесет. Оне су зидане под Неманићима и Балшићима, Црнојевићима и Петровић Његошима, али су најважнији споменици из старине махом пропали.

Вук Ст. Караџић, Вук в. Врчевић и С. М. Љубиша посабирали су неке писмене споменике грбаљске и корисно их од чести употребили, но највећи дио пропао је још неиспитан, у пожарима 1869. г., а и у ранијим ратним и другим незгодама. Многе су црквене књиге пропале на свагда; тако се приметно траг и онеме грбаљском законику из Неманићкога доба, који је за правну науку имао цијену особиту. С таквих узрока већ се не даде утврдити ни ред свештеника појединих парохија.

Још је могућно да науци буде користи од многобројних исправа за које се знаде поуздано да се хране у појединих лица, ма и да се до данас није могло до њих доћи. А допуниле би се многе празнине и истраживањем по архивима у Котору и Дубровнику, кад би се нашао ко би узео на себе такав задатак.

Занимиву слику о Грбљу и његову насељењу сачувао нам је М. Биволичкић или Грбичић (Bolizza), потомак властеоске српске породице, која је као и многе друге под Млечићима окренула вјером и пореклом. Његов извјештај од 1614. г. гласи:

Descrittione di 25 villaggi di Zuppa, che furono di nobili di Cattaro, donati a quella magnifica comunità dall' imperatore di Servia, come appare per privilegi, et tenuti doppo la felice sommissione al leon veneto per ispatio di 120 anni, e poi si ribellarono al Turco; è territorio di sedeci miglia di lunghezza et sei di larghezza con due fiumare, dove macinano 50 molini.

Questi rendevano alla comunità 7000 stara di formenti di livelli all'anno oltre diversi affitti et presenti. Li quali villaggi sono sottoposti al sangiacato di Scuttari, per benchè dovendo governare le saline del gran Turco, posti nel piano di Cattaro, sono comandati dal Nasor et Hiemin di Castel Novo, al concier delle qual saline per commandamento del gran Signor ogn' anno il mese di maggio scendono dal Monte Negro per due mille persone al piano di Cattaro per governar il luoco delle saline et acconciarle, cavando et netando gl' acquedoti dal fango et terreno con concorso con li colmi et correntie d' acque d' inverno, et battendo il sodo de quadri, dove si conosce et fa il sale (...)

Ville n. 25 fanno case n. 742. Gente da combatter n. 1648.

Tra questi vi possono essere trecento archebugieri buoni, il resto spada, targa e giavanina; gl' archebugieri si sono per la maggior parte sperimentati sopra le barche armate con Uschochi, da dove licenziati o fugendo portano gl' archebusi a casa. Vivono tutti, come si è detto, alla serviana.¹²

Црква Св. Харитон

Малена црква којој је звоник недавно громом срушен. Гробнице су око цркве у онако примитивном стању као и оне код цркве Св. Георгија. Старога је иконостаса нестало, а нови није још смјештен.

У оном Декрету дужда млетачкога Фрања Фоскари од 22. маја 1455. г., којим се наређује како да се истријеби српско-православно свештенство из Луштице и околних јој крајева, спомиње се Св. Александар у Љешковићима.

¹² *Relat. et. descrit. del San. di Scuttari*. 1614.; *Star.* kn. XII.

Има црква Св. Харитон у западној Луштици, у парохији клиначкој, коју народ зове Св. Лесандром (Александром), а тако су и Љешковићи заселак у источној Луштици, у Мардарима, али у њима није била никада црква Св. Александра (Св. Харитона).

Тим се има разумјети црква Св. Харитона у Љешевићима грбаљским коју народ зове такође Св. Лесандром. Од свију села грбаљских Љешевићи су најближе Кртолима, а били су и одломак опћине Кртољске до 1865. г. У Декрету је дакле погрешно казано Љешковићи мј. Љешевићи. У њему је речено:

(...) ipsum Calogerum schismaticum de locis illis, et de toto territorio Catharensi omnino licentiarum et expellere debeatis (...) Compellendo eos ad relaxandum terrena, vineas et possessiones pertinentes Ecclesiis (...) In facto Ecclesiarum S. Michaelis, et S. Mariae de Prevlacha ac S. Gabrielis, S. Petri de Bogdasichiiis, S. Alexandri de Liescovichiis, S. Lucae, et S. Nicolai de Lustizza, omniumque aliarum Ecclesiarum et Capellarum fundatarum in diocesi Catharen., et in terrenis, decimis, introitibus et redditibus ipsarum Ecclesiarum, qui et quae per Metropolitam schismaticum sive Sclavum, de facto occupabantur, in villis et locis praedictis, et aliis diocesis Catharen. Dando praedicto Episcopo et Episcopatu suo omnes (...) et opportunos favores pro augmento Fidei Catholicae, et ad conservationem et commoda jurium Episcopatus et Ecclesiae suae.¹³

¹³ Farlati-Coleti: *III. sacrum*. VI. 467.

Младен Црногорчевић: ЦРКВЕ И МАНАСТИРИ (Будва – Паштровићи – Грбаљ)

Дугујем захвалност ЈУ „Народна библиотека Будве“ и директорици Мили Баљевић што ми је пружена прилика за осврт, односно рецензију књиге Младена Црногорчевића *Цркве и манастири (Будва – Паштровићи – Грбаљ)* у издању ЈУ „Народна библиотека Будве“, коју су приредиле Гордана Љубановић и Маја Симоновић.

Стручној јавности је Младен Црногорчевић (1863-1902) познат као један од најзначајнијих истраживача културне баштине Црногорског приморја, посебно Боке Которске, који је своју непроцјењиву научно-истраживачку дјелатност спроводио крајем 19. вијека и њене резултате објављивао у најугледнијим часописима, зборницима и гласницима тога времена (београдски *Старинар* /Гласник Српског археолошког друштва/, задарски *Гласник Православне далматинске цркве*, *Српски магазин*, београдски *Весник Српске цркве*, *Шематизам Епархије бококоторско-дубровачке и спичанске*, као и цетињска *Просвјета*). То нам посредно знаковито указује колико је и у то пионирско вријеме за области археологије, археографије, етнографије, историје са историјом цркве, историје умјетности, архитектуре, архивистике, његов рад, пребогат релевантним фактографским информацијама са терена, био цијењен и поштован.

Рођен 29. децембра 1863. године у Перасту, школовао се и завршио Препарандију у Арбанасима код Задра. Од почетка октобра 1883, до средине августа 1894. године радио је као учитељ у Пријерадима (Грбаљ) и Радовићима (Кртоли). Кроз своју учитељску каријеру истакао се успешним педагошким радом за који је више пута награђиван захвалницама. Након положеног испита о учитељској оспособљености за грађанске школе, постављен је за учитеља српског језика, географије и историје у Грађанској школи у Шибенику, након чега се поново враћа у Радовиће (Кртоли), гдје касније усавршава знање италијанског, њемачког и француског језика. Умро је 14. јула 1902. године у Баошићима, гдје је и сахрањен код Цркве св. Николе.

Публикација Младена Црногорчевића *Цркве и манастири (Будва – Паштровићи – Грбаљ)* садржи три цјелине, које су и насловима везане за

сакрално културно наслеђе подручја Будве, Паштровића и Грбља („Цркве и манастири у опћини будванској“, сепарат из *Гласника Православне далматинске цркве*, Задар, Ш. Артала, 1901; „Манастири паштровски у Боци которској“, сепарат часописа *Старинар*, Београд, Српска краљевска државна штампарија, 1895; „Цркве у Грбљу“, из *Гласника Православне далматинске цркве*, Задар, Ш. Артала, 1902-1903). Оне су, истовремено, дио најзначајнијег сегмента Црногорчевићевог научно-истраживачког рада који је обједињен у овој књизи у оквиру три набројана поглавља, на свеукупно 108 страна.

Дакле, преко посебних поглавља издвојених у овој публикацији, аутор нас, кроз различита раздобља, углавном Средњег вијека, упознаје са историографијом, архитектуром, ликовном умјетношћу, епиграфијом, историјом, односно карактеристичним историјским приликама Будве, Паштровића и Грбља, те упоредном анализом и прегледом бројног културно-историјског наслеђа упућује на сагледавање кључних фактографских, стилских, естетских и иконографских карактеристика низа сакралних објеката на овим просторима, зависно од њиховог значаја. Како нам аутор представља, за цркве и манастире на овом подручју можемо рећи да је мало оваквих културно-историјских споменика који нам могу дати тако непосредан приказ и убједљиву потврду вјековне акумулације искуства стручних дисциплина као што су, првенствено, историја умјетности, археологија и етнологија, те укрштања и међусобног утицаја различитих традиција гдје се нарочито истиче српско-византијска доминанта и, као последица тога, израстање јединственог простора на Црногорском приморју са црквеним споменицима високе умјетничке вриједности. Такође, чини се посебно важним истаћи ауторово запажање о повезаности појединих археолошких истраживања и историјско-умјетничке и културне валоризације кроз коју, откривајући је, успостављамо нови однос према нашој културној прошлости, али и према себи самима.

Црногорчевић у раду „Цркве и манастири у опћини будванској“, кроз пратећи историјски аспект издваја одређене сакралне споменике унутар самог Старог града Будве, као што су то цркве: Св. Сава Освештени (S. Sabba Abbas), Св. Марија (S. Maria de Castello), Св. Тројица, Св. Никола на Шкољу, гробљанска Св. Арханђела Михаила на мјесту званом Блато, као и Св. Спаса и Св. Петра на брду Спас изнад Будве, уз занимљив помен „Вилиног гумна“. Овдје морамо истаћи посено драгоцјене и ријетке податке када је ријеч о цркви Св. Марије унутар Цитаделе (S. Maria de

Castello) и гробљанској цркви Св. Арханђела Михаила, о којој наводи: *Пошто се прогласи забрана да се копају мртваци по црквама, Будвани ограде у Блату капелу коју одреде као укопалиште, 1848, а освештају 1849. г., намјенивши је Св. Арханђелу. То је малена црквица у сриједи гробишта које је заокружено зидом а засађено чемпрезима, боровима и ружицом. Лијепе су узвишене гробнице будванских породица: Давидовића, Ћуда, Зеновића, Рађеновића и Новаковића. На оној Ф. С. Вукићевића-Сарапа, стотинаша од гарде црногорскога кнеза Данила Петровића-Његоша, је резан двоглави орао с лавом и с монограмом Д. I. Пирамидалнога је облика гробница капетана Ђ. витеза Маџаревића са италијанским натписом.* Откривајући нам даље резултате својих истраживања, Црногорчевић посебно одваја сеоске области у околини старог језгра Будве, посебно се концентришући на сакралне објекте унутар њих. Тако наводи: Махине (Маине)/ Подострог, са манастирима Подострог (Црква Св. Госпође) и Подмахине (црква Св. Петке). Занимљив је Црногорчевићев податак да је у манастиру Подмаине *провео јесен и зиму 1764. г. Доситије Обрадовић, на позив и у назочности митрополита Петра II Петровића Његоша, гдје је преписивао за 27 дана без престанка његову „Слободијаду“.* Поред манастира помињу се и цркве Св. Јована и Св. Николе. У Горњим (Средњим) Махинима наводи цркве Св. Илије и Св. Спаса, а у Доњим (Крајњим) стару цркву Св. Павла и цркву Св. Петра у Мажићима, као и цркве Св. Јована Претече у Станишићима и Св. Госпође у Боретима. У селу Побори, то су цркве у Доњим Поборима Св. Неђеље, а у Горњим Св. Јована Претече и Св. Георгија (Ђурђевац). Нарочиту истраживачку пажњу, посебно када је ријеч о историографији, Црногорчевић ће у овом раду посветити манастиру Стањевићи са црквом Св. Тројице, као и детаљној обради цркве Св. Димитрија на Брајићима, гдје помиње и цркву Св. Николе.

Од посебног значаја су подаци које Црногорчевић, између осталог, наводи и у овом и у остала два поглавља, а везују се за сликаре умјетнике и иконописце који су у овим бројним светињама оставили свој умјетнички траг (Бококоторска иконописна школа Димитријевић Рафаиловић, Никола Аспиоти, Христофор Жефаровић, и други).

У раду „Манастири паштровски у Боци Которској”, Црногорчевић у почетном дијелу указује на историјат Паштровића, наводећи литературу и оригинални текст на латинском језику који биљежи годину 1422, када

су преко дипломатских преговора Паштровићи добили одређене повластице од стране Млечана. Након овог историографског дијела, аутор детаљну пажњу усмјерава на преглед паштровских манастира: Дуљево са црквом Св. Стефана, Прасквица са црквама посвећеним Св. Николи и Св. Тројици, Режевићи са црквама Св. Стефана, Успења Богородице и Св. Тројице и Градиште са црквама Св. Николе, Св. Саве и Успења Богородице, као што ће то, у већини случајева, урадити и у раду „Цркве у Грбљу“, гдје ће обрадити положај тамошњих цркава и изнијети бројне податке релевантне за историјат цркве или манастирског комплекса, архитектонске карактеристике, као и податке о сликарима фресака и иконописцима. Такође ће истраживати и дати подробне описе богослужбених предмета, икона, печата, повеља и књига.

Како смо већ наговјестили, методолошки готово исти истраживачки поступак, Црногорчевић ће примјенити и у раду „Цркве у Грбљу“, изузетно значајном, како због фактографских података, тако и због компаративних истраживачких резултата везаних за бројне цркве који су, на овај начин, по први пут сабрани на једном мјесту. Дакле, у овом раду Црногорчевић ће обухватити 23 грбальска села и истражити (у мјери у којој му је било доступно) 56 њима припадајућих цркава. Поред осталог, посебну драгоценост чине подаци које је изнио за цркву Св. Андрије у Кривовици, која се сматра једним од најстаријих сакралних објеката не само на простору Боке Которске и Црногорског приморја, већ и на подручју Црне Горе, па и шире. Илустрације ради Црногорчевић наводи: *Знаменитост ове црквице је у томе што јој је тло попођено четвртастим брижљиво истесаним камичцима црвене и бијеле боје, тако да оно изгледа, уколико није раскопано, као лијеп мозајик. Овакога тла није нађено по Грбљу нигдје осим код Св. Неђеље у Пелинову, али оно потсјећа већма на онај простор на Превлаци, што се сматра да је био неко купалиште из римскога доба. Предање казује: како је ова једна од најстаријих цркава у Боци Которској, па је при њој био и манастир, гдје још има трагова од негдашњег насељења, а при црквици било укопиште Лушичанима, који иначе живе у растојању од какових 5 до 8 сати.*

Несумњиво је да је културно наслеђе будванске регије (Будва – Паштровићи – Грбаль), у оквиру споменичког наслеђа Црне Горе, веома значајно и разноврсно, што даје довољно елемената за постојање низа студија и публикација са научно-истраживачким префиксом. Међутим,

ово наслеђе још увек није довољно истражено, прикупљено и систематизовано, па стога расте значај књиге која је пред нама и која представља почетак далекосежних студија без којих праве вриједности споменичке културе никада не би биле спознате. У том смислу књига *Цркве и Манастири (Будва – Пашировићи – Грбаљ)* са радовима Младена Црногорчевића, представља изузетно вриједан издавачки подухват ЈУ „Народна библиотека Будве“ који ће дати подстрек и битно допринијети новим резултатима даљих научних истраживања, те заштити и валоризацији културне баштине на простору Црногорског приморја.

мр Луција Ђурашковић

Биљешка о писцу

Младен Црногорчевић је рођен 29. децембра 1863. године у Перасту, у старој капетанској породици. Живио је у Баошићима, поред Херцег-Новог. Школу „Препарандију“ је завршио у Арбанасима код Задра, након чега је био учитељ у Грбљу и Кртолима. Стицајем околности, из Кртола је пребачен на „службовање“ у Радовиће гдје је добио приступ „владичанској камари“, богатој библиотеци и архиви породице Костић које су биле смјештене у новосаграђеној црквеној згради „каноника“. Ту се чувао и велики број књига на страним језицима, па је Младен Црногорчевић овдје стекао знање италијанског, њемачког и француског језика. Након што је положио стручни испит о учитељској оспособљености за грађанске школе, постављен је за учитеља српског језика, географије и историје у Грађанској школи у Шибенику.

Убрзо је почео са историјско-археолошким истраживањима, фокусирајући се прије свега на теренски рад. Та интересовања су га повезала са другим сродним истраживачима, као што је археолог Ђорђе Стратимировић. Развио је и његовао сарадњу са црквеним великодостојницима, попут епископа бококоторског Герасима Петрановића и архимандрита Нићифора Дучића. Радови су му темељни, садрже прецизне описе и због тога су изузетно вриједни за савремене истраживаче, иако његов опус није велики. Радове је најчешће објављивао у *Старинару* Српског археолошког друштва, *Шематизму Епархије бококоторско-дубровачке* и *Гласнику Православне далматинске цркве*, а најзначајнији међу њима су: „Цркве у Грбљу“, „Михољски збор у Боци Которској“, „Манастири Паштровски у Боци Которској“, „Цркве у Луштици“, „Цркве и манастири у опћини будванској“ и „Манастир Савина у Боци Которској“.

Дјело Младена Црногорчевића чини квалификовану истраживачку цјелину која се простире на цјелокупни простор оног што се у његово вријеме подразумијевало под „Боком“, а то су крајеви од Игала до источне границе Паштровића.

Прерана смрт у 39. години спријечила га је да оствари намјеру да се лати стварања обимнијих научних дјела за која је био почео да прикупља грађу, као што је више пута најављивао у својој кореспонденцији. Младен Црногорчевић је умро у Баошићима, 14. јула 1902. године.

Издавач ЈУ Народна библиотека Будве
Жртва фашизма 56,
Будва

За издавача Мила Баљевић

Главни и одговорни уредник Мила Баљевић

*Уредници издања,
редакција текста* Гордана Љубановић
Маја Симоновић

Поговор Луција Ђурашковић

Лектура и коректура Маја Симоновић

Илустрације у књизи Младен Црногорчевић

*Рјешење корица,
припрема за штампу* Дарко Ђуровић

Штампа Ободско слово

Тираж 300 примјерака

CIP - Каталогизација у публикацији
Национална библиотека Црне Горе, Цетиње

ISBN 978-9940-736-39-2
COBISS.CG-ID 22873604